

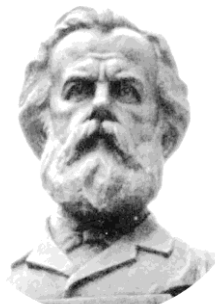
DOI 10.31392/NPU-nc.series22.2020.29

ISSN 2411-1287

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова

Серія 22

Політичні науки
та методика викладання
соціально-політичних дисциплін

Випуск 29

Київ
Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова
2020

ФАХОВЕ ВИДАННЯ (КАТЕГОРІЯ «Б»)

Затверджене президією ВАК України 2010 р. від 10.03.2010 за №1-05/2

Перереєстрація наказом МОН України від 02.07.2020 р. № 886 (політичні науки)

Державний комітет телебачення і радіомовлення України

Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації Серія КВ № 13895-2869Р від 22.04.2008 р.

Схвалено рішенням Вченої ради НПУ імені М. П. Драгоманова

(протокол № 6 від 24 грудня 2020 р.)

Редакційна колегія серії:

- Семигіна Т. В.** – доктор політичних наук, професор, член Національного агентства кваліфікацій, Київ, Україна
(**головний редактор**);
- Бабкіна О. В.** – доктор політичних наук, професор, академік УАПН, завідувач кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний редактор**);
- Андрущенко Т. В.** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри політичної психології та соціально-правових технологій, НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Батрименко О. В.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політології Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Київ, Україна;
- Волянюк О. Я.** – кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна (**відповідальний секретар**);
- Головатий М. Ф.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри суспільних дисциплін та соціальної роботи, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», Київ, Україна;
- Горбатенко В. П.** – доктор політичних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу правових проблем політології Інституту держави і права імені В.М. Корецького НАН України, Київ, Україна;
- Зеленько Г. І.** – доктор політичних наук, професор, завідувач відділу теоретичних та прикладних проблем політології, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Латигіна Н. А.** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедри філософії, соціології та політології Київського національного торговельно-економічного університету, Київ, Україна;
- Литвин В. С.** – доктор політичних наук, доцент, доцент кафедри політології Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Морару В.** – доктор політичних наук, професор, науковий консультант Інституту правових, політичних та соціологічних досліджень, професор факультету журналістики та масових комунікацій Молдавського державного університету, Кишинів, Республіка Молдова;
- Новакова О. В.** – доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук НПУ імені М.П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Остапенко М. А.** – доктор політичних наук, доцент, професор кафедри політичних наук НПУ імені М. П. Драгоманова, Київ, Україна;
- Побочий І. А.** – доктор політичних наук, професор, завідувач кафедрою філософії та політології Національної металургійної академії України, Дніпро, Україна;
- Хевцуріані А.** – PhD в сфері міжнародних відносин, професор факультету права та міжнародних відносин Грузинського технічного університету, Тбілісі, Грузія;
- Цзіньго Ван** – професор, Ph. D. в сфері міжнародних відносин, директор Інституту політології та міжнародних відносин Ланьчжоуського університету, Ланьчжоу, Китайська Народна Республіка;
- Шайгородський Ю. Ж.** – доктор політичних наук, професор, головний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Київ, Україна;
- Шицунов Г. В.** – доктор політичних наук, доцент, в. о. завідувача кафедри теорії та історії політичної науки Львівського національного університету імені Івана Франка, Львів, Україна;
- Шираторі Р.** – професор, президент Інституту політичних досліджень Японії (IPSSJ), Токіо, Японія.

Н 34 Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін [Відп. ред. О.В.Бабкіна]. Випуск 29: збірник наукових праць. – Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. – 143 с.

У збірнику вміщені наукові праці дослідників, викладачів, докторантів та аспірантів, у яких висвітлюються актуальні теоретичні, наукові та науково-методичні проблеми політичних наук.

Наукове видання включено до наукометричних баз і каталогів: Google Scholar, «Наукова періодика України» в Національній бібліотеці України імені В. І. Вернадського.

Офіційний web-сайт видання: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

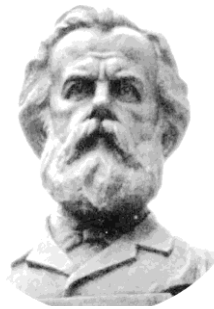
DOI 10.31392/NPU-nc.series22.2020.29

ISSN 2411-1287

MINISTRY OF EDUCATION AND SCIENCE OF UKRAINE

SCIENTIFIC JOURNAL

of NATIONAL PEDAGOGICAL
DRAGOMANOV UNIVERSITY

Series 22

Political Sciences
and Teaching Methodology
of Socio-Political Disciplines

Issue 29

Kyiv

Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University

2020

PROFESSIONAL PUBLICATION of Category “B”

**The publication is approved by the Higher Attestation Commission of Ukraine №1-05/2 dated of March 10, 2010
Re-registration by Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine**

No. 886 of July 2, 2020 (Political Sciences)

State Committee for television and radio broadcasting of Ukraine

Certificate of State registration of print media CV No. 13895-2869P dated of April 22, 2008

*The publication is approved by the resolutions of the Scientific Boards of
National Pedagogical Dragomanov University (protocol No. 6 dated of 24.12.2020)*

Editorial Board:

- Semigina T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Agency for Qualifications, Kyiv, Ukraine (Managing Editor);
- Babkina O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Editor);
- Andrushchenko T.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Batrimenko O.** - Dr. in Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Ukraine;
- Volianiuk O.** - Ph.D. candidate in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine (Responsible Secretary);
- Holovatyi M.** - Dr. in Political Science, Professor, Interregional Academy of Personnel Management, Kyiv, Ukraine;
- Horbatenko V.** - Dr. in Political Science, Professor, V.M. Koretsky Institute of State and Law of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Zelenko G.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Latyhina N.** - Dr. in Political Science, Professor, Kyiv National University of Trade and Economics, Kyiv, Ukraine;
- Lytvyn V.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Moraru V.** - Dr. (habilitat) in Political Sciences, Professor, Institute of Legal, Political and Sociological Studies, Moldova State University, Chisinau, Republic of Moldova;
- Novakova O.** - Dr. in Political Science, Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Ostapenko M.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, National Pedagogical Dragomanov University, Kyiv, Ukraine;
- Pobochyi I.** - Dr. in Political Science, Professor, National Metallurgical Academy of Ukraine, Dnipro, Ukraine;
- Khevtsuriani A.** - Ph.D. in International Relations, Professor, Georgian Technical University, Tbilisi, Georgia;
- Wang Jinguo** - Ph.D. in International Relations, Professor, The School of Politics and International Relations (Lanzhou University), Lanzhou, People's Republic of China;
- Shayhorodsky Yu.** - Dr. in Political Science, Professor, I.F. Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine, Kyiv, Ukraine;
- Shypunov H.** - Dr. in Political Science, Associate Professor, Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine;
- Shiratori R.** - Professor, President of the Institute for Political Studies in Japan, Tokyo, Japan.

H 34   **Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 22.**
Political Sciences and Teaching Methodology of Socio-Political Disciplines [at scientific edition O. Babkina]. Issue 29: collected scientific articles. Kyiv: Publishing House of National Pedagogical Dragomanov University, 2020. 143 p.

In the journal presented the results of theoretical and empirical research of topical issues of Political Sciences, obtained by the authors of the articles.

The scientific publication is included in scientometric databases and directories: Google Scholar, «Scientific Periodicals of Ukraine» at Vernadskyi National Library of Ukraine.

Official web-site: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnspd>

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.01>

УДК 321.278

Новакова Олена Вікторівна,

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
nev_lg@ukr.net; ORCID 0000-0002-0402-1904*

Пашина Наталія Полікарпівна,

*доктор політичних наук, професор, професор кафедри міжнародних відносин та
зовнішньої політики Маріупольського державного університету
prash2@gmail.com; ORCID 0000-0002-2061-4216*

КОМУНІКАТИВНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК УМОВА ПЕРЕХОДУ ВІД ПАТРИМОНІАЛЬНИХ ДО СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ

У статті проаналізовано актуальні аспекти еволюції політичних систем від патримоніальних до сучасних. Окреслено проблему сутності та параметрів переходу до сучасного демократичного суспільства в контексті політичного розвитку початку ХХІ ст. Головною загрозою стабільності суспільства є розбіжність між соціально-політичною мобілізацією та політичними інститутами, розрив між декларованими ідеалами та процедурами й практичним політичним життям. Це виводить на перший план завдання розвитку комунікативної природи політики, функціональної взаємодії між інститутами державної влади та громадянським суспільством шляхом досягнення балансу процесів формальної інституціоналізації та громадянської участі. Зазначено, що розвиток активної співпраці органів влади, місцевого самоврядування та громадянських структур є дуже важливим для України, де суспільство потребує створення реальних, а не декларативних демократичних інститутів. Шляхом аналізу експертних висновків і даних соціологічних опитувань виявлено суттєву розбіжність між наявністю формалізованих механізмів розвитку демократичної співпраці влади та громадян і відсутністю впливових результатів такої діяльності. Серед причин цієї розбіжності названо закритість, надмірну бюрократизацію діяльності владних органів управління, брак взаємної довіри учасників взаємодії, розповсюдження неформальних практик вирішення проблем у вигляді корупції, клановості, тіньових економічних відносин. Обґрунтовано висновок про необхідність розвитку принципів довіри та контролю як базових у створенні комунікативної взаємодії влади й громадян та запропоновано напрямки їх формування.

Ключові слова: сучасне суспільство, патримоніальне суспільство, політична інституціоналізація, комунікативна взаємодія, громадянське суспільство.

Вступ. «Як стати Данією?», за Ф. Фукуямою – це головна проблема країн, що розвиваються, та міжнародної спільноти, яка намагається їм допомогти. Під «Данією» вчений розуміє «уявне суспільство, яке живе в умовах економічного добробуту, демократії, безпеки і якісного врядування, а також низького рівня корупції... характеризується ідеальним балансом усіх трьох груп політичних інститутів: у неї є ефективний державний апарат, надійно вкорінене верховенство права та демократична підзвітність» (Фукуяма, 2019). Найскладнішою у цьому контексті залишається проблема переходу від патримоніальної до сучасної держави, створення системи, у якій «бюрократи старанно підпорядковують свої дії суспільним цілям, володіють належними фаховими навичками, виконують обов'язки відповідно до функціонального поділу праці та призначаються на посади на основі особистих заслуг і вмінь» (Фукуяма, 2019, с. 28).

Визначення сутності та параметрів успішності такого переходу є надзвичайно актуальним і складним, оскільки цей процес модифікується відповідно часових та

просторових параметрів. Багато країн вирішували питання «як стати Данією?», і в різні хронологічні періоди умови отримання позитивного результату були різними у залежності від конкретних зовнішніх і внутрішніх умов. Політичний розвиток двох десятиріч ХХІ ст. створив об'єктивні умови для теоретичного аналізу й практичних висновків щодо орієнтирів еволюції політичних систем від патримоніальних до сучасних, які відкривають «вікно можливостей» у розбудові успішного, дієвого демократичного суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження сутності процесу демократизації, базових критеріїв та параметрів переходу суспільств від авторитарних до демократичних політичних режимів привертало увагу багатьох науковців. Класичними в цьому аспекті є праці Г. Алмонда, Д. Істона, Д. Ептера, А. Лейпхарта, Т. Парсонса, Д. Растоу, С. Хантінгтона та ін. Вивченню сучасної проблематики суспільно-політичної демократизації присвячені праці Л. Даймонда, Г. О'Доннелла, Т. Карозерса, Х. Лінца, А. Пшеворського, Дж. Сарторі, Ф. Фукуями, А. Шедлера, Ф. Шміттєра та ін. Проблеми сутності та специфіки демократичного переходу висвітлюються також в роботах вітчизняних вчених О. Бабкіної, В. Горбатенка, Г. Зеленько, О. Кіндратець, П. Кутуєва, О. Куценко, Ю. Мацієвського, Т. Пояркової, О. Романюка, О. Фісуна та ін. Разом з цим, подальшого наукового аналізу потребують сутність і динаміка розвитку та функціонування демократичних суспільств під впливом масштабних викликів перших десятиріч ХХІ ст. Актуальною є проблема усвідомлення сучасних тенденцій формування базових засад суспільно-політичного розвитку, параметрів трансформації політичних режимів.

Мета та завдання статті. Завданням цієї статті є характеристика сучасних еволюційних трендів переходу від патримоніальних до демократичних суспільств. З цією метою на ґрунті теоретичних висновків з праць С. Хантінгтона та Ф. Фукуями здійснено аналіз емпіричних даних, що характеризують взаємодію влади та громадянського суспільства України в прийнятті та реалізації рішень щодо актуальних суспільних проблем.

Таким чином, робота здійснювалася як на теоретичному, так і на практичному політичному рівнях. Це дало можливість виявити провідні тенденції розвитку політичного процесу та прогнозувати його орієнтації в майбутньому. На теоретичному рівні для досягнення основної мети дослідження використовується синергетичний метод, пов'язаний з поглядом на суспільство як систему, якій властиві взаємопроникнення, відкритість, самоорганізація, наявність асиметричних структур, невизначеність зв'язків і функціональна нестабільність. За допомогою інституціонального методу досліджувалися сучасні виміри інституціонального розвитку та його взаємозв'язку з громадянською участю в політичному житті. Структурно-функціональний метод дозволив розглянути форми та методи взаємодії органів влади та громадянського суспільства у виробленні та реалізації рішень.

Результати та дискусії. Створення стабільної демократичної системи за висновками науковців, у першу чергу, залежить від процесів інституціоналізації. При цьому важливим є баланс між інституціоналізованими та неформальними практиками політичної діяльності. Надмірна формалізація політичних інститутів приводить до відчуження влади та громадянського суспільства, унеможливує їх співпрацю над вирішенням складних суспільних проблем, тому в такій ситуації певна деінституціоналізація формальних практик виступає як чинник балансу та досягнення конгруентності інститутів влади і громадянських структур. С. Хантінгтон вважав інституціоналізацію провідним чинником демократизації, але попереджав, що її надмірний розвиток приводить до бюрократизації та дисбалансу у відносинах між владою та громадянським суспільством. Головна проблема стабільного розвитку суспільства – розбіжність між соціально-політичною мобілізацією та політичними інститутами (Хантінгтон, 2004, с. 28-32).

В суспільстві, що має складну структуру та високий рівень неоднорідності, жодна політична сила не може встановити стабільну владу без автономних деперсоніфікованих політичних інститутів. С. Хантінгтон наводить цитату Ж.-Ж. Руссо, який стверджував, що навіть найсильніший ніколи не буває сильним настільки, щоб постійно панувати, не перетворивши свою силу в право, а підкорення в обов'язок (Хантінгтон, 2004, с. 29). Для

створення політичних інститутів існують дві граничні детермінанти: повна гармонія в суспільстві робить їх непотрібними, а непримиренна конфліктність робить їх неможливими. Тому функціонування політичних інститутів потребує наявності певної узгодженості, спільності інтересів суспільних груп. У простих первинних суспільствах така спільність ґрунтується переважно на внутрішніх для групи родинно-приватних зв'язках, а в складних цього вже недостатньо, і спільність ґрунтується на зовнішніх чинниках, що формує принципи, правила, традиції, норми, кодекси поведінки. Таким чином, за Цицероном, формуються дві основні ознаки сучасного суспільства: «спільне існування значної кількості людей, пов'язане спільною угодою про закон та права і бажання користуватися перевагами спільного життя» (Хантінгтон, 2004, с. 30). Але, як зазначає С. Хантінгтон, є і третя, найважливіша, ознака, яка виявляється в перетворенні намірів та настанов у реальну поведінку, впорядковані, цілеспрямовані дії членів спільноти. Саме наявність такої поведінки свідчить про формування інститутів, пов'язаних із узгодженням спільних інтересів та готовністю діяти в їх межах. Історично вони представляють собою організаційно-процедурний механізм взаємодії та долання суперечностей в суспільстві. Інститути – це усталені, значущі та відтворювані форми поведінки, а інституціоналізація – процес, в межах якого організації та процедури отримують цінність та сталість. Рівень інституціоналізації будь-якого суспільства можна виміряти за допомогою таких критеріїв: адаптивність, складність, автономність і узгодженість організаційних процедур.

Ф. Фукуяма, продовжуючи досліджувати проблему політичного порядку та політичного занепаду вже у ХХІ ст., сформулював шість основних елементів загального суспільного розвитку: економічне зростання, соціальна мобілізація, зміни в сфері ідей, держава, верховенство права та механізми підзвітності. Кожен з цих елементів (або їх комбінація) має власну логіку розвитку та механізми впливу на суспільство, але головна суперечність і проблема у невідповідності соціальної мобілізації та політичних інститутів (Фукуяма, 2019). Люди виходять на вулиці, зазначає Ф. Фукуяма, щоб вимагати від влади виконання своїх зобов'язань, і такі протести часто є досить вдалимими, але найскладніше тут – перетворити початковий імпульс протесту у створення міцних політичних інститутів, тобто досягти конвергенції формальних та неформальних політичних практик. Йдеться саме про конвергенцію або функціональну відповідність, бо створення сучасних гібридних режимів характеризується саме тим, що «фасадна», офіційна сфера політики та реальні, часто неформалізовані, політичні практики існують одночасно й майже не перетинаються. Саме в цьому міститься неефективність більшості політичних систем, створених під час третьої хвилі демократизації (С. Хантінгтон), оскільки тут існує величезний розрив між декларованими ідеалами, інститутами та процедурами і практичним політичним життям.

Основні складові суспільного розвитку за висновками С. Хантінгтона та Ф. Фукуями можна представити наступною схемою (рис. 1).

Рис. 1 Основні складові суспільного розвитку (за С. Хантінгтоном та Ф. Фукуямою)

Державою Ф. Фукуяма вважає «ієрархічну, централізовану організацію, що володіє монополією на легітимне застосування сили на визначеній території». Окрім інституціональних характеристик, запропонованих С. Хантінгтоном, вчений робить акцент на безособовості держави. У «патримоніальних» державах центральний елемент складають родинні або приватні зв'язки, а у сучасних державних організаціях відбувається диференціація приватного інтересу правлячих сил та публічним інтересом суспільства.

Верховенство права має багато аспектів, але найважливішим з них є правовий характер законів, неможливість маніпулювання законами на користь інтересів правлячих груп суспільства. Реалізація принципу верховенства права потребує існування окремого автономного від виконавчої гілки влади інституту правосуддя. Особливо необхідно наголосити на правовому характері законів, оскільки, за його ігнорування, закони можуть перетворитися на розпорядження правлячої верхівки, які будуть виступати простим інструментом пригноблення решти громадян. Достатньо згадати «закон про 10 колосків» сталінської доби у СРСР, коли доведених до голодної смерті селян засуджували на 25 років рабської праці в таборах за зібрану на полі жменю впалого зерна. В цьому випадку закон слугував не верховенству права, а встановленню атмосфери загального страху як інструменту забезпечення тоталітарного панування держави.

Підзвітність означає, що державні інститути реагують на інтереси та вимоги усього суспільства, що може забезпечуватися як у процедурний спосіб під час виборів, так і в змістовному плані у міжелекторальні періоди. Тут Ф. Фукуяма слушно наголошує, що «якісні процедури не обов'язково гарантують відповідний змістовний результат». Необхідно, щоб інститут держави використовував владу для забезпечення дотримання тих правил та норм, навколо яких у суспільстві склався консенсус, вимагав їх дотримання «навіть від наймогутніших політичних діячів – королів, президентів, прем'єр-міністрів чи хай як інакше вони називаються» (Фукуяма, 2019, с. 156). Така проблема є дуже важливою для України, де суспільство потребує створення реальних, а не декларативних демократичних інститутів, які здатні організувати функціональну співпрацю держави та громадян для успішного вирішення тактичних і стратегічних завдань розвитку.

Як визначають експерти Національної академії державного управління при Президентові України, можна виділити дві групи практик взаємодії органів влади та громадянського суспільства у виробленні та реалізації рішень. Перша така група ґрунтується на інституційних формах взаємодії, ініційованих громадськістю: громадські асоціації та ради, консультативно-дорадчі органи, експертно-аналітичні та контрольні групи, тощо. Друга група функціонує за ініціативи владних інституцій, наприклад, залучення представників громадськості до організації виборчого процесу; організація діяльності державно-громадських фондів, залучення інститутів громадянського суспільства до правозахисної діяльності; співпраця органів публічної влади і громадськості в процесі підготовки та перепідготовки публічних службовців і громадських діячів тощо («Інструменти та механізми», 2019).

Не дивлячись на наявність достатніх формалізованих механізмів для розвитку демократичної співпраці влади та громадян в реаліях сучасного українського суспільства така діяльність часто не дає очікуваних результатів через закритість, надмірну бюрократизацію діяльності органів влади та відсутність взаємної довіри учасників взаємодії. Зокрема, експерти, які аналізували функціонування консультативно-дорадчих рад, створених при органах публічної влади, у Вінницькій, Волинській, Сумській та Харківській областях України у межах проекту громадської організації «Інститут аналітики та адвокації», дійшли висновку, що «рівень ефективності їх роботи знижується внаслідок затягування процесу формування та через негативні прецеденти використання громадських рад в інтересах окремих посадових осіб та політичних сил, що суперечить їхньому функціональному призначенню та дискредитує цей формат взаємодії» (Мізик, Кисла, 2018).

Істотні проблеми існують й у відносинах влади та бізнесу, які регулюються, переважно, неформальними практиками – корупцією, клановістю, тіньовою економікою. Аналітичні дані

Міністерства економіки України свідчать про те, що рівень тіньової економіки у січні-березні 2020 р. склав 31% від обсягу офіційного ВВП, що значно гальмує встановлення продуктивних відносин інститутів влади та бізнесу і надає цим процесам якостей безконтрольності та непередбачуваності («Тенденції тіньової економіки», 2020).

Урегулювання цих проблем неможливе без якісної трансформації формальних політичних інститутів шляхом розвитку комунікативно-мережевої взаємодії з громадянським суспільством (в цьому і полягає їхня певна деінституціоналізація). Як зазначає О. Макух (2014), «вітчизняні інститути політичної влади повинні отримати якісно новий принцип формування та функціонування: мережевий характер через політичну мобільність громадянського фактору, що допомагає реформувати діючу систему інститутів політичної влади згідно принципу децентралізованого управління» (с. 166). На думку авторки, розвиток комунікативної природи політичного інституту потребує функціонального взаємозаміщення у прийнятті та реалізації політичних рішень громадських ініціатив і дій інституту влади. Базовими принципами організації такого комунікативного зв'язку є довіра та контроль. Довіра між учасниками комунікативної взаємодії здатна забезпечити ефективність та прогнозованість спільної діяльності влади та громадян, готовність суспільства до наслідків реформ. Дієвість політичного контролю залежить від «здатності всієї політичної системи адекватно реагувати на запити й потреби індивідів на рівні функціональної спроможності органів місцевого самоврядування і центральних інститутів політичної влади» (с. 167).

Важливість принципів довіри та контролю у взаємодії влади та громадян підтверджуються також й емпіричними даними. Соціологічне дослідження розвитку громадянського суспільства, проведене Фондом «Демократичні ініціативи» з 15 квітня по 1 травня 2020 р. серед представників громадських організацій показало, що в умовах пандемії COVID-19 в суспільстві примножився соціальний капітал у вигляді розвитку засобів громадянської самоорганізації, довіри та солідарності. На думку значної частини експертів (37%), перебіг боротьби з епідемією продемонстрував, що громадяни готові на матеріальну підтримку важливих на їх думку заходів («Громадянське суспільство», 2020). Це збігається з результатами попередніх досліджень (літо 2019 р.), які показали, що 44,4% респондентів готові здійснити грошову участь у справі, в яку вірять, та діяльності організації, якій довіряють. Мотивація грошової участі у громадських ініціативах полягає в наявності чітких цілей та результатів діяльності (38,4%); інформації від осіб, яким довіряють респонденти, про сутність та завдання ініціативи (31,9%); прозорості фінансування та розподілу коштів (29,7%) («Громадянський активізм», 2019).

Водночас загальноукраїнське опитування, проведене в межах Програми «Долучайся!» взимку 2020 р., показало достатньо високий рівень недовіри у міжособистісному спілкуванні громадян: більше половини (54,2%) заявили, що у своїй діяльності намагаються бути дуже обережними і не довіряти нікому. Третина респондентів (32,8%) зазначила, що достатньо регулярно долучається до громадських заходів, але у діяльності громадських організацій приймає участь лише 16,9% опитаних («Українці залучені», 2020).

Пріоритетним напрямком діяльності громадських організацій став контроль заходів влади та захист соціально вразливих груп населення: надання політико-правової допомоги, здійснення незалежних аналітичних досліджень, формулювання шляхів і технологій вирішення актуальних проблем. Найефективнішими засобами впливу громадських організацій на владу більшістю опитаних експертів було визначено розвиток сильних союзів (асоціацій, рухів) громадських організацій; продуктивну співпрацю зі ЗМІ, світовою спільнотою та міжнародними організаціями; створення альтернативних аналітичних розвідок щодо аналізу політики та практичних рекомендацій. Показовим є те, що абсолютна більшість (70%) експертів підкреслили особливу важливість партнерства у взаємодії державних органів і громадянських структур, тільки 20% вважають, що громадські організації мають акцентуватися на конструктивній критиці дій влади («Громадянське суспільство», 2020).

Кризова ситуація, спричинена пандемією, створила також такі нові можливості для розвитку активності громадських активістів, як використання інформаційних технологій та

дистанційних форм комунікації для вирішення проблем вразливих груп населення та боротьби з потужною хвилею фейкової інформації про сутність і динаміку захворювання, правил захисту та поведінки під час нього. Серед пріоритетних засобів комунікації українці виділили особисте або телефонне спілкування (21,2%); повідомлення через онлайн-платформи (20,1%), роботу в громадських комітетах (17,2%) і подання офіційних інформаційних запитів до органів влади (16,8%) («Українці залучені», 2020).

Цікавим здобутком аналізу представлених досліджень стало виявлення мотивів і бар'єрів активності людей у діяльності громадських організацій та реалізації ініціатив, про що можна наочніше судити з рис. 2.

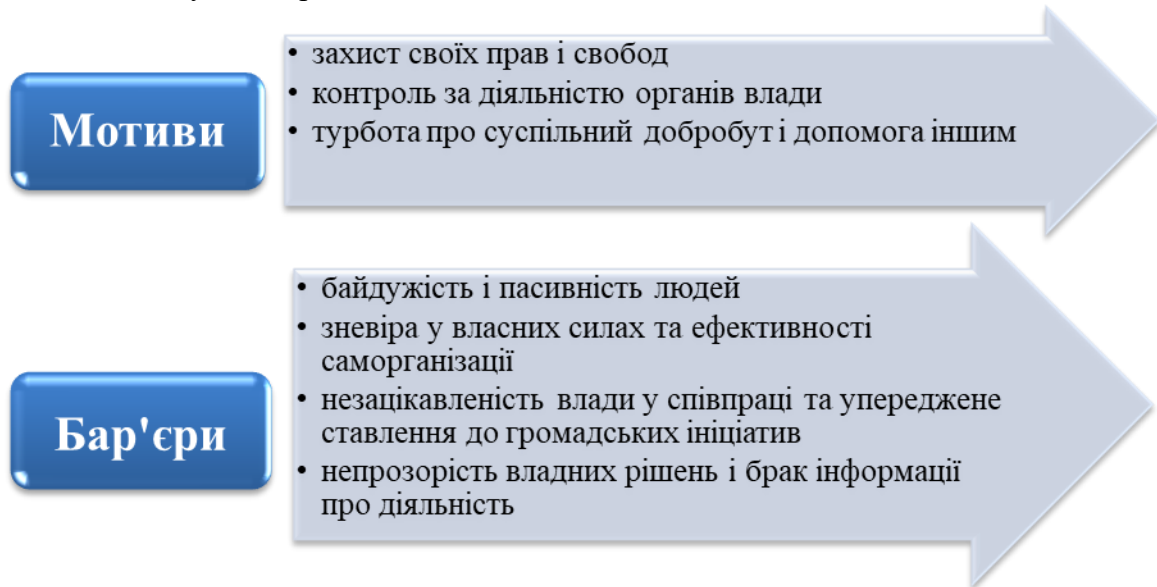

Рис. 2 Мотиви та бар'єри активності людей у громадських організаціях

Висновки. Результати досліджень підтверджують актуальність проблеми вдосконалення запроваджених і створення нових інституціональних засад перетворення громадянських структур на рівноправних суб'єктів публічної політики, запровадження ефективних механізмів і процедур залучення громадян до прийняття управлінських рішень.

Сучасний політичний розвиток потребує встановлення балансу між інституціоналізацією та громадянською участю в прийнятті та реалізації рішень щодо актуальних суспільних проблем. Оскільки протягом тривалого часу спостерігалася значна перевага владних інститутів у цій діяльності, виникла потреба у певній деінституціоналізації, що розуміється як активізація рівноправної комунікації усіх учасників політичних відносин, створення таких форм взаємодії, що забезпечують реальний вплив громадян на інститути політичної влади та їхню активну участь в суспільно-політичних процесах. Сутністю такої деінституціоналізації є підсилення комунікативних засад політичної діяльності через розширення функцій громадянських структур, змістовно та ресурсно обґрунтованого перерозподілу інституціональних повноважень між ними та владою. Встановлення таких збалансованих відносин буде сприяти руйнуванню сприйняття влади як відчуженого від народу, забюрократизованого та ворожого утворення. Натомість буде формуватися усвідомлення владних інститутів як однієї з форм самоорганізації суспільного життя, що відповідально виконує важливі й корисні соціально-політичні функції, спільно визначені під час діалогової комунікації. Саме це може стати вирішальним чинником якісної трансформації суспільства від патримоніального до сучасного.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Департамент стратегічного планування та макроекономічного прогнозування (2020, вересень, 23). *Тенденції тіньової економіки в Україні у січні-березні 2020 року.*

<https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki>

2. Макух, О. (2014). Деінституціоналізація політичної сфери в Україні: теорія та підтвердження практикою. *Studia Politologica Ucraino-Polona. Щорічний журнал з політичних наук, № 4*. 165-173.

3. Мізик, О. та Кисла К. (2018). Аналітичний звіт за результатами дослідження «Ефективні інструменти впливу громадськості на прийняття рішень органами влади». <http://iaaukraine.org/wp-content/uploads/2017/10/Analitichnyjzvit-Efektivni-instrumenty-vplyvu.pdf>

4. Наукова доповідь кафедри публічної політики та політичної аналітики НАДУ при Президентові України (2019, червень, 03). *Інструменти та механізми вироблення й впровадження публічної політики в Україні*. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2713805-instrumenti-ta-mehanizmi-viroblenna-j-vprovadzenna-publicnoi-politiki-v-ukraini.html

5. Українці залучені до громадської діяльності, але уникають активної участі. *Програма сприяння громадській активності «Долучайся!» (USAID/ENGAGE), (2020, березень, 19)*. <https://dif.org.ua/article/ukraintsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti>

6. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2019, жовтень, 08). *Громадський активізм та ставлення до реформ: суспільна думка в Україні*. https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktivizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini_5

7. Фонд «Демократичні ініціативи» імені Ілька Кучеріва. (2020, травень, 12). *Громадянське суспільство в період пандемії: як вона вплинула на громадську активність*. <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplinu-la-na-gromadsku-aktivnist>

8. Фукуяма, Ф. (2019). Спецпередмова українського видання праці «Політичний порядок і політичний занепад. Від промислової революції до глобалізації демократії» (пер. з англ. Т. Цимбал і Р. Корнута). Київ: Наш формат. <https://biz.liga.net/hr/all/article/fukuyama-kak-ukraine-stat-daniey-i-prichem-tut-silnye-instituty>

9. Хантингтон, С. (2004). *Политический порядок в меняющихся обществах*. Москва: Прогресс-Традиция.

REFERENCES:

1. Departament stratehichnoho planuvannia ta makroekonomichnoho prohnozuvannia (2020, veresen, 23). *Tendentsii tinovoi ekonomiky v Ukraini u sichni - berezni 2020 roku*. [Trends in the shadow economy in Ukraine in January-March 2020]. <https://www.me.gov.ua/Documents/List?lang=uk-UA&id=e384c5a7-6533-4ab6-b56f-50e5243eb15a&tag=TendentsiiTinovoiEkonomiki> [in Ukrainian].

2. Makukh, O. (2014). Deinstytutsionalizatsiia politychnoi sfery v Ukraini: teoriia ta pidtvrdzhennia praktykoiu. [Deinstitutionalization of the political sphere in Ukraine: theory and confirmation in practice]. *Studia Politologica Ucraino-Polona. Shchorichnyi zhurnal z politychnykh nauk, № 4*. 165-173. [in Ukrainian].

3. Mzyk, O. & Kysla K. (2018). Analitichnyi zvit za rezultatamy doslidzhennia «Efektivni instrumenty vplyvu hromadskosti na pryiniattia rishen orhanamy vlady». [Analytical report on results of the study «Effective tools for public influence on government decision-making»]. <http://iaaukraine.org/wp-content/uploads/2017/10/Analitichnyjzvit-Efektivni-instrumenty-vplyvu.pdf> [in Ukrainian].

4. Naukova dopovid kafedry publichnoi polityky ta politychnoi analityky NADU pry Prezydentovi Ukrainy (2019, cherven, 03). .Instrumenty ta mekhanizmy vyroblenna y vprovadzhenia publichnoi polityky v Ukraini. [Tools and mechnisms for developing and implementation public policy in Ukraine]. https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/2713805-instrumenti-ta-mehanizmi-viroblenna-j-vprovadzenna-publicnoi-politiki-v-ukraini.html [in Ukrainian].

5. Ukraintsi zalucheni do hromadskoi diialnosti, ale unykaiut aktyvnoi uchasti.[Ukrainians are involved in public activities, but avoid active participation]. *Prohrama spryiannia hromadskii aktyvnosti «Doluchaisia!» (USAID/ENGAGE)*, (2020, berezen, 19). <https://dif.org.ua/article/ukraintsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti> [in Ukrainian].

6. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. (2019, zhovten, 08). *Hromadskiy aktyvizm ta stavlennia do reform: suspilna dumka v Ukraini*. [Public activism and attitudes to reforms: public opinion in Ukraine]. https://dif.org.ua/article/gromadskiy-aktyvizm-ta-stavlennya-do-reform-suspilna-dumka-v-ukraini_5 [in Ukrainian].

7. Fond «Demokratychni initsiatyvy» imeni Ilka Kucheriva. (2020, traven, 12). *Hromadianske suspilstvo v period pandemii: yak vona vplynula na hromadsku aktyvnist*. [Civil society during the pandemic: how it affected civic activism]. <https://dif.org.ua/article/gromadyanske-suspilstvo-v-period-pandemii-yak-vona-vplynula-na-gromadsku-aktyvnist> [in Ukrainian].

8. Fukuiama, F. (2019). Spetsperedmovna ukrainskoho vydannia pratsi «Politychnyi poriadok i politychnyi zanepad. Vid promyslovoi revoliutsii do hlobalizatsii demokratii». [Special foreword to the Ukrainian edition of the work «Political order and political decline. From the Industrial Revolution to the Globalization of Democracy»]. (per. z anhl. T. Tsybmal i R. Kornuta). Kyiv: Nash format.. <https://biz.liga.net/hr/all/article/fukuyama-kak-ukraine-stat-daniey-i-prichem-tut-silnye-instituty> [in Ukrainian].

9. Hantington, S. (2004). *Politicheskij porjadok v menjajushhihsja obshhestvah*. [Political order in changing societies]. Moskva: Progress-Tradicija. [in Russian].

Olena Novakova,

Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of Political Science, National Pedagogical Dragomanov University

Natalia Pashina,

Doctor of Political Sciences, Professor, Professor of the Department of International Relations and Foreign Policy, Mariupol State University

Communicative Evolution of Political Institutions

as a Condition for the Transition from Patrimonial to Modern Societies

It was analyzed the current aspects of the evolution of political systems from patrimonial to modern. The problem of the essence and parameters of the transition to a modern democratic society in the context of political development of the early XXI century is outlined. The main threat to the stability of society is the discrepancy between socio-political mobilization and political institutions, the gap between the declared ideals and procedures and practical political life. This brings to the fore the task of developing the communicative nature of policy, functional interaction between institutions of state power and civil society by achieving a balance of institutionalization and civic participation. It is noted that the development of active cooperation between authorities, local governments and civic structures is very important for Ukraine, where society needs to create real, not declarative democratic institutions. The analysis of expert opinions and sociological survey data revealed a significant discrepancy between the existence of formalized mechanisms for the development of democratic cooperation between government and citizens and the lack of influential results of such activities. Among the reasons for this discrepancy are closedness, excessive bureaucratization of government activities, lack of mutual trust between the participants, the spread of informal practices to solve problems in the form of corruption, clannishness and shadow economic relations. The conclusion about the necessity of development of principles of trust and control as basic in the creation of communicative interaction of the power and citizens is substantiated and the directions of their formation are offered.

Keywords: modern society, patrimonial society, political institutionalization, communicative interaction, civil society.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.02>

УДК 327.7 + 341.215.2

Anna Taranenko,

*Candidate of Political Science (PhD), Associate Professor,
Department of International Relations and Tourism, Kyiv International University
taranenkoann@yahoo.com; ORCID: 0000-0003-0268-009X.*

CONFLICT IN DONBAS AS A MANIFESTATION OF TRANSITIONAL SOCIETY CHALLENGES

Political instability processes are particularly significant for transitional societies. The problem of political transformation is urgent for Ukraine as a nation in transition. The goal of this article is to study the conflict in Donbas as a manifestation of transitional society challenges and Ukraine's move toward democratization. The utilized method is qualitative case study. Among the study results, one can mention that the current conflict in Donbas is a manifestation of transitional society challenges. The conflict in Donbas can be viewed as a confrontation related to post-Soviet political space transformation, in particular, democracy transit. The practice of «hybrid wars» is not a particularly new concept in the international conflicts dimension, yet it appears to be a significant challenge for transitional societies. The armed conflict in Donbas became a turning point in the identity development of Ukrainians as a society in transition. Ukraine needs to investigate and implement the most successful examples of previous conflicts' resolution. One of the instruments that can assist in overcoming the challenges of democratic political and economic transition and respective conflict resolution is international organizations. Despite internal weaknesses of the latest years, the EU has been actively supporting Ukraine, specifically, in the conflict resolution efforts. The UN is another important platform for the conflict resolution efforts. Besides, the UN has traditionally been active in supporting transitional democracies. It can be concluded that the potential of international intergovernmental and non-governmental organizations can be further utilized in order to search for reliable mediators, new valuable expertise and ideas' exchange. Besides, while analyzing the topic of democracies in transition, one should look at the potential of civil society groups for establishing and sustaining peace.

Keywords: *conflict resolution, transitive societies, nations in transition, Ukraine, Donbas, the European Union, the United Nations, democracy, political modernization, Eastern Europe*

Introduction. Nation states in the 21st century have to confront a number of new challenges presented by globalization, rapid growth of information and communication technologies, climate change, migration crisis and international terrorism. Despite integrating factor of globalization and further convergence of financial, trade, transportation, and communication systems, fragmentation and regionalization trends are also present and remain strong. The above-mentioned processes related to political instability are particularly urgent for transitional societies. The **problem** of political transformation is **urgent** for Ukraine as a transitional state, therefore it needs to be studied in greater detail. Transformation in a broad sense (systematic change) is a timeless process of transformations of the system, its elements, connections and relations between them (Dorohuntsov & Chyzhova, 2010, as cited in Konotop, 2013, p. 53). One of the most significant aspects of political transitional processes at the current stage is democratization. The process of democratization has intensified in the post-Soviet countries starting from the end of the 20th c., including Ukraine. Yet, due to ineffective state institutions and leaderships, the internal weakness of most Black Sea Economic Cooperation transitional countries and their vulnerability to outside pressures, as well as their inadequate or lacking integration into new security frameworks, the overall climate of regional insecurity intensified (Sperling et al., 2003, p. 213). Therefore the current conflict in Donbas may be regarded as a manifestation of transitional period of the country's political development and has to be studied further.

Goal and Objectives. The **goal** of this article is to study the conflict in Donbas as a manifestation of transitional society challenges and Ukraine's move toward democratization. The **objectives** of the study are to characterize the present state of Ukraine as a nation in transition, to

trace current democracy development in the country, analyze the present stage of the conflict development in Donbas and suggest respective methods of the confrontation resolution. Multiple authors claim that Ukraine is presently going through the process of rapid political and economic transformations, complicated by an armed conflict in the East of the country. Per Bulbeniuk (2016, p. 108), it can be assumed that the extremely problematic advancement of Ukraine on the path of modernization is not only a question of politics, economy and social life, but also a question of functioning of the axiological and ideological sphere of the country's existence. Schadrina (2014, as cited in Gulay, 2015, p. 95) notes that informal political practices that permeate legitimate state institutions play an important role in the functioning of transitional societies, which, unfortunately, given the realities of socio-political development and the lack of a systemic course for modernization, include Ukraine. Polischuk (2018, p. 47) notes that in societies with developed democracies, citizens have a wide range of opportunities to participate in the political life of their country or, at least, to influence important political decisions. In transitional societies, the real opportunities of citizens to make political efforts are limited mainly by electoral functions (Polischuk, 2018, p. 47). At the same time Semenyi (2013, p. 112) underscores that the transformation of Ukrainian society institutions in the context of the global space restructuring, as well as growing social inequality seriously affects the social role of cultural capital, simultaneously influenced by diametrically opposed factors.

Latest Publications Review. Ukraine is currently facing the challenges of democratic society development. The speed and depth of changes observed in the world lead to a fundamental conclusion about the complex and contradictory process of restructuring and instability of the entire political space, and, consequently, the modern system of international relations in general (Troian, 2013, p. 141). Thereby a transitive society is a special stage of its development, which is influenced by various factors that ultimately affect the direction of development of the society, whether it is positive or negative – it will either move to a new higher stage of development or an irreversible process of degradation will begin (Kovaleva et al., 2019). According to Martínez and Núñez Martínez (Sroka et al, 2017, p. 261), the third democratic wave, from the mid-seventies to the nineties of the 20th century ran through the southern and eastern Europe, Latin America and Asia-Pacific. At the same time, per Hopmann (Sperling et al., 2003, p. 155), the transition to a fully democratic society, in which more than the outward appearance of democracy is established and in which democratic values are truly internalised throughout the population, is unlikely to take place rapidly. Talking in general about Black Sea Economic Cooperation countries (BSEC) Manoli (Sperling et al., 2003, p. 213) notes that these states are at different stages of political and economic transition towards democratic societies and market economies; they concurrently face an often antagonistic external environment.

Ukraine is challenged by developing a strong market economy and implementing efficient rule of law institutions. Together with the processes of global changes, Ukraine faced the fact of multidimensional transformation, which took place in parallel with the processes of democratization and creation of a modern nation-state, formation of a single political nation and state identity (Bokoch, 2017). Bokoch (2017, p. 47) notes that, in addition, the still ongoing process of national statehood formation is complicated by external aggression and the need to confront the information war. According to Democracy Index 2019, Ukraine is characterized by hybrid regime, ranking 5-6 out of 10 (Democracy Index 2019). The transition to democratization of the post-Soviet countries has become one of the determining causes of the «color revolutions» in Georgia (2003), Kyrgyzstan (2005, 2010), Ukraine (2004, 2014), as well as the «velvet revolution» (2018) in Armenia (Lansky & Suthers, 2019; Shirinyan, 2018; Iskandaryan, 2018, as cited in Mihr, 2020, p. 35). Moldova, Ukraine, Georgia, and Armenia (since 2018) provide very interesting examples of «belated democratization» with a not yet clear outcome (Mihr, 2020, p. 40). The disagreement between Russia and Ukraine over a number of political and ideological issues, including the Black Sea fleet, led to annexation of the Crimea and military conflict in Donbas. Moreover, the new geopolitical hotspot in Eastern Europe became the target of a mix of hybrid tactics matched by classical military

actions, designed to legitimize Russia's presence and destabilize the country from within (Mihr, 2020, p. 58).

The conflict in Donbas has been studied by A. Bebler, E.C. Dunn, M.S. Bobick, A. Kudriachenko, A. Mihr, B. Parakhonsky, H. Yavorska, M. Rozumny, V. Smoliy, S. Kulchytsky, A. Sroka, F. Castro-Rial Garrone, R. Torres Kumbrián, J. Sperling, S. Kay, V. Papacosma and M. Hargreaves. Bebler (2015) analyzes the confrontation in Ukraine in the framework of frozen conflicts in Europe. Dunn and Bobick (2014) analyze the conflict from the viewpoint that Ukraine belongs to the traditional Russian sphere of influence. Kudriachenko (2018) looks at practical steps of Donbas and the Crimea integration into political, legal and socio-cultural space of Ukraine. Parakhonsky and Yavorska (2020) research the aspects of war and peace relations and emphasize the importance of security strategy elaboration. Smoliy and Kulchytsky (2016) analyze the role of Donbas and the Crimea in economic, social, political and ethno-cultural space of Ukraine from the viewpoint of historical experience, current challenges and prospects.

Problem dimensions that have not been studied previously. As noted, multiple authors researched the conflict in Donbas from different perspectives. While analyzing the confrontation in Donbas, the author of this article will look precisely at the aspect of the current conflict as a manifestation of transitional society challenges.

Method. The utilized **method** is descriptive case study. This methodology is appropriate for analyzing complex social phenomena. The goal set by the researcher in a descriptive case study is to describe the data as they occur (Zainal, 2007, p. 3). The author will look at national and international peer-reviewed studies, monographs, national and international legislation, analytical reports and statements of political leaders on the topic. A case study is expected to capture the complexity of a single case, and this methodology developed within the social sciences (Johansson, 2003). This methodology is applied to social sciences, such as psychology, sociology, anthropology, and economics, but also to practice-oriented fields such as environmental studies, social work, education, and business studies (Johansson, 2003). Thus, the selected descriptive case study method can be a viable option for international relations and political science research.

Results and Discussion. The conflict in Donbas can be viewed as a confrontation related to post-Soviet space transformation. Previous similar conflicts took place in Transnistria, Azerbaijan and Georgia. The «Ukrainian card» may be viewed as a significant asset in the big geopolitical game involving Western countries in order to demonstrate Russia's capacity to impact world politics. The Ukrainian conflict is being used for many purposes of Putin's regime, however the key ones are putting pressure on the Western countries in order to have an upper hand in negotiations concerning the whole range of Russian interests (Rozumny, 2017, p. 63). Among the strongest points of the Russian Federation's foreign policy potential one can name its «hard power leverage» (military capacities and vast natural resources), as well as «soft power tools» (deep sense of patriotism of the Russian people). Apparently, one of the biggest weaknesses of the country's foreign policy is insufficient level of funding. The weak point of Putin's neoimperial project is unbalanced economic model, archaic social order, external markets' structure vulnerability, negative demographic trend and isolationist mindset of the Russian people (Rozumny, 2017, p. 77). At the moment this mindset protects the regime from external threats, however in the long-term perspective it poses the threat of one more moral and cultural bankruptcy (Rozumny, 2017, p. 77). As evidenced by the Russian Federation's case, legitimization of violence in the current day world increasingly less depends on authorized international organizations – the UN Security Council, OSCE and other security organizations. Military actions are preceded and accompanied by large-scale information operations aimed at shaping respective perception of their legitimacy even though those contradict international law (Parakhonsky, 2016, p. 32).

The practice of «hybrid wars» is not a particularly new concept in the international conflicts dimension, and it appears to be a significant challenge for transitional societies. Over time the conflicting parties have started using more up-to-date and intricate methods of waging information and hybrid wars. As Berezovets (2015, p. 31) notes, the experience of «hybrid wars» in Russian rendition has a long pre-history. Interestingly, propaganda technologies used by Russia against

Ukraine during the Crimea occupation (2014), are to a large extent similar to the events of Soviet-Finnish war of 1939. In order to explain the reason of the Soviet Union's attack against neutral Finland, the official propaganda coined the term «White-Finns» derived from the White Guard Finns (Berezovets, 2015, p. 31). Two decades prior to the Finnish conflict a similar term had been used with regard to Poland named exclusively «lordly Poland» (panska Polscha) and the Polish were denoted as «White Guard Poles», i.e. opponents of communism (Berezovets, 2015, p. 31). Dunn and Bobick (2014, p. 411) hold that Russia's new political technologies – war without war – become the potential basis for a new mode of government that challenges not only the territorial expansion of liberal democracy, but also its very conceptual foundations. Besides, it can be interpreted as one more manifestation of transitional society challenges related to security threats.

Yet, the «zero sum» game propelled by the Russian leadership may as a result serve as an integration driver. Russia's aggressive policy aimed at provoking conflicts may become a vital factor for key global actors' consolidation around set norms. Similarly, global challenge of Nazi Germany in the 20th century urged the world community to jointly overcome this crisis, which allowed to live for half of a century in relatively stable and predictable international political space (Rozumny 2017, p. 82). Besides, current political challenge can, in fact, become a consolidating factor for the Ukrainian nation. As Myronova (2016, p. 5) notes, the internally displaced people who moved to Ukraine-controlled territories from Donbas and the Crimea have proven love for Ukraine with their own choice and each one of them contributes to the development of the cities, which forcedly became their second home.

The armed conflict in Donbas became a turning point in the development of national and civic identity of Ukrainians as a nation in transition. The revolution of dignity laid foundations for a new civil society, non-existent for many years in post-Soviet countries (Hnyp, 2019, p. 21). One can also note the importance of soft power tools for the Ukrainian society integration, such as mass media, sound information and culture policy. In particular, one can stress the significance of cooperation with European culture sector representatives in this regard. The development of European co-production will promote access to alternative sources of financing for domestic film production, as well as the possibility of access to the European film distribution market, which will have a positive impact on its economic profitability (Bakalchuk, 2018, p. 48). At the same time, the involvement of the Ukrainian party in the programs of popularization of European cinematographic products will contribute to further development of national identity in Ukrainian society as part of the European cultural space (Bakalchuk, 2018, p. 48). In any case, use of soft power, as any kind of political impact largely depends on the context. While spreading its values and ideas, a country should create conditions that are conducive to such influence. For example, utilizing soft power is more efficient in open societies with decentralized power and democratic regime (which includes freedom of speech) (Kapitonenko, 2010, p. 28). Therefore, Ukrainian leadership should once again focus on economic growth, well-being of the people and fighting domestic policy challenges, pertinent to societies in transition. The current Presidential office is going to make considerable efforts to resolve the conflict in 2021. The President took active stance in renewing negotiations in Normandy format, continued the initiatives of prisoners-of-war exchange and started the much-debated troop withdrawal in certain sections of the contact line in Donbas.

One of the instruments that can assist in overcoming the challenges of political and economic transition and respective conflict resolution is international organizations. Regional conflicts as further integration challenge still torments the European Union political stability. The principle of good neighbourliness contained in the European Neighborhood Policy's (ENP) founding documents underpins the ENP's objective of settling conflicts between neighbours involved in territorial disputes, yet the policy was unprepared to deal with the conflicts that arose over the 12 years that followed the ENP's creation (Novakova & Petrov, 2016, p. 8). The aforementioned processes are even more salient in transitional countries, like Ukraine.

Yet, despite internal weaknesses of the latest years, the EU has been actively supporting Ukraine, in particular, in the conflict resolution efforts (Jarábik et al., 2018). The EU reacted quickly to the Ukraine crisis of 2014 by allocating generous funding for macro-economic

stabilization and since then, the EU has mobilized over \$4.2 billion through three packages of macro-finance assistance (MFA) for Ukraine, which is the largest MFA the EU has ever provided to a non-EU country (Jarábik et al., 2018). The United Nations is another important platform for the conflict resolution efforts. In particular, the UN Security Council passed S/RES/2166 resolution of July 21, 2014 that condemned the downing of Malaysia Airline flight 17, while S/RES/2202 resolution endorsed the «Package of Measures for the Implementation of the Minsk Agreements» on February 12, 2015 (UN Documents for Ukraine: Security Council Resolutions, 2020). Turan (2016) holds that although in the current state-centric international system the responsibility for ensuring positive intra-state peace primarily lies in each state, it is essential to render addressing the absence of positive peace as an international norm. This would allow the UN to assume responsibility and pro-actively offer measures for positive peacebuilding for the ultimate goal of approaching sustainable intra-state peace universally, in case the given states lack the necessary institutions and political will (Turan, 2016).

The UN is actively supporting transitional democracies. To this end, Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights (OHCHR) collaborates with national governments and other actors to rebuild public confidence and restore peace and the rule of law in post-conflict nations and transitional democracies (Democracy. United Nations, 2020). OHCHR has actively supported transitional justice programmes in more than 20 countries around the world over the past 15 years, thereby the Office tries to ensure that human rights and transitional justice considerations are reflected in peace agreements and reparations programmes (Democracy. United Nations, 2020).

The potential of international intergovernmental and non-governmental organizations can be further utilized in order to search for reliable mediators, new valuable expertise and ideas' exchange. For instance, one can recall the role of American President Jimmy Carter in resolving the Cyprus conflict. Carter had previous successful experience of conducting Camp David negotiations between Egypt and Israel, signed SALT-II agreement with Leonid Brezhnev. Still the Cypriot problem remained unsolved. Despite this diplomatic setback Jimmy Carter continued his involvement in the conflict resolution even after the end of his presidency. In 2002 he won a Noble Peace Prize for decades of conflict resolution efforts and democracy advancement. After Cyprus joined the EU in 2004 the ex-president visited the country as a member of non-governmental organization «The Elders» (Kovalsky, 2019, p. 45).

Besides, while analyzing the topic of democracies in transition, one should look at the potential of civil society groups for establishing and sustaining peace. Putnam (1993, as cited in Shamaileh, 2017, p. 27) explores the relationship between social capital and the performance of democratic institutions through analyzing the differences in civic associational membership between Northern and Southern Italy. The author finds significant evidence of a causal link between the prevalence of civic associations in Northern Italy and its higher level of democratic performance relative to Southern Italy (Putnam, 1993, as cited in Shamaileh, 2017, p. 27).

As a **conclusion**, one can state that the current conflict in Donbas is a manifestation of transitional society challenges. The conflict in Donbas can be viewed as a confrontation related to post-Soviet political space transformation, in particular, democracy transit. The practice of «hybrid wars» is not a particularly new concept in the international conflicts dimension, yet it appears to be a significant challenge for transitional societies. The armed conflict in Donbas became a turning point in the identity development of Ukrainians as a society in transition.

Ukraine needs to investigate and implement the most successful examples of previous conflicts' resolution. One of the instruments that can assist in overcoming the challenges of democratic political and economic transition and respective conflict resolution is international organizations. Despite internal weaknesses of the latest years, the EU has been actively supporting Ukraine, specifically, in the conflict resolution efforts. The UN is another important platform for the conflict resolution efforts. Besides, the UN has traditionally been active in supporting transitional democracies. The potential of international intergovernmental and non-governmental organizations can be further utilized in order to search for reliable mediators, new valuable expertise and ideas' exchange. This aspect is related to **prospects** of further research on the Donbas conflict resolution.

In particular, it is worthwhile investigating the potential of civil society groups for establishing and sustaining peace. One should also further look into the notion of Track II diplomacy and its utilization for the Donbas conflict resolution. Besides, the topics of nations in transit, democratic peace theory and educational peace theory can be explored in greater detail.

REFERENCES:

1. Bakalchuk, V. (2018). Stanovlennia natsionalnoi identychnosti iak skladovoi ievropeiskoho kulturnoho prostoru: mozhlyvosti koproduksii. [Shaping up of National Identity as a Component of European Cultural Space: Possibilities of Co-Production]. *Stratehichna panorama*, 2, 47–53. [in Ukrainian].
2. Berezovets, T. (2015). *Aneksiia: Ostriv Krym. Khroniky «hibrydnoi viiny»*. [Annexation: The Crimea Island. Chronicles of «Hybrid War»]. Kyiv: Bright Star Publishing. [in Ukrainian].
3. Bokoch, Y. (2017). Doslidzhennia politychnoi komunikatsiyi u konteksti transformatsii suspilstva. [Research of political communication in the context of society transformation]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 22 Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dystsyplin*, Vyp. 21, 47–52. [in Ukrainian].
4. Bulbeniuk, S. (2016). Hromadianske suspilstvo v Ukraini: dualizm vidpovidalnosti i svobody. [Civil Society in Ukraine: Dualism of Responsibility and Freedom]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova. Serii 22 Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dystsyplin*, Vyp. 19, 108–113. [in Ukrainian].
5. Democracy. (2020). United Nations. <https://www.un.org/en/sections/issues-depth/democracy/index.html>
6. Democracy Index 2019. (2019). Democracy Index 2019. *The Economist Intelligence Unit*. <https://www.eiu.com/topic/democracy-index>.
7. Dunn, E. & Bobick, M. (2014). The Empire Strikes Back: War without War and Occupation without Occupation in the Russian Sphere of Influence. *American Ethnologist*, 21:3. 405–413. <https://doi.org/10.1111/amet.12086>.
8. Gulay, V. (2015). Instytutsiino-protsedurni formy politychnoho konformizmu v Donetskiy ta Luhanskiy oblastiakh v umovakh politychnoi koniunktury. [Institutional and Procedural Forms of Political Conformism in Donetsk and Luhansk Oblasts in the Conditions of Political Conjuncture]. *Naukovyy chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 22 Politychni nauky ta metodyka vykladannya sotsialno-politychnykh dystsyplin*, Vyp. 19, 95–103. [in Ukrainian].
9. Hnyp, M. (2019). Ukrainskaja nacionalnaja identychnost v perehodnyj period: geopolitika i cennosti. [Ukrainian National Identity in Transitional Period: Geopolitics and Values]. In *Borba za Ukrainu. Otstaivanie prava na samoopredelenie i shvatka geopoliticheskikh interesov*, Justenhoven, Heinz-Gerhard (ed). Uzhgorod: Karpatska Vezha, 17–36. [in Russian].
10. Jarábik, B., Sasse, G., Shapovalova, N. & Waal de, T. (2018, February 27). The EU and Ukraine: Taking a Breath. Carnegie Endowment for International Peace. <https://carnegieendowment.org/2018/02/27/eu-and-ukraine-taking-breath-pub-75648>.
11. Johansson, R. (2003, September, 22–24). *Case Study Methodology*. A key note speech. [International Conference]. Methodologies in Housing Research. The Royal Institute of Technology in Cooperation with the International Association of People–Environment Studies. Stockholm. http://psyking.net/HTMLobj-3839/Case_Study_Methodology_Rolf_Johansson_ver_2.pdf.
12. Kapitonenko, M. (2010). «Miaka syła» u suchasni svitovii politytsi: teoretychni aspekty. [«Soft Power» in Current World Politics: Theoretical Aspects]. *Aktual"ni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, 94 (2), 20–29. [in Ukrainian].
13. Konotop, H. (2013). *Transformatsiini protsesy v ekonomitsi Ukrainy*. [Transformation Processes in the Economy of Ukraine]. Restrukturyzatsiia hlobalnoho prostoru: istorychni

- imperatyvy ta vyklyky: zbirnyk tez dopovidey (April 18, 2013). Kulinich, Mykola. (ed.). Kyiv: Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 52–54. [in Ukrainian].
14. Kovaleva, A., Rodina, V. & Volkonskaya, O. (2019, January). Some Complications of the Transitive Society on the Sphere of Legal Education. January 2019 SHS Web of Conferences 70:11003. <https://doi.org/10.1051/shsconf/20197011003>.
15. Kovalsky, S. (2019). Kypsrke pytannya v politytsi administratsiyi Dzhyhmyi Kartera. [Cyprus Issue in Policy of Jimmy Carter Administration]. *Problemy vsesvitnoii istorii*, 1, 45–55. [in Ukrainian].
16. Mihr, A. (ed.). (2020). *Transformation and Development. Studies in the Organization for Security and Cooperation in Europe (OSCE)*. OSCE Academy in Bishkek: SpringerOpen.
17. Myronova, V. (2016). *Ljudy Donbassa. Zhyzn snachala*. [People of Donbass. Life Restarted]. Kharkov: Bibliocollector. [in Russian].
18. Novakova, Z. & Petrov, R. (2016). The EU and Conflict Mitigation in the European Neighborhood: A Story of a Gap between Ambition and Deeds. *Kyiv-Mohyla Law and Politics Journal*, 2, 1–12.
19. Parakhonsky, B. (2016). Lehitymatsiia nasylstva u mizhnarodnykh vidnosynakh. [Legitimization of Violence in International Relations]. *Stratehichni priorityety*, 1(38), 24–32. [in Ukrainian].
20. Parakhonsky, B. & Yavorska, H. *Ontolohiya viyny i myru: bezpeka, stratehiya, smysl*. [Ontology of War and Peace: Security, Strategy, Sense]. Kyiv: National Institute of Strategic Studies. https://niss.gov.ua/sites/default/files/2019-07/Monografiya_Ontolohiya_print.pdf.
21. Polischuk, I. (2018). Fenomen elektoralnoii kultury u tranzytyvnykh suspilstvakh. [Phenomenon of Electoral Culture in Transitive Societies]. *Politolohichny visnyk, Vyp. 80*, 47–52.
22. Rozumny, M. (2017). Rezhym Putina pered vyklykamy chasu. Analytical Report. *National Institute of Strategic Studies*, http://old2.niss.gov.ua/content/articles/files/Dopovid_Putin_-5b78c.pdf. [in Ukrainian].
23. Semeniy, O. (2018). Transformatsiya kulturnoho kapitalu v umovakh restrukturyzatsii hlobalnoho prostoru. [Transformation of Cultural Capital in the Context of Global Space Restructuring]. *Restrukturyzatsiya hlobalnoho prostoru: istorychni imperatyvy ta vyklyky: zbirnyk tez dopovidey (April 18, 2013)*. Kulinich, Mykola. (ed.). Kyiv: Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 112–113. [in Ukrainian].
24. Shamaileh, A. (2017). *Trust and Terror: Social Capital and the Use of Terrorism as a Tool of Resistance*. New York: Taylor & Francis Ltd. <https://doi.org/10.4324/9781315505817>.
25. Smoliy, V. & Kulchytsky, S. (2016). *Donbas i Krym v ekonomichnomu, suspilno-politychnomu ta etnokulturnomu prostori Ukrainy: istorychny dosvid, moderni vyklyky, perspektyvy* [Donbass and Crimea in the Economic, Socio-political and Ethno-cultural Space of Ukraine: Historical Experience, Modern Challenges, Prospects]. Kyiv: Institute of History of National Academy of Sciences of Ukraine.
26. Sperling, J., Kay, S., Papacosma, V. (eds.), & Hargreaves, M. (contributor). (2003): *Limiting Institutions?: The Challenge of Eurasian Security Governance*. Manchester: Manchester University Press.
27. Sroka, A., Castro-Rial Garrone, F., & Torres Kumbrián, R. (eds). (2017): *Radicalism and Terrorism in the 21st Century: Implications for Security*. Peter Lang AG: EPUB. <https://doi.org/10.3726/978-3-653-06974-7>
28. Troian, S. *Suchasna systema mizhnarodnykh vidnosyn: osoblyvosti perestrukturuвання*. [Modern System of International Relations: Features of Restructuring]. *Restrukturyzatsiya hlobalnoho prostoru: istorychni imperatyvy ta vyklyky: zbirnyk tez dopovidey (April 18, 2013)*. Kulinich, Mykola. (ed.). Kyiv: Diplomatic Academy at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, 140–141. [in Ukrainian].
29. Turan, T. (2015). *Positive Peace in Theory and Practice: Strengthening the United Nations's PreConflict Prevention Role*. Leiden: Brill – Nijhoff.

30. UN Documents for Ukraine: Security Council Resolutions. (2020). Security Council Report. https://www.securitycouncilreport.org/un_documents_type/security-council-resolutions/?ctype=Ukraine&cbtype=ukraine.

31. Zainal, Z. (2007). Case study as a research method. *Jurnal Kemanusiaan*. 9.

Тараненко Ганна,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин та туризму,

Київський міжнародний університет

Конфлікт на Донбасі як прояв проблем перехідного суспільства

Політична нестабільність особливо характерна для перехідних суспільств. Проблема політичної трансформації є актуальною для України як перехідної держави. Метою цієї статті є вивчення конфлікту на Донбасі як прояву викликів перехідного суспільства та руху України до демократизації. Для дослідження було використано метод якісного тематичного дослідження (case study). Серед результатів дослідження можна зазначити, що нинішній конфлікт на Донбасі є проявом викликів перехідного суспільства. Конфлікт на Донбасі можна розглядати як протистояння, пов'язане з пострадянською трансформацією політичного простору, зокрема, транзитом демократії. Практика «гібридних війн» не є принципово новим поняттям у вимірі міжнародних конфліктів, проте, вона являє собою значний виклик для перехідних суспільств. Збройний конфлікт на Донбасі став поворотним пунктом у розвитку ідентичності українців як перехідного суспільства. В Україні необхідно дослідити та впровадити найбільш успішні приклади врегулювання попередніх міжнародних конфліктів. Міжнародні організації є одним з інструментів, який може допомогти подолати виклики перехідного періоду та відповідного врегулювання конфлікту на Донбасі. Незважаючи на внутрішні слабкості останніх років, Європейський Союз активно підтримує Україну, зокрема, в зусиллях з врегулювання конфлікту. ООН є ще однією важливою платформою для розв'язання конфліктів. Крім того, ООН традиційно активно підтримує перехідні демократії. Можна зробити висновок, що потенціал міжнародних міжурядових та неурядових організацій може бути надалі використаний для пошуку надійних посередників, нових експертних знань та обміну ідеями. Крім того, аналізуючи тему демократій у перехідному періоді, слід звернути увагу на потенціал груп громадянського суспільства для налагодження та підтримки миру.

Ключові слова: *розв'язання конфліктів, перехідні суспільства, транзитивні суспільства, Україна, Донбас, Європейський Союз, Організація Об'єднаних Націй, демократія, політична модернізація, Східна Європа.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.03>

УДК 32: 303.4

Точицький Микола Станіславович,

здобувач Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

ORCID: 0000-0002-4194-4097

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ «ГІБРИДНОГО» ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ

У статті аналізується феномен сучасної української політичної культури, її структура та функціональне значення; на основі узагальнення різнопланових точок зору, обстоюється думка про політичну культуру як поліфункціональне й структурно багатоманітне явище, де кожен компонент виконує покладену на нього функцію, лише органічно взаємодіючи з іншими елементами. При цьому ціннісні та діяльнісні компоненти у своєму взаємозв'язку визначають спроможність суспільства долати загрози недемократичних практик. Політико-владні відносини, механізми взаємодії держави і суспільства відображаються на стані соціуму загалом, його сприйнятті політичної дійсності зокрема. Серед структурних компонентів політичної культури в статті виділяються й аналізуються політична свідомість, політична психологія та ідеологія, політичні почуття та воля, політичний досвід, унормована та стихійна політична діяльність. В умовах соціальної модернізації, політичного транзиту, гібридної війни, посилення олігархічної складової у системі влади згадані величини мають нестабільні виміри, вони часто змінюються, а тому потребують уваги в кожній конкретній ситуації. Разом з тим в них є значна частина загальнонаціонального та вселюдського компоненту, який цементує політичну культуру, забезпечує її проєкцією в майбутнє. У статті були використані методи аналізу та синтезу, системний та структурно-функціональний підходи. Розуміння елементів політичної культури та їх значення змінюється з розвитком демократичних політичних відносин. Простежується зміна дослідницьких акцентів у цьому зв'язку. Від загальних декларацій та орієнтацій на демократичний поступ сьогодні вчені переходять до обґрунтування значимості діяльній складової у структурі політичної культури. Зорієнтованість на громадсько-політичну активність може відіграти визначальну роль у боротьбі із новими викликами гібридного політичного режиму.

Ключові слова: структурний функціоналізм, політична культура, «гібридний» політичний режим, політична культура України, політична поведінка, демократія.

Вступ. Політична культура є складним, багатоелементним феноменом, всередині якого співіснують різні рівні, підрівні та елементи. Кожен із цих елементів виконує певне завдання відповідно до його функцій. Україна ж зі своїми характеристиками транзитивної держави має багатокомпонентну політичну культуру, яку доцільно було б розглянути з позицій структурного аналізу її основних компонентів. Чинник «гібридності» владно-суспільних відносин додає окремого розуміння цієї проблематики. Актуальні виклики та можливості відповідного політичного режиму справляють специфічний вплив на політичну культуру окремих особистостей та суспільства загалом, ставлять перед ним нові завдання. Усталені практики взаємодії держави та громадськості позначаються на здатності суспільства сприймати та відтворювати політику, і навпаки – ціннісні та традиційні життєві орієнтири соціуму зрештою можуть трансформувати політичний режим.

Метою статті є дослідження феномену політичної культури через осмислення її структурних компонентів, її зв'язку з політичним режимом та українських контекстів проблематики. Відповідно до мети визначені такі **завдання:** теоретичне обґрунтування структурних компонентів політичної культури; аналіз сучасного стану політичної культури України на основі структурно-функціонального аналізу, зокрема у контексті розвитку «гібридного» політико-владного режиму.

Аналіз останніх досліджень. Дослідженню політичної культури українського трансформаційного суспільства присвячена низка наукових публікацій таких відомих вчених як В. Андрущенко, О. Бабкіна, Є. Бистрицький, М. Бойченко, Є. Головаха, В. Горбатенко, М. Дмитренко, І. Кресіна, М. Михальченко, Ю. Шемшученко, Н. Хамітов та ін. В публікаціях цих авторів справедливо стверджується, що політична культура як культура політичного мислення та дії має поліфункціональний та розгалужено-структурний характер. Водночас постійної уваги потребують особливості української політичної культури, **подальші дослідження** варто зосередити, зокрема на її структурі та функціональній сутності, узагальненні різнопланових точок зору, що допоможе охарактеризувати стан політико-культурної сфери України загалом та перспективні напрями її розвитку.

Результати та дискусії. Політична культура становить складне соціальне явище, в якому акумульовані конкретно-історичні й національно-психологічні особливості політичного життя суспільства. Ця невід'ємна частина загальної культури є відображенням рівня її розвитку і базується на ментальності народу. Формування політичної культури не є відокремленим процесом від розвитку інших видів культури – правової, моральної, естетичної, педагогічної. Їх поєднує тяжіння до окреслення морально-політичного клімату в суспільстві, що гарантує особистості певний рівень свободи в поєднанні з відповідальністю перед суспільством, забезпечує їй права, соціальну захищеність, повагу до гідності, тобто ставить людину в центр економічних, соціальних, політичних, культурних процесів. Тому політична культура має бути осмислена й реалізована в рамках загальної культури. Це системне соціально-психологічне утворення, що поєднує елементи макро- і мікрорівня: політичну свідомість, політичну діяльність, національну ментальність, ідеологічні настанови, з одного боку, та особистісні цінності, потреби, норми і навички політичної поведінки – з іншого. Питання видається широким, на перший погляд, однак сучасні політико-онтологічні, ціннісні, людиноцентричні наукові підходи суттєво розвинули цей напрям і додають нові аспекти до розуміння проблематики, особливо в умовах «гібридного» політичного режиму. Розглянемо зміну дослідницьких акцентів щодо цієї проблематики.

Поняття структури політичної культури в науковій літературі є неоднозначним і залежить від розуміння науковцями таких категорій як: «політична культура», «політична ідеологія», «політична свідомість» та «політична психологія». Важливо у цьому переліку також згадати й політичний режим, значення якого у цьому зв'язку часто недооцінюється (режим має властивість змінюватися), водночас перехідне суспільство зазнає суттєвий трансформацій самі під впливом перманентної реорганізації політико-владних структур та процедур, його культура нерідко відображає ці зміни, в тому числі у спотворених формах гібридності. Ще наприкінці 1990-х рр. українські вчені писали, що розвиток політичної культури потребує:

- лібералізації суспільних відносин як основи формування свідомого і відповідального громадянського суспільства
- демократизації політичних процедур і механізмів як ґрунту для політичної творчості;
- освітнього та наукового прориву для освоєння історичного досвіду та найсучасніших досягнень людства;
- нормативної підтримки прогресивних змін, продуктивних політичних ідей та цінностей (Рудакевич та Гутор, 1998, с. 29).

У цьому переліку виразно окреслюється сутність і характер політичного режиму, який позначається на розумінні політичної культури. Огляд праць окремих зарубіжних досліджень з цього питання лише підтверджує цю думку.

Структурно-змістовне наповнення феномену політичної культури взаємопов'язане з розумінням її сутності та пронизане різномірними символами та знаками. Саме на символах акцентує свою увагу дослідник Дж. Томпсон і ставить їх у центр свого бачення культури й ідеології. Наприклад, засоби масової комунікації виконують роль агентів культури, що дає досліднику можливість зафіксувати складний процес продукування символів та їх подальшого освоєння у суспільстві. Аналіз політичної культури, стверджує Дж. Томпсон,

треба повернути у бік різноманітних та складних шляхів, через які символічні феномени циркулюють у соціальному просторі та взаємодіють зі сферою владних відносин. Запобігаючи крайностям як ідеалістичної абсолютизації ролі культури, так і матеріалістичного редуціювання культури до «базисних» факторів, дослідник розглядає її як те, що одночасно формує та формується політичним процесом (Thompson, 1990). Загалом спостерігаємо за тривалістю відповідної наукової дискусії, що лише посилюється з розвитком транзитивних суспільств, а потім і «гібридних» політичних процесів.

Натомість, з точки зору А. Дженусова, структура політичної культури суспільства багаторівнева: рівень освіти населення і можливість її отримання, гуманістична спрямованість політичної соціалізації; ефективність вирішення політичними інститутами, урядом питань задоволення потреб населення; свобода в розповсюдженні та отриманні різноманітної політичної інформації; ідеали і цілі суспільства, різних соціальних груп, уряду та їх узгодження; наявність реальної можливості для всіх громадян брати участь в політичному житті, наявність конкуруючих політичних партій з багаторічним досвідом роботи; захищеність населення від свавілля влади, зазіхань злочинців; наявність легальних можливостей для населення регулярно контролювати і змінювати владу шляхом виборів, якщо остання не реалізує належним чином суспільні інтереси; дотримання етики, моралі суб'єктами політики (Дженусов, 1999, с. 115-118).

З наведеного переліку можемо стверджувати, що лише високий рівень політичної культури в межах вищезазначених її складових не є гарантією стабільності політичної системи, демократичності режиму чи національної безпеки. Адже розпорошення політичних сил можливе і за умови значної політичної активності, що може призводити до нестабільності. Тому політична свідомість, ідеологія та поведінка повинні забезпечувати гармонізацію політичної системи, відмову від імітаційних політичних практик.

Безумовно, політична культура будучи складовою культури суспільства, пов'язана також із формуванням, розподілом і функціонуванням влади в ньому. Елемент гібридності у владних органах (поєднання демократичних і авторитарних традицій управління, олігархічний вплив на владу, клановість політико-владних відносин тощо) однаково позначається і на атмосфері суспільства загалом. Більше того, культура включає крім ставлення різних політичних груп, спільнот і окремих індивідів, ще й усвідомлення та засвоєння ними політичних ідей і інститутів, а також форм і способів правління, обумовлені цим варіанти політичної діяльності. Крім того, політична культура є необхідною умовою існування і функціонування політики, розвитку її демократичних і гуманістичних принципів. Політична культура як інтегральний феномен обумовлена не стільки існуючою суспільно-політичною ситуацією, скільки тривалим історичним розвитком народу і країни. Однак тривалий політичний режим може вносити свої корективи у соціально-політичні цінності та уявлення суспільства про державу, інститути, владу тощо.

Аналіз політичної культури в тісному зв'язку з вивченням генези й сутності самої політики вимагає орієнтації на демократичні засади політики, такі як:

- оптимальне поєднання загальнолюдського та локального, вузькогрупового;
- гуманістичні орієнтири розвитку, моральність, духовність;
- відмова від насильства, обмеженого технократизму;
- демократизм як визначальний пріоритет політики.

За такого підходу політика визначається як сфера взаємовідносин різних соціальних груп та індивідів з приводу використання інститутів публічної влади задля реалізації своїх суспільно значущих інтересів і потреб (Бабкіна та Горбатенко, 2003). Основна ж функція такої демократичної політичної культури в умовах плюралізму полягає в сприянні політичної згоди, консолідації, цілісності суспільства, конструктивного діалогу різних політичних сил.

Взаємозв'язок з політикою впливає на структуру політичної культури. Основними елементами політичної культури визначаються: гносеологічний, пов'язаний зі знанням систем влади та їх функціонуванням в суспільстві; аксіологічний, пов'язаний зі ставленням

до цих систем як до цінностей; практичний, пов'язаний зі здійсненням цих знань і цінностей на практиці. Логічне поєднання цих рівнів, форм (типів) та функцій детермінують існування один одного та визначають сутність цього феномену.

Вже на поч. ХХІ ст. М. Панов та Л. Герасіна трактують політичну культуру як багаторівневе, поліструктурне явище, суперечливе з погляду тогочасності; вони окреслюють такі основні структурні елементи або рівні політичної культури як:

– когнітивний, який характеризує ступінь і характер поінформованості населення про політичне життя, при чому йдеться про пізнання у ретроспективі, історично сформоване, стійке до актуальних соціально-політичних потрясінь;

– ціннісно-мотиваційний, що визначає ставлення до органів державної влади, політичних партій, інших складових політичної системи та мотивацію участі або неучасті в політичному процесі; йдеться про деякий «політичний ідеал», уявлення людей про те, якою повинна бути політична система та режим влади: елітарна демократична, пряма представницька, соціалістична тощо;

– діяльнісний рівень – характеризує різні форми участі, стандарти і стереотипи політичної поведінки; цей найактивніший рівень політичної культури, який свідчить про її якість та прояв в реальності все ще мислиться з позиції виняткової практики, бажаної та недосяжної у загальносуспільному вимірі (Панов, Герасіна, Журавський та ін., 2005, с. 339–341).

Однак політична реальність вносить свої корективи у розуміння політичної культури, тому вже у 2010-х рр. розглядаючи різні підходи до її сутності, вчені наводять більш узагальнююче визначення цього феномену як суб'єктивної сфери, яка визначає політичну діяльність і складається з системи цінностей, орієнтацій, символів, вірувань і установок індивідів на політичні дії; як спосіб духовно-практичної діяльності, реалізація політичних знань, ціннісних орієнтацій і моделей поведінки, суміш політичної свідомості і політичної поведінки; відповідно, в структурі політичної культури виділяють компоненти пізнавального, емоційного, оціночного і поведінкового характеру (Гарашук, 2013, с. 28). Діяльнісна складова культури масштабується, а разом з нею й переглядається розуміння інших важливих політичних феноменів, серед яких і владний режим.

Вищезазвані підходи до явища політичної культури породжують ряд вкрай важливих для суспільного життя позицій, які слушно узагальнює А. Руднева:

– політична свідомість (мотиваційний та пізнавальний блоки) та самосвідомість мають рефлексивний характер, формуються через механізми соціально-політичної взаємодії, включають політичні установки, політичні уявлення і переконання, політичні традиції, звичаї, норми, а також відносно стійку систему уявлень людини про саму себе саме як актора соціально-політичного життя;

– культура політичної поведінки, як і культура політичної діяльності передбачає участь людини у політичному житті, сприяє орієнтації у політичному просторі, взаємодії з політичним середовищем, адаптації до цього середовища або його модифікації відносно власних настанов;

– політична ідентифікація та самоідентифікація як результат і процес зіставлення своєї особистості з існуючими у суспільстві політичними ролями, функціями, інститутами, ідеологічними течіями та ін., оцінювальне ставлення до різних політичних об'єктів;

– культура функціонування політичних інститутів, культура електорального процесу, культура розробки прийняття та реалізації політичних рішень, культура врегулювання соціально-політичних конфліктів – увесь цей комплекс складає основи політико-культурного змісту політичного режиму, його діяльнісне підґрунтя (Руднева, 2012, с. 176).

Отже, політична культура включає політичну діяльність, що виражається насамперед в управлінні державою, громадськими справами, в боротьбі політичних партій, лідерів за владу, в умінні вирішувати політичні проблеми ненасильницькими, цивілізованими методами. Включаючи одночасно й неусвідомлені компоненти, у складі політичної культури вчені зрештою вирізняють не всі елементи свідомості, а лише сталі та повторювані зразки

(Поліщук, 2009, с. 206). Кожен структурний елемент політичної культури треба розглядати в органічній взаємодії з іншими, в неповторності та цілісності одночасно. Тому, якщо у складі політичної культури науковці і вирізняють політичні ідеї, діючі норми, ритуали, політичні практики, концепції, традиції та інші компоненти, що формувалися протягом багатьох поколінь (Поліщук та Лур'є, 2014), то їх все ж необхідно вивчати у нових реаліях і проявах, що можуть відтак формувати нові непередбачувані цілісні чи разові явища політики.

Особливість політичної культури полягає в тому, що вона реалізується в політичній діяльності в формі специфічних політичних цінностей і норм. Цінності – головна мотиваційна основа політичної культури. Йдеться насамперед про принципи, ідеали, поняття добра й зла, справедливості, щастя, якими керується соціум, група, людина. Саме в системі цінностей відбувається діяльно-зацікавлене ставлення людей до явищ соціальної та політичної дійсності. Натомість байдужість людей до громадських справ найчастіше й слугує зручним інструментом для розбудови гібридних форм політико-владних відносин.

Аксіологічний напрям у дослідженні політичної культури ґрунтується на філософському вивченні саме ціннісного аспекту культури, що дає можливість визначити соціальні основи політичної культури, об'єктивні властивості і нормативності, духовні й моральні аспекти. Культурно-духовні та політичні цінності стали набувати самостійного значення, незалежно від економічних чинників вони можуть форсувати демократичний поступ суспільства. В ієрархії цінностей різних суб'єктів все більше на перший план виходять цінності свободи, соціально-економічної, політичної незалежності, участі в прийнятті соціально-значущих рішень, здатності впливати на суспільні справи, тобто питання, що мають відношення до влади. Саме політичні цінності є стрижневим для аналізу сутнісних характеристик політичної культури в умовах «гібридного» політичного режиму.

Для визначення характеру політичної культури прийнято порівнювати дві пари цінностей «порядок-розвиток», «рівність-свобода». У кожному суспільстві відбувається боротьба між двома орієнтаціями: на порядок (стабільність) і на розвиток (соціальні зміни, що розхитують стабільність). У такий спосіб взаємодіють й орієнтації на рівність (соціальна справедливість) чи на свободу (підприємливість). Баланс між цими орієнтаціями складається історично, а також внаслідок певних ідеологічних чи організаційних зусиль. Не складно помітити, що від можливості досягнення такого балансу значною мірою залежить ефективність та якість політичного режиму в країні.

Політичні цінності, що існують у вигляді принципів, ідей, цілей (наприклад, гуманізму, справедливості, демократії, свободи, порядку тощо), ціннісних установок, орієнтацій і уявлень, безпосередньо впливають на способи прийняття рішень і форми участі в політичному процесі, на вибір засобів і методів діяльності та визначення мети в політиці. Погодимось з вченими, які стверджують, що трансформаційні процеси в сучасному українському суспільстві викликають необхідність формування політичних цінностей, адекватних природі демократії, зокрема її морально-етичної складової. Вони орієнтують особистість на такий спосіб сприйняття дійсності, при якому її інтереси, права і свободи стають квінтесенцією політичного процесу і невід'ємною характеристикою політичного режиму. Утворюючи цілісну морально-політичну систему, засновану на пріоритеті природного права, політичні цінності орієнтують на демократичні зразки поведінки, сприяють гуманізації суспільства. Морально-правовий аспект політичного цілепокладання є тим двигуном, який надає політичним цінностям динамічний, мобілізаційний характер, що дозволяє вирішувати найважливіші суспільно значущі завдання. Політичні цінності у своєму поєднанні утворюють політичну ідеологію. Остання – теоретично оформлена ієрархія цих цінностей. Саме ідеологія дозволяє соціальним групам обґрунтувати усезагальність своїх політичних цінностей, довести їх значущість, правочинність та універсальну прийнятність. Боротьба ідеологій – це боротьба за ціннісну орієнтацію людей (Лаврук, 2013, с. 209).

Цінності, на які спирається той або інший тип політичної культури, становлять її сутність й здійснюють системоутворюючу функцію. Значущість цінностей для розуміння політичної культури певного суспільства та індивіда обумовлена тим, що на їх основі

формується ціннісні орієнтації та поведінкові практики у суспільно-політичному середовищі. Це відтак потенційно може формувати певну основу для політичного режиму, взаємодії влади з громадою, однак лише в тому випадку, коли елітарні та масові цінності достатньо близькі. Фактор потужного впливу фінансово-промислових груп на політичне життя суспільства суттєво віддаляє таку перспективу.

Оцінюючи структуру та стан політичної культури, М. Владимиров акцентує увагу на таких її блоках: комплекс культурно-психологічних, ідейно-теоретичних і поведінкових явищ, що реалізуються у політичних діях; результати діяльності, що об'єктивувалися (цінності, норми, інститути, включаючи інтегрований досвід), на які орієнтовані політичні суб'єкти; типи політичних суб'єктів (індивідуальні, групові, еліти, партії тощо), що сформувалися (чи формуються) з властивою їм системою мотивації поведінки й діяльності (Владимиров, 2011, с. 152). Цей останній блок особливо підтверджує окреслену вище думку: роль окремих суб'єктів політики за певного типу політичного режиму може бути визначальною для функціональної спроможності політичної культури всього суспільства здійснювати демократичні зміни.

Крім того, аналізуючи функціональне значення політичної культури наведемо кілька важливих і помітних функцій, які, за визначенням українських політологів, вона виконує у житті суспільства: пізнавальна, ідентифікаційна, орієнтаційна, виховна, регулююча, інтегруюча, комунікативна, соціалізуюча (Бабкіна та Горбатенко, 2003). Значимість відповідних функцій важко переоцінити, незважаючи на їх відносно сталу визначеність у політичній науці. В нових реаліях «гібридного» режиму це означає «озброєння» людей важливою інформацією та, щонайважливіше, вміннями таку інформацію самостійно шукати, аналізувати, критично осмислювати; розвиток відчуття спільності, національної єдності, консолідованості; адекватне відображення політичних подій і процесів у політичних рішеннях; дотримання встановлених правил політичної гри; інтелектуальний ріст та прагнення до постійного його розвитку заради особистого та суспільного блага; соціальна відповідальність та людиноцентризм у політичному житті суспільства. Відтак саме культура політичної участі виконує ряд взаємопов'язаних соціальних функцій, серед яких вираз політичних, групових інтересів та забезпечення соціального прогресу, в першу чергу шляхом формування громадянськості, передачі соціально-політичного досвіду.

Особливість реалізації функції забезпечення соціально прогресу, як формування нової громадянськості та передачі соціально-політичного досвіду, спонукає розглядати політичну культуру і як процес, і як його результат, опиратися на поєднання статичних та динамічних елементів її структури. Отже, в механізмі функціонування політичної системи за політичною культурою можна закріпити цілий ряд найважливіших функцій, такі як: легітимація політичного порядку; створення і збереження нормативно-ціннісної бази, що відповідає характеру політичної системи; функції інтеграції і консолідації, причому, не тільки на рівні суспільства, а й у взаємодії між суспільством і політичною системою. Крім цього, беручи участь в механізмах відтворення політичної системи, політична культура виконує виховні функції та функції соціалізації, мобілізує громадян на підтримку певного політичного курсу. Однак те, наскільки ефективно ці функції будуть реалізовуватися і до яких результатів приведуть, буде багато в чому залежати не тільки від політико-культурних особливостей конкретного суспільства, але і від цілей, завдань і курсу самої політичної системи, характеру здійснення її регулятивних і символічних можливостей, від політичного режиму загалом.

Тому політичну культуру будь-якого суспільства слід розглядати як багатоаспектне та поліфункціональне явище, від якого залежить ступінь розвитку держави, соціально-політичної стабільності чи нестабільності. Особливо це стосується демократичного політичного режиму, який зазвичай характеризується зрілою, сформованою політичною культурою, а також держав, які проходять шлях демократичного транзиту чи перебувають на стадії консолідації демократії. Відомий поділ політичної культури на підданську та активістську вказує на цей шлях суспільства до демократичного політичного режиму чи навпаки – вкорінення в авторитаризм або ж загрози непевних «гібридних» форм.

Відповідно до такої характеристики політичної культури, сучасний стан української політичної культури можна вважати транзитивним, що балансує між підданством та активізмом, між конфронтацією та пошуком консенсусу, в умовах подальшого утвердження «гібридного» політичного режиму. Поруч із посиленням громадської активності та залученості до політичного життя досі існує конформізм та споживацьке ставлення до держави. Причинами такої ситуації є і досі не сформована національна ідея, і низький рівень відповідальності, і фрагментарність політичної та громадянської освіти серед українців. Остання позиція підтверджується відомостями Українського центру економічних і політичних досліджень імені О. Разумкова (2019), за якими понад половини опитуваних українців мають проблеми з розумінням української політики. Водночас залученими до політичної активності вважають себе лише 10% українців, тоді як пасивними виявляються 81% опитаних, іншим було важко визначитися з відповіддю. Усе це свідчить про несформованість політичної культури, нехтування її значенням для розбудови стабільного суспільства та держави. Значення політичної освіти та компетентності важко переоцінити для забезпечення високого рівня політичної культури суспільства. Тому експертами згаданого Центру (2020) зазначається, що громадянська освіта має полегшувати розуміння громадянами сутності політичних процесів і принципів функціонування держави, необхідності здійснення постійного контролю над владою і сприяти підвищенню рівня громадянської активності в суспільстві (с. 8). Загалом же елементи і функції політичної культури в умовах «гібридного» політичного режиму за тією ж логікою стихійно пов'язанні між собою та все ще хаотично проявляють себе у змісті політики.

Висновки. Аналіз політичної культури України є необхідною складовою для розуміння умов демократизації політичної системи України, розбудови потужного громадянського суспільства та забезпечення політичної стабільності. Деякі кроки на цьому шляху здійснені. Проте ці результати потребують закріплення на рівні політичної свідомості громадян України, механізмів взаємодії держави і громадянського суспільства, а також виражаються в пошуці консенсусу задля подальшого сталого розвитку країни і прогресивного розвитку владно-суспільних відносин. Характер культури та якість режиму в суспільстві пов'язанні, що складає широку перспективу для подальших політологічних та міждисциплінарних дослідницьких проєктів.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бабкіна, О., Горбатенко, В. (2003). *Політологія: підручник для студентів вищих навчальних закладів*. Київ: «Акакемія».
2. Владимиров, М. (2011). Громадянська політична культура. *Теорія та практика державного управління*. Вип. 4. 149–155. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpdu_2011_4_23.pdf
3. Гаращук, Є. (2013). Методологічні принципи дослідження феномену політичної культури. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 22: Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін*. Вип. 12. 25–29. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nchnpu_022_2013_12_7.pdf
4. Дженусов, А. (1999). Различие структур и уровней развития политической культуры. *Социально-гуманитарные знания*. № 4. 115–118.
5. Лаврук, Т. (2013). Політичні цінності як стратегіями функціонування політичних пріоритетів. *Панорама політологічних студій*. Вип. 11. 29–37. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pps_2013_11_6.pdf
6. Панов, М., Герасіна, Л., Журавський, В. та ін. (2005). *Політологія: підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл.* Київ: Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре»

7. Поліщук, І. (2009). Поняття та структура політичної культури. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. Сер. «Питання політології»*. № 861, вип. 15. 202–210.
<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2418/2/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%D0%9E..pdf>
8. Поліщук, І. та Лур'є, В. (2014). Політична культура постсоціалістичних України та Польщі: особливості трансформацій. *Вісник Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого. Сер.: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. № 3. 135–144.
http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8367/1/Polishchuk_135.pdf
9. Рудакевич, О. та Гутор, М. (1998). *Політичне відродження українського народу (Шляхи формування новітньої української політичної культури)*. Тернопіль: Поліграфіст.
10. Руднева, А. (2012). Анатомія політичної культури: структурно-функціональна модель. *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології»*. № 1007. 173–177. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhIPP_2012_1007_20_35.pdf
11. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. (2019). *Політична освіта в Україні: стан і перспективи удосконалення*. Київ. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf
12. Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова. (2020). *Удосконалення нормативно-правової бази створення системи громадянської освіти в Україні*. Київ. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_polit_osvita.pdf
13. Thompson, J. (1990). *Ideology and Modern Culture*. Cambridge: Polity Press.

REFERENCES:

1. Babkina, O. & Gorbatenko, V. (2003). *Politologiya: pidruchny`k dlya studentiv vy`shhy`x navchal`ny`x zakladiv*. [Political science: a textbook for students of higher educational institutions] Ky`yiv: «Akademiya».
2. Vladymyrov, M. (2011). *Hromadianska politychna kultura*. [Civil political culture]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia*. Vyp. 4. 149–155. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Tpdu_2011_4_23.pdf [in Ukrainian].
3. Harashchuk, Ye. (2013). *Metodolohichni pryntsyipy doslidzhennia fenomenu politychnoi kultury*. [Methodological principles of research of the phenomenon of political culture]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova. Seriiia 22: Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin*. Vyp. 12. 25–29. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Nchnpu_022_2013_12_7.pdf [in Ukrainian].
4. Dzenusov, A. (1999). *Razlichie struktur i urovney razvitiya politicheskoy kulturyi*. [Differences in the structures and levels of development of political culture]. *Sotsialno-gumanitarnyie znaniya*. # 4. 115–118. [in Russian].
5. Lavruk, T. (2013). *Politychni tsinnosti yak stratehemy funktsionuvannia politychnykh prioritytiv*. [Political values as strategems for the functioning of political priorities]. *Panorama politolohichnykh studii*. Vyp. 11. 29–37. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/Pps_2013_11_6.pdf [in Ukrainian].
6. Panov, M., Herasina, L., Zhuravskiy, V. et. al. (2005). *Politolohiia: pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. zakl.* [Political science: a textbook for students of legal specialties pf higher educational institutions]. Kyiv: Kontsern «Vydavnychiy Dim «In Yure». [in Ukrainian].
7. Polishchuk, I. (2009). *Poniattia ta struktura politychnoi kultury*. [The notion and structure of political culture]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina. Ser. «Pytannia politolohii»*. № 861, vyp. 15. 202–210.

<http://dspace.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/2418/2/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%89%D1%83%D0%BA%20%D0%86.%D0%9E..pdf> [in Ukrainian].

8. Polishchuk, I. & Lurie, V. (2014). Politychna kultura postsotsialistychnykh Ukrainy ta Polshchi: osoblyvosti transformatsii. [Political culture of post-socialist Ukraine and Poland: features of transformations]. *Visnyk Natsionalnoi yurydychnoi akademii Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho. Ser.: Filosofiia, filosofiia prava, politolohiia, sotsiolohiia. № 3.* 135–144. http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/8367/1/Polishchuk_135.pdf [in Ukrainian].

9. Rudakevy`ch O. & Gutor M. (1998). *Polity`chne vidrodzhennya ukrayins`kogo narodu (Shlyaxy` formuvannya novitn`oyi ukrayins`koyi polity`chnoyi kul`tury`)*. [Political revival of the Ukrainian people (Ways of forming the newest Ukrainian political culture)]. Ternopil` : Poligrafist.

10. Rudnieva, A. (2012). Anatomiiia politychnoi kultury: strukturno-funktsionalna model. [Anatomy of political culture: structural and functional model]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. N. Karazina, seriia «Pytannia politolohii». № 1007.* 173–177. http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/VKhIPP_2012_1007_20_35.pdf [in Russian].

11. Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova. (2019). *Politychna osvita v Ukraini: stan i perspektyvy udoskonalennia.* [Political education in Ukraine: status and prospects for improvement]. Kyiv. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Politychna_osvita.pdf [in Ukrainian].

12. Ukrainskyi tsentr ekonomichnykh ta politychnykh doslidzhen im. O. Razumkova. (2020). *Udoskonalennia Normatyvno-Pravovoi Bazy Stvorennia Systemy Hromadianskoi Osvity V Ukraini.* [Improvement of regulatory system of creating civic education in Ukraine]. Kyiv. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2020_polit_osvita.pdf [in Ukrainian].

13. Tompson, J. (1990). *Ideology and Modern Culture.* Cambridge: Polity Press.

Mykola Tochitsky,

Applicant at the National Pedagogical Dragomanov University

Political Culture of Society in the Conditions

of «Hybrid» Political Regime: its Structure and Functions

The phenomenon of modern Ukrainian political culture both its structure and functional purpose was examined in this article. It was tried to prove the idea that political culture is a field of functional and structurally diverse phenomenon, where each component performs its function only in organic interaction with other components. At the same time, the value and activity components determine the society`s ability to overcome the threats of undemocratic practices. Political and power relations, mechanisms of interaction between the state and society are reflected both in the society`s state and its perception of political reality. Among the structural components of political culture the author identifies and analyzes political consciousness, political psychology and ideology, political experience, normalized and spontaneous political activity. In the transit conditions of social modernization, political transit, hybrid war, strengthening of the oligarchic component in the power system, values have instable dimensions. they often change, and therefore need attention in each situation. At the same time, they are a significant part of the national and universal component, which cements political culture and provides its projection of the future. The methods of analysis and synthesis, system and structural-functional approach were used in this article. It was admitted, that understanding the elements of political culture and their significance changes along with the development of political relations. There is a change in research emphasis in this regard. Nowadays, scientists are moving from general declarations and orientations to democratic progress to substantiate the importance of the activity component in the structure of political culture. The focus on socio-political activity can play a key role in tackling the new challenges of a hybrid political regime.

Keywords: *structural-functionalism, political culture, hybrid political regime, political culture of Ukraine, political behavior, democracy.*

МІЖНАРОДНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.04>

УДК 316.4.063.3:378

Гуменюк Борис Іванович,

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри публічного управління та міжнародних відносин

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

b.gumeniuk@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7152-8211

**ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В СФЕРІ ОСВІТИ, НАУКИ
ТА КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ**

У статті досліджуються особливості формування державної політики України в контексті освітньо-культурної та науково-технічної інтеграції в ЄС. Показано, що державна політика України на відповідних напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у освіті, науці, техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. У кінцевому рахунку ці кроки повинні сприяти підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграції до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища. Доведено, що реалізація стратегії Європейської інтеграції України потребує модернізації освітньої галузі, яка в сучасних умовах стає провідним генератором суспільно-політичних і культурних змін. Процес змін освіти та науки в Україні передбачає створення якісно нової системи управління закладами освіти. Європейський вибір України зумовлює необхідність формування освітньої та наукової стратегії європейської інтеграції. Проведення структурних реформ в сфері науки України дозволить на цій основі підвищити рівень участі українських науково-дослідних інститутів в галузі європейських досліджень. Отже, європейська інтеграційна політика України в першу чергу є інструментом для здійснення внутрішніх реформ, спрямованих на модернізацію країни, створення демократичних інститутів і досягнення європейського рівня життя.

Ключові слова: *державна політика, європейська інтеграція, Україна, Європейський Союз, освіта, наука, культура, Болонський процес.*

Вступ. Серед напрямів європейської інтеграції саме культурно-освітній та науково-технічний займають особливе місце. Це обумовлено потенційною можливістю досягти вагомих успіхів у інтеграційному процесі саме на цих напрямках. Вони охоплюють галузі середньої та вищої освіти, перепідготовку кадрів, науку, культуру, мистецтво, технічну і технологічну сфери. Державна політика України на відповідних напрямках полягає у впровадженні європейських норм і стандартів у освіті, науці і техніці, поширенні власних культурних і науково-технічних здобутків у ЄС. У кінцевому рахунку ці кроки повинні сприяти підвищенню в Україні європейської культурної ідентичності та інтеграцію до загальноєвропейського інтелектуально-освітнього та науково-технічного середовища.

Реалізація ефективної державної політики України в сфері науки, освіти та культури у контексті європейської інтеграції передбачає взаємне зняття будь-яких принципових, на відміну від технічних, обмежень на контакти й обміни, на поширення інформації. Особливо важливим є здійснення спільних наукових, культурних, освітніх та інших проектів, залучення українських вчених та фахівців до загальноєвропейських програм наукових досліджень («Верховна Рада України», 1998).

Метою статті є політологічний аналіз державної політики України в контексті її освітньої та науково-технічної інтеграції в ЄС.

Реалізація стратегії Європейської інтеграції України потребує модернізації освітньої галузі, яка в сучасних умовах стає провідним генератором суспільно-політичних і культурних змін. Процес змін освіти та науки в Україні передбачає створення якісно нової

системи управління закладами освіти. Європейський вибір України зумовлює необхідність формування освітньої та наукової стратегії європейської інтеграції (Семенченко, 2011).

Аналіз останніх публікацій. Ключові ідеї до осмислення напрямів державної політики України в контексті європейської освітньо-культурної та науково-технічної інтеграції надають праці вчених-практиків у цій галузі (В. Андрущенко, М. Згуровський та ін.). Окремо варто проаналізувати праці, присвячені сучасним викликам євроінтеграції та тенденціям в організації менеджменту вищої освіти (Л. Даниленко, І. Поліщук, О. Черненко та ін.). У нашій статті увага також прикута до аналізу актуальних урядових ініціатив, відповідних документів і статистичних даних у сфері освіти, науки та культури.

Ці та ряд інших джерел дозволяють вивчати перспективи формування освітньої та наукової стратегії європейської інтеграції, які потребують політологічного аналізу. Загальнофілософські, загальнонаукові та спеціальні **методи дослідження**, поєднання принципів об'єктивності, історизму, системності в аналізі відповідної тематики дозволяють повніше розкрити політичний зміст проблеми модернізації освітньої галузі.

Результати та дискусії. Практичне здійснення інтеграційного процесу можливе лише за умови доповнення загальноєвропейського виміру співпраці регіональною інтеграцією та поглибленням галузевого співробітництва України і ЄС. Регіональна інтеграція передбачає встановлення та поглиблення прямих контактів між окремими регіонами України та державами-членами і кандидатами у члени ЄС. Загалом необхідно зазначити, що залучення України до загальносвітових процесів глобалізації та регіоналізації, кроки щодо запровадження європейських стандартів у всі сфери суспільного життя, ставлять питання щодо відповідності адміністративно-територіального устрою держави основним європейським принципам побудови системи управління регіональним і місцевим розвитком, розбудови місцевого самоврядування, відповідності об'єктивним тенденціям регіоналізації соціально-економічних процесів (Даниленко та Поліщук, 2013).

Повною мірою поважаючи права, компетенцію один одного щодо змісту навчання та організації освітніх систем, а також культурне, мовне розмаїття, Україна та ЄС в рамках «Угоди про Асоціацію з ЄС» зобов'язались сприяти розвитку співпраці в галузі освіти, навчання та молодіжної політики з метою покращення взаєморозуміння, активізації міжкультурного діалогу, посилення знань щодо відповідних культур. Так, наприклад, співпраця у сфері освіти, серед іншого, базуватиметься на Болонському процесі, а також на Рекомендаціях Європейського Парламенту та Ради від 15 лютого 2006 р. щодо подальшої європейської співпраці щодо якості вищої освіти та від 23 квітня 2008 р. щодо встановлення рамок європейських кваліфікацій для навчання протягом життя. У контексті молодіжної політики Україна та ЄС погодилися поглиблювати співпрацю та обмін досвідом у цій сфері. Така співпраця, зокрема, спрямовуватиметься на: сприяння інтеграції молоді в суспільство загалом, заохочуючи її активну громадську позицію та ініціативність; сприяння молоді в отриманні знань, навичок та професійних умінь поза освітньою системою, включаючи волонтерство, та визнання цінності такого досвіду; активізацію співпраці з третіми країнами; розвиток співпраці між молодіжними організаціями в Україні, в ЄС та його державах-членах; просування здорового способу життя молоді; активізацію мобільності студентів та викладачів, полегшення доступу до освіти (Даниленко та Поліщук, 2013).

У контексті європейської інтеграції України необхідно підкреслити, що в науково-технічній сфері, з огляду на її особливості та глобальну сутність, можливе швидке отримання і найефективніше впровадження результатів лише за умови тісного переплетення національних потенціалів, об'єднання матеріальних та інтелектуальних ресурсів різних країн, розподілу ризиків і фронтів роботи на міжнародному й глобальному рівнях. Ця особливість відображається в процесах міжнародної інтернаціоналізації сфери науки і техніки. Інноваційна за своїм змістом і характером динаміка розвитку сучасного світового господарства, що базується на факторах науково-технічного прогресу, вимагає від держав вибору відповідних моделей економічного зростання. Таким чином, перед державною політикою України ставиться найважливіше завдання – перехід на інноваційний шлях

розвитку, який базується на впровадженні досягнень науки, техніки і технологій в усі сфери національного господарства. У контексті розвитку та поглиблення процесів інтернаціоналізації світової економічної і науково-технічної сфер вирішальне значення в підвищенні ефективності реалізації національної стратегії інноваційного розвитку України в контексті європейської інтеграції набуває використання переваг міжнародної науково-технічної інтеграції (Макагон и Медведкина, 2008).

Розглядаючи досвід ЄС, можна зробити висновок, що для виходу на інноваційний шлях розвитку пріоритетними в XXI ст. повинні стати такі напрямки науки, як прикладна математика та методологія програмування, нова енергетика, автоматизація, фармакологія, комплексна екологія, наукові та технологічні основи приладобудування, теорія розвитку суспільства, заснованого на знаннях, біологія та генна інженерія, комп'ютерна індустрія, інформатизація тощо.

До основних напрямів державної політики України в сфері науково-технічної діяльності можна віднести: вдосконалення організаційно-правового середовища щодо здійснення інноваційної діяльності; створення системи комплексної підтримки інноваційної діяльності на всіх етапах її здійснення на загальнонаціональному та регіональному рівнях; розвиток інноваційно-інвестиційної інфраструктури. На сучасному етапі науково-технічна сфера проходить четвертий етап свого становлення в рамках незалежної держави, що характеризується послабленням негативних тенденцій. У той же час, для подальшої стабілізації та розвитку української науки і техніки необхідно виробити державну стратегію, що дозволить найбільш ефективно використовувати національні та зовнішні чинники. Стратегія держави в галузі науки і техніки складає сукупність глобальних довгострокових цілей і завдань національного науково-технічного розвитку, на основі яких здійснюється розробка і реалізація основних напрямків і механізмів науково-технічної політики. Науково-технічна політика держави, будучи системою взаємозалежних державних заходів для ефективного вирішення основних завдань і комплексного розвитку науково-технічної сфери, містить в собі основні цілі, принципи, напрямки і способи впливу держави на учасників науково-технічної та інноваційної діяльності, в тому числі в сфері міжнародного науково-технічного співробітництва (Фрістов та ін., 2004).

Реформування, модернізація та наближення до кращих практик європейських країн визначатиме параметри розвитку людського капіталу України. Однак, сьогодні державна політика України спрямована на європейську інтеграцію є не достатньо ефективною. Про це свідчить слабе виконання зобов'язань в рамках Угоди про Асоціацію між Україною та ЄС в таких напрямках як наука, освіта, навчання та молодь. Так, наприклад, у 2018 р. згідно зі звітом про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом Україна виконала лише 13% від запланованих заходів («Урядовий офіс», 2018).

Державна політика України в сфері науки, освіти та культури у контексті європейської інтеграції передбачає суттєву трансформацію усіх освітніх рівнів: запровадження «Нової української школи» (середня освіта); підвищення якості управління та забезпечення прозорості діяльності університетами, забезпечення якості освіти відповідно до Болонського процесу; «перезавантаження» системи професійно-технічної освіти та забезпечення доступу до навчання протягом життя. З вересня 2018 р. розпочато впровадження реформи середньої освіти «Нова українська школа», яка базується на компетентнісному підході до навчання та децентралізації. На основі Державного стандарту початкової освіти перепідготовку пройшли 40,5 тис вчителів (22 тис вчителів-класоводів та 18,5 тис вчителів іноземних мов). Уряд пішов на безпрецедентні інвестиції – понад 1 млрд. грн. на парти, меблі та дидактичні матеріали для розвитку учнів. Приєднання до програми оцінювання школярів (PISA) дасть змогу в 2021 р. оцінити рівень підготовки школярів відносно інших країн-учасниць програми («Урядовий офіс», 2018).

Зміни у сфері вищої освіти зосереджується на співпраці з ЄС задля її модернізації та інтеграції у європейський простір відповідно до Болонського процесу, що потребує підвищення якості управління університетами, забезпечення прозорості їх діяльності та

якості вищої освіти. Україна бере участь у програмах ЄС із підвищення спроможності та академічної мобільності «Erasmus+», що є інструментом обміну кращими освітніми практиками європейських країн. Основу роботи із молоддю закладає Державна цільова соціальна програма «Молодь України» на 2016-2020 рр. Як частина загальноєвропейської ініціативи реалізується Український Пакт заради молоді – 2020 (починаючи з 2016 р. до Пакту приєдналися 108 компаній та організацій, які створили понад 442 партнерства з освітнім сектором та 22617 місць для стажування, практики та працевлаштування молоді). Розвивається мережа молодіжних центрів. Урядом України затверджено типові положення про молодіжний центр та про експертну раду при молодіжному центрі. Створено Асоціацію молодіжних центрів України. Підтримка молоді залишатиметься одним із пріоритетів порядку денного взаємодії України з ЄС. У цьому контексті Україна ініціювала створення Європейського навчального закладу Східного партнерства в Україні з урахуванням досвіду Європейської школи Східного партнерства в Тбілісі («Урядовий офіс», 2018).

Не дивлячись на повільний хід реформ, що наближають Україну до освітнього, наукового та культурного просторів ЄС, Україна має високі показники в сфері освіти і в 2016 р. отримала високий бал в Індексі людського капіталу Всесвітнього економічного форуму (26/130). Тим не менше, система освіти, включаючи вищу та професійну освіту, потребує реформування, щоб відповідати міжнародним стандартам, полегшити вихід випускників на ринок праці та краще задовольняти потреби економіки. Незважаючи на наявність жінок на найвищому політичному рівні, Україна має значні недоліки у забезпеченні гендерної рівності, а саме розповсюдження насильства в сім'ї, сексуального та гендерного насильства, поділеного за статевою ознакою ринку праці, браку політичного представництва та неврахування гендерних аспектів під час реалізації реформ. Консервативні кола все більше пропагують «традиційні цінності» всупереч законодавству, що сприяє встановленню рівності. Оголошення (запланованих) змін до законодавства, що стосуються культури, релігії чи мов, зокрема статусу української та російської мов, регулярно викликають суперечки в суспільстві та політиці («Міністерство розвитку економіки», 2018).

Загальна ціль державної політики України в контексті її європейської інтеграції полягає у формуванні відкритого та інклюзивного суспільства, що базується на спільних цінностях, через покращення доступу до освіти, роботи та медичних послуг, особливо для найбільш вразливих груп населення, включаючи людей, які постраждали від конфлікту на сході країни. Серед основних цілей виокремлюється сталий розвиток науково-дослідної сфери, освіти, молодіжного співробітництва, культури та міжнародного обміну; розширення значущих, сталих та ефективних міжрегіональних та міжнародних обмінів на рівні громадян та між установами. До цього можна додати покращення доступу до якісної освіти та соціальних послуг для всіх громадян, а також зміцнення спроможностей та вдосконалення практики в сфері досліджень, вищої освіти, стипендіальних програм та культури. Необхідним залишаються й вдосконалення освітніх, дослідницьких програм і програм для молоді на національному та європейському рівнях; зміцнення спроможності щодо зменшення відтоку висококваліфікованих кадрів і сприяння обігу талантів. У контексті державної політики в галузі освіти плануються посилення координації у сфері досліджень та культурного розвитку з державами-членами ЄС. Координація гуманітарних донорів забезпечується Департаментом гуманітарної допомоги та цивільного захисту Європейської Комісії (ЄСНО) («Міністерство розвитку економіки», 2018).

Болонський процес став поштовхом для перегляду принципів і методології контролю якості освіти за міжнародними стандартами і позитивно впливає на якість підготовки студентів в українських вузах. Створення європейського простору вищої освіти сприятиме високій мобільності й конкурентоспроможності знань і умінь українських громадян (Черненко, 2020). 19 червня 1999 р. в старому європейському університеті – університеті італійського міста Болонья міністри освіти двадцяти дев'яти держав від імені своїх урядів підписали спільний документ – «Болонську декларацію», в якій визначили напрямки

реформування вищої освіти на континенті. Країни-учасниці узгодили спільні вимоги, критерії та стандарти національних систем вищої освіти і домовилися про створення єдиного європейського освітнього та наукового простору. В рамках цього простору мають діяти єдині вимоги до визнання дипломів про освіту, працевлаштування та мобільності громадян, що істотно підвищить конкурентоспроможність європейського ринку праці та освітніх послуг. Україна офіційно приєдналася до Болонського процесу, тобто процесу структурного реформування вищої освіти та приведення його стандартів у відповідність до загальноєвропейських, на зустрічі міністрів освіти 45 країн в норвезькому місті Бергені в травні 2005 р. (Высшее образование, 2009).

Цілісна політика ЄС, яка розробляється і здійснюється в галузі вищої освіти в останні десятиріччя, сприяє формуванню наднаціональних інститутів, послідовній роботі зі створення загальноєвропейської системи вищої освіти. Важлива особливість політики ЄС у цій сфері полягає у взаємодії створених наднаціональних інститутів, перш за все Генерального Директорату освіти і культури Європейської Комісії та національних органів у створенні загальноєвропейських інформаційних і координаційних структур, розробці загальноєвропейських програм у сфері вищої освіти з виділенням фінансових коштів для їх реалізації. Цілеспрямованою є й спільна діяльність країн із формування загальноєвропейської системи освіти в межах Болонського процесу (Чалая, 2012). Україна рішуче крокувала до цієї події. Приєднання до Болонського процесу зумовило здійснення важливих змін у системі вищої освіти. Відповідно до угоди запроваджено кредитно-модульну систему організації навчального процесу на перших курсах закладів вищої освіти різних рівнів акредитації, підготовлено програми навчання (експериментальні навчальні плани), адаптовано шкалу оцінювання знань студентів та учнів, розроблено методику перерахування обсягу навчального навантаження чинних навчальних планів у кредити, адаптовано до європейських вимог вищої освіти окремі документи (інформаційний пакет, академічна довідка, додаток до диплома). Схвалено колегією МОН України та громадською колегією новий Перелік галузей знань, бакалаврських програм. Серед важливих для України залишається проблема якості освіти. Національна вища школа відкриває для себе можливості набуття нових позитивних рис, що складаються на основі інтеграційних тенденцій, а також визначити своє місце на теренах європейського освітнього простору (Чалая, 2012).

У контексті авторського дослідження інтерес представляє думка ректора НТУУ «КПІ» академіка НАН України М. Згуровського про те, що державна політика, спрямована на європейську інтеграцію, має: сформулювати пріоритети власного науково-технологічного розвитку у вигляді ряду національних програм і стратегії їх реалізації на основі залучення вітчизняного виробництва, науки, освіти та бізнесу в єдиному взаємопов'язаному комплексі; комплексно вдосконалювати чотири головні ланки освіти (професійно-технічної, спеціально-технічної, вищої та післядипломної) та, відповідно до принципу «освіта протягом усього життя», забезпечити безперервність навчального процесу за більшістю напрямів підготовки та їх взаємоузгодженість; шляхом стратегічного планування розвитку пріоритетних галузей економіки і їх збалансованого кадрового забезпечення усунути значні структурні невідповідності між потребами економіки та обсягами і структурою підготовки і перепідготовки фахівців; розвинути ефективну систему післядипломної освіти, яка задовольняла би потреби ринкової економіки; сприяти закладам вищої освіти як локомотивам наукових досліджень (Высшее образование, 2009).

Сьогодні все ще доводиться констатувати, що українські заклади вищої освіти діють різноспрямовано. Вони не тільки не змогли консолідувати свій інтелектуальний потенціал навколо ключових проблем розвитку суспільства, а навпаки, у багатьох випадках навіть виступають як конкуруючі суб'єкти. На думку М. Згуровського, флагманами перетворень в цій сфері могли б стати два найбільших і найвідоміших сьогодні національні університети – Київський національний університет ім. Тараса Шевченка та Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут». Союз цих навчально-наукових установ, що мають власні наукові школи з більш ніж сторічною історією, можуть взяти на

себе відповідальність за формулювання основних ідей щодо подальшого розвитку вищої освіти і науки в Україні, а також функцію першопрохідника у пошуках шляхів вирішення системних проблем освіти України (Высшее образование, 2009).

У цьому контексті не можна не відмітити надзвичайно потужну і стратегічно важливу ініціативу, з якою виступив доктор філософських наук, професор, член-кореспондент НАН України, академік НАПН України, ректор НПУ імені М. П. Драгоманова В. Андрущенко. Його ідея Педагогічної Конституції Європи, як соціальної потреби, можливості та реальності європейського простору освіти, органічно вписується в загальний контекст наших євроінтеграційних устремлень і, що є ще надзвичайно важливим так це те, що вона знайшла абсолютне схвалення з боку керманців педагогічної освіти в тих країнах, які власне представляють ЄС. Значимість цього проекту полягає і в тому, що це одне із небагатьох починань, яке Україна вносить в порядок денний Брюсселю, а не підхоплює те, що ми, зазвичай, переймаємо від наших цивілізаційних сусідів (Андрущенко, 2012). Адже створення Асоціації (консорціуму) ректорів педагогічних університетів Європи, прийняття Звернення до Парламентів європейських країн щодо підтримки вчителя та педагогічної освіти (Київ, 2011 р.) вимагатиме реалізації конкретних заходів, мобілізації ресурсів, опрацювання та впровадження ефективних технологій підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття. В. Андрущенко зазначає: «Ініціатива України щодо актуалізації цього процесу на теренах Європи є цілком закономірною й зрозумілою. Україна – педагогічна, ширше – велика гуманітарна держава. І хоча сьогодні в ній є певні негаразди і суперечності, які не завжди і не цілком адекватно оцінюються повноважними представниками деяких європейських країн, історію відкинути неможливо. А вона – історія – засвідчує, що Україна ніколи і нікого не завойовувала, не мала колоній, не претендувала і не претендує на чужі території чи культурні надбання. Її народ – миролюбний, працьовитий, інтелектуальний і творчий. Отримавши незалежність Україна потужно заявила про свій гуманітарний менталітет, першим кроком якого стала відмова від ядерної зброї й закриття Чорнобильської атомної електростанції... Педагогічні ініціативи України щодо підготовки нового вчителя для об'єднаної Європи XXI століття та створення «Педагогічної Конституції Європи»... є потужним кроком гуманітарного спрямування держави. І це, знову ж таки, закономірно, бо саме Україна подарувала світові Учителів – наставників і пророків, теоретиків і практиків, які справедливо входять в когорту найбільш потужних педагогів світу. М. Пирогов і К. Ушинський, А. Макаренко і В. Сухомлинський! Їх внесок у розвиток світової педагогічної справи важко переоцінити. Їхні педагогічні надбання вивчають нині в Японії, Канаді, Італії, Німеччині і багатьох інших країнах світу. Тож кому, як не нам, ініціювати процеси, які виховують і об'єднують, спонукають до діалогу й відкритості, допомоги спільнотам й співпраці? Перекоаний, наша ініціатива буде підтримана народами і культурами Європи, їх провідниками і керманцями» (Андрущенко, 2020).

Ось чому процеси інтернаціоналізації та глобалізації вищої школи є об'єктивними витоками дії законів еволюційного розвитку суспільства. Зближення закладів вищої освіти різних країн, національних освітніх систем, навіть з подальшою інтеграцією в міжнародні інститути, є процесом інтернаціоналізації вищої освіти, що розпочався задовго до її глобалізації. Не можна не погодитися і з іншим підходом, відповідно до якого глобалізація системи освіти більшою мірою виглядає як гомогенізація, масова культура, транснаціоналізація, у результаті чого виникає гібридна глобальна система освіти, вбудовування в яку вимагає трансформації національних освітніх систем із досить суперечливими наслідками. Інтернаціоналізація вищої школи є тісною взаємодією національних освітніх систем, формування мультикультури з можливістю збереження певної унікальності навіть при створенні об'єднань. Глобалізація вищої школи є синтезом, уніфікацією вищої освіти різних країн, що дозволяє національним освітнім системам прискорювати процеси включення у світову економіку і, водночас, створює загрозу певної втрати національних традицій в освітній сфері (Помінова, 2015).

Об'єктивні процеси інтернаціоналізації та глобалізації інтелектуальної сфери, різні форми інтеграції національних освітніх систем обумовлюють асиметрію витрат і вигод розвитку інтелектуального капіталу. З одного боку, глобалізація збільшує ризики, пов'язані з розвитком інтелектуальних ресурсів через посилення взаємозалежності та взаємопроникнення економік; з іншого – надає значні переваги при створенні умов для всього процесу інтелектуального відтворення. Різноманітні трансформації інститутів формування та використання вітчизняного інтелектуального капіталу, складність процесу формування нових інститутів і стан наявного інституційного середовища при проведенні реформ породжують інституційні розриви в розвитку національної складової глобального інтелектуального капіталу. Ефективна інтеграція національної господарської системи в сучасне світове середовище потребує подолання інституційних розривів шляхом реформування системи вищої освіти, у тому числі через активізацію участі інститутів формування та використання інтелектуального капіталу в різноманітних формах міжнародної інтеграції (Чалая, 2012).

Україна має використовувати усі можливості Угоди про асоціацію для прискорення реформ у сфері науково-технічного розвитку. У 2017–2018 рр. громадська організація «Агенція європейських інновацій» провела закриті зустрічі зі стейкхолдерами та круглий стіл, де експерти визначили, що необхідно для розвитку інновацій в економіці та як адаптувати європейський досвід до українських реалій. За результатами обговорень було презентовано пакет із шести аналітичних документів із рекомендаціями щодо розвитку науково-технічної сфери України. Команда проекту активно вела переговори з МОН України щодо зміни підходів до фінансування наукових розробок, а також використання Україною можливостей асоційованого членства у Рамковій програмі ЄС з досліджень та інновацій «Горизонт 2020». У результаті, пропозиції експертів було включено в урядову Дорожню карту входження України в Європейський дослідницький простір та враховано у затверджених урядом Положенні про конкурс проектів «Горизонт-2020» та змінах до Порядку його проведення. Завдяки цим змінам Україна тепер може глибше інтегруватися в європейський науковий простір і отримати до 7 млн. євро від ЄС на дослідження та інфраструктуру. У цьому ж напрямку проведено ряд інформаційних заходів та семінарів в Одесі, Харкові, Києві, завдяки яким понад 100 представників малого бізнесу, наукових інституцій та громадських активістів довідалися про можливості брати участь в конкурсах програми «Горизонт 2020» («Громадська Синергія», 2020).

Тим часом, зазначимо, що МОН України продовжує інтеграцію в європейську науку. Загалом Уряд планує зміну системи фінансування вищої освіти.

Висновки. Отже, інтеграція України в ЄС значною мірою охоплює соціально-культурний, науковий, освітній аспекти. Відповідно до цього пріоритету, інтеграція повинна також сприяти проведенню реформи в галузі освіти та інформації. Це дозволить вирішити проблему стандартизації проведення досліджень і отримання вищої освіти. Виходячи їх цього, важливим питанням є сумісність українських закладів вищої освіти європейським вимогам. Проведення структурних реформ у сфері науки України дозволить на цій основі підвищити рівень участі українських науково-дослідних інститутів в галузі європейських досліджень. Отже, європейська інтеграційна політика України в першу чергу є інструментом для здійснення внутрішніх реформ, спрямованих на модернізацію країни, створення демократичних інститутів, досягнення європейського рівня життя. Інтеграція в європейський політичний, економічний, соціальний простір створить нові можливості для модернізації та інноваційного розвитку соціально-економічної системи України.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Андрущенко, В. (2020). *Педагогічна Конституція Європи. Філософський Альманах*. Київ. «Видавництво Людмила».

2. Андрущенко, В. (2012). Педагогічна Конституція Європи як соціальна потреба, можливість і реальність європейського простору освіти. *Україна Дипломатична*, Вип. 13, 679–680.
3. Верховна Рада України. (1998). Указ Президента України Про затвердження Стратегії інтеграції України до Європейського Союзу. №615/98. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
4. *Высшее образование в контексте европейской интеграции. Интервью ректора НТУУ «КПИ» академика НАН Украины М. З. Згуровского.* (2009). National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». <https://kpi.ua/en/922-9>
5. Громадська Синергія. Підсумковий звіт Проекту. (2020). https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/07/g_s_ukr_web_final.pdf
6. Даниленко, Л. та Поліщук, І. (2013). *Перспективи та виклики євроінтеграційних процесів для України*. Київ: НАДУ.
7. Макагон, Ю. и Медведкина, Е. (2008). Стратегия инновационного развития Украины в контексте интеграции в Европейский Союз. *Журнал Европейской экономики*, Том 7(№1), 45–59. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28278/1/Макагон.PDF>
8. Міністерство розвитку економіки та сільського господарства України. (2018). *Стратегічна Програма допомоги ЄС на період 2018-2020 рр.* <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=0395421d-2a15-48b2-b0b1-bee13c882637>
9. Помінова, І. (2015). Інституційна трансформація вищої освіти як траєкторія ефективної інтеграції в сучасну світову економіку. *Бізнес Інформ*. №1. https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-1_0-pages-34_39.pdf
10. Семенченко, О. (2011). Формування освітньої і наукової стратегії в контексті Європейської інтеграції України. *Державне управління та місцеве самоврядування*, Вип. 1 (12). [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12sogeu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12sogeu.pdf)
11. Урядовий офіс координації європейської та євроатлантичної інтеграції, Офіс Віце-прем'єр-міністра з питань європейської та євроатлантичної інтеграції України. (2018). *Звіт про виконання Угоди про Асоціацію між Україною та Європейським Союзом у 2018 році*. Київ. <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf>
12. Фірстов, С., Левіна, Д., Патрах, Т. та Чернишов, Л. (2004). Рамкові програми Євросоюзу в контексті створення єдиного наукового простору. *Вісник НАН України*, № 5, 35–44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2002_9_2
13. Чалая, Ю. (2012). Евроинтеграционные тенденции в сфере образования. *Бизнес Информ*. №3. <https://cyberleninka.ru/article/n/evrointegratsionnye-tendentsii-v-sfere-obrazovaniya>
14. Черненко, О. (2020). Особливості менеджменту та маркетингу вищої освіти в контексті європейської інтеграції. *Le tendenze e modelli di sviluppo della ricerche scientifici. Tomo 1*, Roma, 33–35.

REFERENCES:

1. Andrushchenko, V. (2020). *Pedahohichna Konstytutsiia Yevropy. Filosofskiy Almanakh.* (Pedagogical Constitution of Europe. Philosophical Almanac). Kyiv. «Vydavnytstvo Liudmyla».
2. Andrushchenko, V. (2012). Pedahohichna Konstytutsiia Yevropy yak sotsialna potreba, mozhlyvist i realnist yevropeiskoho prostoru osvity. (Pedagogical Constitution of Europe as social need, opportunity and reality of the European educational space). *Ukraina Dyplomatychna*, Vyp. 13, 679–680.
3. Verkhovna Rada Ukrainy. (1998). Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro zatverdzhennia Stratehii intehratsii Ukrainy do Yevropeiskoho Soiuzu. (On approval of the Strategy of Ukraine`s integration into the European Union). №615/98. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/615/98#Text>
4. *Vyisshee obrazovanie v kontekste evropeyskoy integratsii. Intervyu rektora NTUU «KPI» akademika NAN Ukrainyi M. Z. Zgurovskogo.* (Higher education in the context of European integration. Interview of the rector on NTUU «KPI» academician of the NAS of Ukraine by

- M. Zgurovskiy). (2009). National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». <https://kpi.ua/en/922-9>
5. Hromadska Synerhiia. *Pidsumkovyi zvit Proiektu*. (Final Project Report). (2020). https://www.irf.ua/wp-content/uploads/2020/07/g_s_ukr_web_final.pdf
6. Danylenko, L. & Polishchuk, I. (2013). *Perspektyvy ta vyklyky yevrointehratsiinykh protsesiv dlia Ukrainy*. (Prospects and challenges of European integration process for Ukraine). Kyiv: NADU.
7. Makagon, Yu. & Medvedkina, E. (2008). Strategiya innovatsionnogo razvitiya Ukrainyi v kontekste integratsii v Evropeyskiy Soyuz. (Strategy of innovation development of Ukraine in the context of integration into the European Union). *Zhurnal Evropeyskoy ekonomiki, Tom 7(#1)*, 45–59. <http://dspace.wunu.edu.ua/bitstream/316497/28278/1/Makohon.PDF>
8. Ministerstvo rozvytku ekonomiky ta silskoho hospodarstva Ukrainy. (2018). *Stratehichna Prohrama dopomohy YeS na period 2018-2020 rr.* (EU Statagic Assistance Programme for the period 2018-2020). <https://www.me.gov.ua/Documents/Download?id=0395421d-2a15-48b2-b0b1-bee13c882637>
9. Pominova, I. (2015). Instytutsiina transformatsiia vyshchoi osvity yak traiektoriia efektyvnoi intehratsii v suchasnu svitovu ekonomiku. (Institutional transformation of higher education as a trajectory of effective integration into modern word economic). *Biznes Inform. №1*. https://www.business-inform.net/export_pdf/business-inform-2015-1_0-pages-34_39.pdf
10. Semenchenko, O. (2011). Formuvannia osvitnoi i naukovoï stratehii v konteksti Yevropeiskoi intehratsii Ukrainy. (Formation of educational and scientific in the context of European integration of Ukraine). *Derzhavne upravlinnia ta mistseve samovriaduvannia, Vyp. 1, (12)*. [http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01\(12\)/12sogeu.pdf](http://www.dridu.dp.ua/vidavnictvo/2012/2012_01(12)/12sogeu.pdf)
11. Uriadovi ofis koordynatsii yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii, Ofis Vitse-premier-ministra z pytan yevropeiskoi ta yevroatlantychnoi intehratsii Ukrainy. (2018). *Zvit pro vykonannia Uhody pro Asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu ta Yevropeyskym Soiuzom u 2018 rotsi*. (Report on the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the European Union in 2018). Kyiv. <https://eu-ua.org/sites/default/files/inline/files/association-agreement-implementation-report-2018.pdf>
12. Firstov, S., Levina, D., Patrakh, T. & Chernyshov, L. (2004). Ramkovi prohramy Yevrosoiuzu v konteksti stvorennia yedynoho naukovoï prostoru. (EU framework programmes in the context of creating a single scientific space). *Visnyk NAN Ukrainy. № 5*. 35–44. http://nbuv.gov.ua/UJRN/vnanu_2002_9_2
13. Chalaya, Yu. (2012). Evrointegratsionnye tendentsii v sfere obrazovaniya. (European integration trends in education). *Biznes Inform. #3*. <https://cyberleninka.ru/article/n/evrointegratsionnye-tendentsii-v-sfere-obrazovaniya>
14. Chernenko, O. (2020). Osoblyvosti menedzhmentu ta marketynhu vyshchoi osvity v konteksti yevropeiskoi intehratsii. (Features of management and marketing of higher education in the context of European Union). *Le tendenze e modelli di sviluppo della ricenshe scientifici. Tomo 1*, Roma, 33–35.

Borys Humeniuk,

Doctor of Historical Sciences, Professor, National Pedagogical Dragomanov University

***State Policy of Ukraine in the Field of Science, Education
and Culture in the Context of European Integration***

The article examines the features of the formation of state policy of Ukraine in the context of cultural, educational and scientific and technical integration into the EU. It is shown that the state policy of Ukraine in the relevant areas is to implement European norms and standards in education, science and technology, the spread of its own cultural and scientific and technical achievements in the EU. Ultimately, these steps will contribute to the enhancement of European cultural identity in Ukraine and integration into the pan-European intellectual, educational and scientific-technical environment. It is proved that the implementation of the strategy of European

integration of Ukraine requires the modernization of the educational sector, which in modern conditions is becoming a leading generator of socio-political and cultural changes. The process of changes in education and science in Ukraine involves the creation of a qualitatively new system of management of educational institutions. Ukraine's European choice necessitates the formation of an educational and scientific strategy for European integration. Carrying out structural reforms in the field of science of Ukraine will on this basis increase the level of participation of Ukrainian research institutes in the field of European research. Thus, Ukraine's European integration policy is primarily a tool for implementing internal reforms aimed at modernizing the country, creating democratic institutions and achieving a European standard of living.

Keywords: *state policy, European integration, Ukraine, European Union, education, science, culture, Bologna process.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.05>

УДК 614 (4-6ЄС)

Буренко Наталія Василівна,

кандидат політичних наук, здобувач Інституту міжнародних відносин Київського національного університету імені Тараса Шевченка, ORCID 0000-0001-9641-5531

ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

У статті аналізується зміна парадигми політики в сфері охорони здоров'я Європейського Союзу, його ролі та функцій. Робиться спроба виділити основні етапи становлення здоров'язбережної політики Співтовариства. Метою статті є виявлення джерел і напрямів еволюції значення та ролі політики ЄС у сфері охорони здоров'я, пов'язаної з систематичними трансформаціями соціально-політичних і соціально-економічних умов в Співтоваристві. Узагальнюється, що ЄС здійснював у цій сфері зусилля щодо розвитку загального законодавства та посилював свою роль у захисті прав громадян країн-членів в частині, що стосуються стосується питань фінансування, запровадження єдиних стандартів надання медичних послуг та забезпечення доступності медицини. Автором робиться спроба виділити основні етапи розвитку європейської політики в галузі охорони здоров'я, а саме: по-перше, фінансово-адміністративний етап; по-друге, нормативної та політичної інтеграції; по-третє, реакційний етап. Відповідно до проаналізованої кризи охорони здоров'я, спричиненої COVID-19, робиться припущення щодо наступного етапу, пов'язаного із трансформацією європейської системи охорони здоров'я. Досліджуючи зміну ролі ЄС у формуванні політики охорони здоров'я, автор використовує в якості інструментів дослідження нормативний підхід. Інституційний метод дозволив визначити місце та роль інституцій ЄС щодо реалізації політики у сфері охорони здоров'я. Також використовуються методи аналізу та синтезу, індукції та дедукції для дослідження еволюції політики ЄС в галузі охорони здоров'я. Перспективами подальших досліджень сфери охорони здоров'я є аналіз умов, шляхів та перспектив подолання існуючої нині кризи охорони здоров'я та можливість використання такого досвіду в межах українських реалій.

Ключові слова: *Європейський Союз, Європейське економічне співтовариство, політика в галузі охорони здоров'я, загальні політики.*

Вступ. Питання охорони здоров'я у просторі Європейського Союзу займає важливе місце як ключовий аспект суспільних відносин і складова політичного процесу, вагома сфера економіки. Водночас попри те, що політика збереження здоров'я нації дедалі ширше представлена у комунітарних документах та спільних політиках ЄС, чимала частина цієї сфери формально залишається за межами єдиного інтеграційного простору. З формальної точки зору, відповідна політика залишається прерогативою національних урядів. Офіційна ж

позиція ЄС полягає у повазі до прагнення держав зберігати власний суверенітет, в тому числі й в царині політики охорони здоров'я.

Еволюцію ролі ЄС у політиці охорони та збереження здоров'я громадян значною мірою визначають зміни у співвідношенні цих двох протилежних спрямувань: фактичного зростання ваги впливу європейських інститутів та формального збереження відданості принципу субсидіарності, який у цьому випадку захищає пріоритетність національної держави у визначенні головних складових політики охорони здоров'я. Саме співвідношення цих двох спрямувань: фактичного зростання інтеграційної складової ЄС й формального збереження принципу субсидіарності, який захищає пріоритет національної держави у цьому питанні, фактично визначають еволюцію ролі ЄС у сфері охорони здоров'я.

За твердженням В. Співака (2014), у сучасному світі спостерігається глобалізація проблем здоров'я, які при цьому надмірно політизуються (с. 380). Визначення етапів становлення системи охорони здоров'я в ЄС, зробить можливим охарактеризувати виклики, з якими стикається Співтовариство, особливо в умовах кризи, спричиненої пандемією та пошуком балансу між комунітарною політикою та політикою національних урядів.

Метою статті є виявлення джерел і напрямків еволюції значення та ролі політики ЄС у сфері охорони здоров'я, пов'язаної з систематичними трансформаціями соціально-політичних і соціально-економічних умов в Співтоваристві. Поставлені завдання: по-перше, виявлення найбільш значущих етапів становлення політики ЄС у сфері охорони здоров'я; по-друге, характеристика нинішнього етапу розвитку політики охорони здоров'я ЄС.

Аналіз останніх досліджень і публікацій з цієї проблематики дозволяє говорити, що у науковій літературі проблемі еволюції ролі Євросоюзу в формуванні єдиних стратегічних напрямів політики охорони здоров'я громадян країн-членів Об'єднання та трансформації загальноєвропейської політики забезпечення здоров'я громадян ЄС приділено порівняно небагато уваги. Значно більша кількість досліджень присвячена становленню нормативного забезпечення співробітництва у царині охоронно-оздоровчої політики та становленню сталої судової практики Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Серед робіт, що присвячені цій тематиці, слід відзначити колективні монографії під редакцією Й.де Грондена (van de Gronden et al., 2011), а також дослідження Н. Аззопарді-Мускат, Д. Боргеса, Дж. Коста-Фонта, С. Гріра, М. Гуй, М. Метцке, В. Стауер, К. Шабановської та інших. Серед вітчизняних вчених, які здійснили вагомий внесок у вивчення питання щодо політики охорони здоров'я слід зазначити таких учених, як А. Вялкова, З. Гладун, В. Глуховський, В. Москаленко, Н. Нижник, Т. Семигіна, В. Сідель, В. Співак, М. Співак та інших.

Такі підходи потребують подальшого розвитку та містять низку **невирішених запитань**. Для з'ясування змін, що відбувалися в різних аспектах діяльності ЄС щодо сфери охорони здоров'я, необхідно ґрунтуватися на всебічному аналізі багатовимірної структури участі ЄС в розвитку співробітництва із забезпечення здоров'я громадян.

Методи дослідження. Для аналізу формування єдиної для ЄС політики в галузі охорони здоров'я важливо враховувати науковий підхід зі збалансування політичних інтересів, інституційний і нормативний підходи одночасно, які дозволили б проаналізувати загалом еволюцію підходів до розуміння політики охорони здоров'я в їх політичному та нормативно-правовому вимірах. Разом з тим, для дослідження проблеми зміни місця та ролі ЄС у сфері охорони здоров'я у європейському інтеграційному просторі, визначення причин та динаміки цих процесів зазвичай використовується один засадничий принцип чи підхід. Популярністю користується вже згаданий нормативний підхід, який передбачає визначення ступеня впливу Об'єднання на сферу охорони здоров'я та масштабів участі у певних процесах використання змін у формальному визначенні відповідної компетенції європейських інститутів у законодавстві Євросоюзу (Guy & Sauter, 2017). Методи аналізу та синтезу, принципи об'єктивності та історизму дозволяють охарактеризувати особливості становлення парадигми політики забезпечення громадського здоров'я у європейському інтеграційному просторі.

Результати та дискусії. Першим політичним кроком Об'єднання у царині охорони здоров'я видається за можливе вважати рішення Міністрів охорони здоров'я країн Європейського економічного співтовариства (ЄЕС), ухвалене у 1978 р., з огляду на необхідність дієвого реагування на тенденцію різкого зростання цін на медичні послуги (de Gooijer, 2007). У процесі формування ідеології соціальної держави, яка невдовзі стала засадничою для європейської інтеграції, у країн-учасниць виникло усвідомлення наявної суспільної загрози, пов'язаної з невпинним зростанням цін на медичне обслуговування для широких верств населення. Тоді ЄЕС стало не лише майданчиком для обговорення цього питання, але й інститутом співробітництва, який став рушійною силою, яка підштовхувала країни-учасниці до продовження діалогу з цього приводу.

Варто зазначити, що діяльність ЄЕС через втручання до політичного процесу набула екстериторіальних ознак, проте втілювати в життя рекомендації ЄЕС було завданням виключно національних урядів. Водночас аргументація, яка використовувалась під час обговорення, мала виразно соціальний підтекст. У 1982 р. Європейська Комісія, досліджуючи видатки на заходи із охорони здоров'я у країнах Об'єднання, виокремила непоодинокі випадки недостатнього рівня наданих медичних послуг і безпідставно завищену вартість таких послуг для пацієнтів. Проаналізувавши висновки проведеного дослідження, Єврокомісія звернулася до Європейської Ради із пропозиціями щодо підвищення рівня фінансової ефективності у сфері охорони здоров'я. Цей крок Єврокомісії фактично було спрямовано на обґрунтування у майбутньому доцільності формування та проведення єдиних заходів фінансового контролю на рівні Спільноти. Єврокомісія висунула ініціативу запровадження зусиллями комунітарних інститутів моніторингу за діями національних урядів і спеціалізованих установ, який спрямовуватиметься на виявлення недоліків і подальшого вироблення шляхів їх подолання. Окрім цього, Європейська Комісія пропонувала спільні дії Об'єднання у кількох аспектах: адміністрування сфери охорони здоров'я, зокрема, щодо оцінювання медичних практик і технологій, порівняння номенклатури медичних препаратів, які призначали в різних країнах при аналогічних випадках захворювань, щодо вартості лікування, визначення уніфікованих індикаторів рівня якості надання послуг у сфері охорони здоров'я, запровадження спільних заходів у формуванні медичних інформаційних систем і вироблення уніфікованих підходів до медичної освіти тощо.

Тому мотивом формування та реалізації спільної політики в сфері охорони здоров'я стали соціальні та фінансові питання забезпечення та організації процесу надання медичних послуг, що може бути виокремлено у перший етап розвитку здоров'язбережної політики ЄС – фінансово-адміністративний. Рекомендації Єврокомісії підштовхнули країни-учасниці Об'єднання до впровадження практик спільних дій щодо формування єдиних політичних підходів із питань захисту здоров'я громадян, а також із організації та фінансування досліджень проблем здоров'я, зокрема, медичних проблем.

Ці події сприяли появі практичних ініціатив щодо створення в межах Об'єднання уніфікованої системи обміну інформацією з проблем здоров'я громадян (European Parliament, Directorate General for Research, 1998). Робота Єврокомісії фактично визначила первісне коло проблемних питань політики охорони здоров'я, до яких включені такі питання: вартість медичних послуг, визначення стандартів здоров'я для громадян країн-учасниць ЄС, обмін інформацією. Проблематика поставила завдання щодо вироблення комунітарної політики в сфері охорони здоров'я, що започаткувало новий етап еволюції ролі ЄС в сфері – етап нормативної та політичної інтеграції, який потребує, на нашу думку, більш детальної уваги.

Зокрема Єдиний Європейський Акт (ЄСА) з 1986 р. частково змінює законодавчі засади залучення Євросоюзу до вирішення політичних проблем охорони здоров'я. Саме з цього часу ЄС вперше отримує можливість ухвалювати законодавчі акти, які регулювали певні аспекти охоронно-оздоровчої стратегії, а саме такі, що безпосередньо стосувалися створенню належних умов для надання високоякісних медичних послуг на внутрішньому ринку Об'єднання. Після ухвалення ЄСА розпочинається практика вільного

транскордонного поширення медичних послуг, а також пересування (обміну) медичного персоналу. Цей перехідний етап у становленні політичної ролі ЄС у сфері охорони здоров'я став кроком у напрямку укладання нових інтеграційних договорів, які докорінно змінили функції Євросоюзу в цій сфері.

Проте початком нового етапу становлення вирішальної ролі ЄС в галузі охорони здоров'я слід вважати ухвалення Маастріхтського договору, який прямо надає ЄС та його інститутам певні політичні функції у сфері охорони здоров'я. У статті 129 Договору вказується про те, що «Спільнота має сприяти забезпеченню високого рівня захисту здоров'я громадян за умов співробітництва країн-членів та, в разі потреби, підтримувати їхні дії» (Treaty on European Union, 1992).

Важливо зазначити, що Маастріхтський договір фактично створює в інтеграційному процесі дуалізм двох політик, а саме: політики забезпечення здоров'я (в найширшому сенсі цього поняття) громадян Євросоюзу та політики в сфері охорони здоров'я. Перша політика охоплює певні комплекси стандартів, що регламентуються ЄС (щодо харчових продуктів, побутової та промислової хімії, умов праці, сільського господарства та багатьох інших), контроль над ринками медикаментів, медичного обладнання тощо, сферу охорони навколишнього середовища та багато іншого – все, що безпосередньо або опосередковано впливає на здоров'я людини через забезпечення якості та сприятливих умов життя. Друга політика стосується системи медичного забезпечення, підходів до фінансування та надання медичних послуг і доступності до якісної медицини. По суті, ця політика охоплює дві важливі сфери: соціальне забезпечення в частині охорони здоров'я та власне медичну сферу.

Зміна парадигм інтеграційної політики щодо проблем здоров'я громадян відобразилася у практичних кроках інтеграційних інститутів одразу після ухвалення Маастріхтського договору. Вже у 1992 р. були розроблені рекомендації Європейської Ради щодо конвергенції цілей та політик соціального захисту, що мали безпосередній вплив на сферу охорони здоров'я. У якості окремих цілей країнам-учасникам Об'єднання було запропоновано створення високоякісної системи охорони здоров'я та забезпечення рівного доступу громадян до необхідної медичної допомоги (Council of the European Union, 1992).

Наступні ініціативи з боку Єврокомісії демонстрували готовність комунітарних інститутів до більш активної ролі у формуванні та реалізації заходів із охорони здоров'я у просторі ЄС, а саме в питаннях структурної оптимізації системи охорони здоров'я та фінансування медичної сфери з метою зменшення витрат, відмови від неефективних методів лікування та оцінювання ліків і медичного обладнання з точки зору співвідношення ціни/якості (Commission of the European Communities, 1995a).

Важливо зазначити, що в цей період було проведено низку масштабних досліджень та впроваджено декілька проектів з питань ефективності системи медичного забезпечення. Зокрема, у 1995 р. Єврокомісією було підготовлено проект єдиної системи моніторингу здоров'я у масштабах всього Об'єднання, який, серед іншого, мав на меті відстежувати співвідношення результатів лікування пацієнтів до витрат на лікарські препарати (Commission of the European Communities, 1995b). Також, у першій половині 90-х Євросоюз активно просував концепцію Єдиної системи соціального захисту, в межах якої ініціювалось об'єднання зусиль національних держав та органів ЄС. Євросоюз надавав увагу питанню включення до такої системи охорони здоров'я, навіть попри те, що ця сфера, на відміну від інших запропонованих компонентів, не належала безпосередньо до компетенції ЄС.

Фактично до середини 1990-х рр. послідовна політика Євросоюзу в питаннях вироблення єдиних соціальних стандартів і забезпечення здоров'я громадян створила підґрунтя для суттєвого перегляду ролі ЄС у сфері охорони здоров'я за двома принципово важливими напрямками. По-перше, відбувалося зближення політики забезпечення здоров'я ЄС зі сферами виключної компетенції держав, це відбувалося одночасно і в частині регулювання спільного ринку (ефективність медичних послуг, ринок фармацевтичної продукції, ринок медичного обладнання, свободи пересування тощо), і в царині захисту прав людини (забезпечення рівного доступу до медичних послуг та їх належної якості) та

впровадження нових соціальних стандартів. По-друге, розширення сфер компетенції ЄС та посилення наднаціонального характеру його інститутів позначилося у тому, що Євросоюз став перебирати на себе завдання стратегічного планування, зокрема, у сферах, пов'язаних із охороною здоров'я. Отже, ЄС дедалі частіше виступав як стратегічний лідер, що визначав водночас правила поведінки й пріоритети розвитку для держав-членів ЄС.

Подальше закріплення впливу ЄС на політику охорони здоров'я відбулося на тлі домовленостей за Амстердамським та Лісабонським договорами. Амстердамський договір 1997 р. формально закріпив значне посилення соціального виміру діяльності Євросоюзу, адже до нього було інкорпоровано Соціальну Хартію ЄС, що раніше залишалася за межами обов'язкових для всіх учасників документів. Де-факто політика ЄС з охорони здоров'я у тексті Договору була реалізована за рахунок розповсюдження її завдань на всі інші, вже наявні, спільні політики. У статті 129 Амстердамського договору ЄС визначає свій обов'язок захищати здоров'я громадян країн-учасниць і сприяти захисту їх інтересів: «високий рівень захисту здоров'я людей має бути забезпечений у визначенні та імплементації усіх політик та дій Спільноти» (Treaty of Amsterdam, 1997). Ці положення надають ЄС певний мандат на участь у розробці та реалізації політики охорони здоров'я на всьому інтеграційному просторі, навіть за умови подальшої поваги до компетенцій національних урядів (van de Gronden et al., 2011).

Лісабонський договір, виділивши окрему статтю питанню громадського здоров'я (Public Health), продовжив формування законодавчих підстав політики Євросоюзу зі забезпечення охорони здоров'я громадян, що надало Об'єднанню більше повноважень безпосередньо у сфері охорони здоров'я. Згідно з договором було наголошено, що політика охорони здоров'я залишається компетенцією національних урядів: «зокрема заохочувати співпрацю між Державами-членами задля покращення взаємодоповнюваності медичних послуг на транскордонних територіях» (Treaty of Lisbon, 2007).

У ХХІ ст. обсяги співробітництва у сфері охорони здоров'я помітно зросли як поміж окремих країн Об'єднання, так й у масштабах всього Євросоюзу. Оскільки транскордонний характер надання послуг і транскордонне співробітництво загалом є сферами компетенції Євросоюзу, такий розвиток ситуації уможливив більшу активність Об'єднання у нормативному вимірі. З метою забезпечення транскордонної співпраці у царині охорони здоров'я громадян ЄС різними органами Об'єднання була ухвалена низка нормативних актів Євросоюзу, які регламентують й окремі питання у сфері охорони здоров'я. Так у 2011 р. була ухвалена Директива ЄС про застосування прав пацієнтів в транскордонній охороні здоров'я (European Parliament Council, 2011), яка мала спрямування, зокрема, на захист інтересів громадян, що прагнуть отримувати медичні послуги в інших країнах-членах Об'єднання. За твердженням А. де Руйтер та Т. Хервей (2012), ЄС використовує регулювання транскордонних відносин, свободи пересування громадян, регламенти спільного ринку тощо (р. 132). У цих сферах Євросоюз набуває достатнього впливу на політику держав та отримує спроможність суттєвим чином впливати на суспільні настрої, формувати та спрямовувати очікування суспільства, зокрема щодо якості та доступності суспільно значущих послуг (до яких належать й медичні).

У першому десятилітті 2000-х рр. кілька обставин сприяли подальшому розширенню ролі Євросоюзу у формуванні та реалізації політики у сфері охорони здоров'я. Процес розширення ЄС у 2004 р. посилив його вплив на подальше формування політичних засад у сфері охорони здоров'я. Вступ цілої групи Східноєвропейських держав, бідних, порівняно зі своїми новими партнерами, загострив питання рівного доступу до якісних медичних послуг в межах Об'єднання. Більший відсоток захворювань і нижчий рівень прибутків населення виокремлював нових членів не на користь останніх порівняно із рештою країн-членів ЄС (McKee et al., 2004). Європейська Комісія була добре обізнана із охоронно-оздоровчою політикою нових країн-членів ЄС, оскільки, користуючись своїми повноваженнями із проведення досліджень в сфері охорони здоров'я, Європейська Комісія комплексно вивчала наявні медичні системи Східноєвропейських держав ще у 1990-і рр. (Commission of the

European Communities, 1995a). Надалі Єврокомісія використала розширення, щоб обґрунтувати посилення власної ролі в царині охорони здоров'я, загалом, та встановлення контролю над процесом ціноутворення в цій сфері, зокрема.

Найважливішими аспектами кроків з розширення ролі Об'єднання видаються: запровадження масштабного стратегічного планування розвитку системи охорони здоров'я у Євросоюзі, яке фактично перетворюється на важливу основу національних політик у цій сфері, та укріплення інституційної бази політики ЄС із забезпечення громадського здоров'я, яке відображається на збільшенні безпосереднього впливу Євросоюзу на імплементацію національних політик у сфері охорони здоров'я.

Важливим проявом такої централізації є посилення Генерального директорату Європейської комісії забезпечення здоров'я та безпеки продуктів (DG Sante). Цей інститут, сформований у теперішньому вигляді у 2014 р., посідає центральне місце в політичній архітектурі ЄС із питань забезпечення громадського здоров'я. Посилення впливу Генерального директорату Європейської комісії забезпечення здоров'я та безпеки продуктів (DG Sante) проводилося двома паралельними напрямками. Фактично Директорат є координатором політики забезпечення громадського здоров'я разом із профільним комісаром Єврокомісії. Інший напрям стосується розширення повноважень у сфері безпосередньої охорони здоров'я. Розширення сфери відповідальності Євросоюзу у царині охорони здоров'я відбулося також за рахунок заходів, спрямованих на запобігання та подолання масштабних транскордонних загроз здоров'ю громадян ЄС. Перш за все мова йде про епідемії та пандемії, які охоплюють територію кількох або усіх держав Євросоюзу. Європейський центр попередження та контролю над хворобами (який фактично є агенцією ЄС) також підпорядковано Директорату. Створений ще у 2004 р., Центр отримав значні повноваження з мобілізації ресурсів європейських держав для боротьби з масовими епідеміями та іншими транскордонними загрозами здоров'ю.

Нині, за твердженням М. Співак (2016), в країнах ЄС існують принаймні два підходи до побудови моделі державної політики здоров'язбереження. Перший підхід – це модель вироблення та прийняття рішень. Другий підхід – це модель дослідження змісту державної політики проблеми, варіанти їх розв'язання та оцінювання політики з тим, аби визначити, до яких дій слід вдатися органам влади, і чи дії влади є успішними чи ні (с. 224-225).

Водночас в умовах функціонування розгалуженої системи комунітарних інститутів щодо охорони здоров'я, а також поширення політики здоров'язбереження ЄС на усі держави-члени Співтовариства, виникають нові нагальні питання як політичного, так і організаційного характеру. Перше питання стосується спроб в галузі охорони здоров'я, пов'язані із регіоналізацією політики в галузі, що відбувається паралельно з процесом подальшої інтеграції сфери охорони здоров'я. На думку С. Гріра та М. Метцке (2015), в період після 2010 р. політика ЄС стала більш жорсткою у сфері економії, а також у праві втручатися в політику охорони здоров'я держав-членів (с. 254-255). Тому поруч із визнанням основоположних цінностей ЄС в галузі охорони здоров'я, таких як солідарність, доступ до медичних послуг належної якості, рівність тощо, виникають проблеми внутрішньодержавного рівня, пов'язані із централізованим розподіленням видатків, жорсткого слідування правилам ЄС, їх переважного значення над національною політикою в галузі охорони здоров'я. Тому на даному етапі відбувається процес децентралізації політики ЄС в здоров'язбережній сфері. Наприклад, Т. Семігіна (2016) зазначає, що відповідна децентралізація може здійснюватися трьома шляхами: політична, фінансова та адміністративна (с. 286). Проте в умовах реалізації соціальної політики ЄС та забезпечення його основоположних цінностей стають актуальними специфічні завдання та проблеми розвитку інститутів охорони здоров'я, які на думку С. Гріра (2014), визначаються в таких питаннях, як контроль за хворобами, робота з даними, політика щодо СНІДу, безпека харчових продуктів, фармацевтичні препарати, оцінка технологій охорони здоров'я (с. 17).

Проте, долаючи наслідки пандемії, політика ЄС щодо охорони здоров'я зіткнулася з новими викликами, пов'язаними з, по-перше, питанням глобального здоров'я,

транскордонного співробітництва на тлі кризи, спричиненої COVID-19 (Communication from the Commission, 2020), по-друге, з питаннями «демографічних змін, сталості систем охорони здоров'я, міграції та зміни клімату» (Azzopardi-Muscat & Czabanowska). Зіткнувшись з найбільшою кризою в сфері охорони здоров'я, С. Грір та А. де Ружтер зазначають (2020), що ЄС не має лінії щодо подолання надзвичайних ситуацій в здоров'язбережній галузі (с.623). Відповідь на ці виклики лише формує відповідну політику в європейському інтеграційному просторі. Тому нинішній етап еволюції ролі ЄС на здоров'язбережну політику можна вважати реакційним: на глобальні виклики сучасності, що є дотичними до проблем забезпечення соціальної політики ЄС, а також у царині подолання пандемії у напрямку забезпечення єдиних підходів до безпечної вакцинації проти COVID-19, координації стратегії щодо лікування та тестування за це захворювання. Ці проблеми відображаються у відповідних актах Європейської комісії та діяльності її органів, зокрема, Генерального директорату Європейської комісії забезпечення здоров'я та безпеки продуктів (DG Sante). Проте питання щодо подальшої політики ЄС в галузі охорони здоров'я досі залишається актуальним та таким, що формує нові алгоритми подолання глобальних криз та викликів.

Висновки. Еволюція ролі ЄС у формуванні та реалізації спільної політики у сфері охорони здоров'я відбувалася за кількома етапами та була викликана необхідністю формування єдиної для Співтовариства політики охорони здоров'я. Стимулом для відповідної політики та її інституціоналізації стала необхідність забезпечення комунітарної політики у сфері фінансової ефективності та контролю, включаючи проблеми ціноутворення та якості медичних послуг. Цей етап, який можна узагальнено назвати фінансово-адміністративним, став підґрунтям для процесу нормативної та політичної інтеграції інститутів охорони здоров'я ЄС, а також створення розгалуженої системи органів забезпечення єдиної політики охорони здоров'я. Проте нормативний вимір, пов'язаний із забезпеченням комунітарної політики здоров'язбереження в умовах кризи охорони здоров'я, спричиненої також наслідками пандемії, увів політику охорони здоров'я ЄС у новий етап – реакційний. Як наслідок, здоров'язбережна політика Співтовариства постала перед серйозним викликом: одночасного реагування на загрози, спричинені поширенням вірусних захворювань та забезпечення ефективного алгоритму дій ЄС щодо цього питання, аргументації зростання соціальної значущості втручання Євросоюзу у сферу охорони здоров'я та доведення своєї політичної ефективності в умовах кризи. Зважаючи на таку глобальну кризу охорони здоров'я можна говорити про реакційний етап еволюції охорони здоров'я Співтовариства, який може спричинити перегляд ролі та чинних норм політики ЄС у галузі охорони здоров'я, що призведе його до нового етапу еволюції: чи у більш слабкому, чи у більш ефективному стані, буде визначено після подолання викликів пандемії. За таких умов буде доцільно говорити трансформаційний етап ролі здоров'язбережної політики ЄС. Також вивчення відповідного досвіду виходу з криз через призму українських реалій залишається актуальним завданням подальшого політологічного аналізу.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Семігіна, Т. (2016). Регіональна політика і політика охорони здоров'я: чи можлива синхронізація? *Регіональна політика. Збірник праць, Част.1*, 286–291.
2. Співак, В. (2014). Політика охорони здоров'я в системі складових забезпечення соціального добробуту населення. *Держава і права. Юридичні і політичні науки, Вип. 64*, 379–386.
3. Співак, М. (2016). *Державна політика здоров'язбереження: світовий досвід і Україна*. Київ: Інститут держави і права ім. В. М. Корецького, Видавництво «Логос».
4. Azzopardi-Muscat, N. & Czabanowska, K. (2017). What is the future of public health policy within the European Union? *The European Journal of Public Health, Vol. 27(5)*. https://www.researchgate.net/publication/319187971_What_is_the_future_of_Public_Health_Policy_within_the_European_Union

5. Commission of the European Communities. (1995, May, 29). *Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Integration of Health Protection Requirements in Community Policies*, COM (95) 196 final, Brussels. <http://aei.pitt.edu/4791/1/4791.pdf>
6. Commission of the European Communities (1995, October, 31). *The Future of Social Protection: A Framework for a European Debate. Communication from the Commission*, COM (95) 466 final, Brussels. <http://aei.pitt.edu/5000/1/5000.pdf>
7. Commission of the European Communities. (2020, April, 3). *Communication from the Commission Guidelines on EU Emergency Assistance on Cross-Border Cooperation in Healthcare related to the COVID-19 crisis*. 2020/C 111 I/01. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2020_111_I_0001
8. Council of the European Union. (1992, July, 27). *Recommendation on the convergence of social protection objectives and policies*. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/1992/442/oj>
9. de Gooijer, W. (2007). *Trends in EU Health Care Systems*. New York: Springer-Verlag.
10. de Ruijter, A. & Hervey, T. (2012). Healthcare and the Lisbon Agenda. In Copeland, P. & Papadimitriou, D. (Eds.) *Ten Years of the EU's Lisbon Agenda*. Palgrave: Macmillan.
11. European Parliament Council. (2011). Commission report on operation of *Directive 2011/24/EU on the application of patients' rights in cross-border healthcare*. [Report]. Brussels. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/cross_border_care/docs/2015_operation_report_dir201124eu_en.pdf
12. European Parliament, Directorate General for Research. (1998). *Health Care Systems in the EU: A Comparative Study*. [Working Paper]. Public Health and Consumer Protection Series. https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/saco/pdf/101_en.pdf
13. Greer, L. & de Ruijter, A. (2020). EU health law and policy in and after the COVID-19 crisis. *European Journal of Public Health*. Vol. 30, Issue 4, 623–624. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa088>
14. Guy, M. & Sauter, W. (2017). The history and scope of EU health law and policy. In T. Hervey & L. E. Bishop (eds.). *Research Handbook on EU Health Law and Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
15. van de Gronden, J.W., Szyszczak, E., Neergaard, U., Krajewski, M. (Eds.). (2011). *Health Care and EU Law*. The Hague: T.M.C. Asser Press
16. McKee, M., MacLhose, L. & Nolte, E. (Eds.). (2004). *Health Policy and European Union Enlargement*. Maidenhead: Open University Press.
17. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. (1997). https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ams/fna_1/sign
18. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community signed at Lisbon, 13 December 2007. (2007). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
19. Treaty on European Union. 92/C 191/01. (1992). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL&from=NL>

REFERENCES:

1. Semyhina, T. (2016). Rehionalna polityka i polityka okhorony zdorovia: chy mozhlyva synkhronizatsiia? [Regional and healthcare policy: is synchronization possible?]. *Rehionalna polityka. Zbirnyk prats, Chast.1*, 286–291. [in Ukrainian].
2. Spivak V. (2014). Polityka okhorony zdorovia v systemi skladovykh zabezpechennia sotsialnoho dobrobutu naselennia. [Healthcare policy in the system of components of social welfare]. *Derzhava i pravo. Yurydychni i politychni nauky, Vyp. 64*, 379–386. [in Ukrainian].
3. Spivak, M. (2016). *Derzhavna polityka zdoroviazberzhennia: svitovi dosvid i Ukraina*. [State health policy: the world experience and Ukraine]. Kyiv: Instytut derzhavy i prava im. V.M. Koretskoho, Vydavnytstvo «Lohos». [in Ukrainian].

4. Azzopardi-Muscat, N. & Czabanowska, K. (2017). What is the future of public health policy within the European Union? *The European Journal of Public Health*, Vol. 27(5). https://www.researchgate.net/publication/319187971_What_is_the_future_of_Public_Health_Policy_within_the_European_Union
5. Commission of the European Communities. (1995, May, 29). *Report from the Commission to the Council, the European Parliament and the Economic and Social Committee on the Integration of Health Protection Requirements in Community Policies*, COM (95) 196 final, Brussels. <http://aei.pitt.edu/4791/1/4791.pdf>
6. Commission of the European Communities (1995, October, 31). *The Future of Social Protection: A Framework for a European Debate. Communication from the Commission*, COM (95) 466 final, Brussels. <http://aei.pitt.edu/5000/1/5000.pdf>
7. Commission of the European Communities. (2020, April, 3). *Communication from the Commission Guidelines on EU Emergency Assistance on Cross-Border Cooperation in Healthcare related to the COVID-19 crisis*. 2020/C 111 I/01. https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ%3AJOC_2020_111_I_0001
8. Council of the European Union. (1992, July, 27). *Recommendation on the convergence of social protection objectives and policies*. Brussels. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reco/1992/442/oj>
9. de Gooijer, W. (2007). *Trends in EU Health Care Systems*. New York: Springer-Verlag.
10. de Ruijter, A. & Hervey, T. (2012). Healthcare and the Lisbon Agenda. In Copeland, P. & Papadimitriou, D. (Eds.) *Ten Years of the EU's Lisbon Agenda*. Palgrave: Macmillan.
11. European Parliament Council. (2011). Commission report on operation of *Directive 2011/24/EU on the application of patients' rights in cross-border healthcare*. [Report]. Brussels. https://ec.europa.eu/health/sites/health/files/cross_border_care/docs/2015_operation_report_dir201124eu_en.pdf
12. European Parliament, Directorate General for Research. (1998). *Health Care Systems in the EU: A Comparative Study*. [Working Paper]. Public Health and Consumer Protection Series. https://www.europarl.europa.eu/workingpapers/saco/pdf/101_en.pdf
13. Greer, L. & de Ruijter, A. (2020). EU health law and policy in and after the COVID-19 crisis. *European Journal of Public Health*, Vol. 30, Issue 4, 623–624. <https://doi.org/10.1093/eurpub/ckaa088>
14. Guy, M. & Sauter, W. (2017). The history and scope of EU health law and policy. In T. Hervey & L. E. Bishop (eds.). *Research Handbook on EU Health Law and Policy*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.
15. van de Gronden, J.W., Szyszczak, E., Neergaard, U., Krajewski, M. (Eds.). (2011). *Health Care and EU Law*. The Hague: T.M.C. Asser Press
16. McKee, M., MacLhose, L. & Nolte, E. (Eds.). (2004). *Health Policy and European Union Enlargement*. Maidenhead: Open University Press.
17. Treaty of Amsterdam amending the Treaty on European Union, the Treaties establishing the European Communities and certain related acts. (1997). https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/ams/fna_1/sign
18. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community signed at Lisbon, 13 December 2007. (2007). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12007L%2FTXT>
19. Treaty on European Union. 92/C 191/01. (1992). <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=OJ:C:1992:191:FULL&from=NL>

Nataliia Burenko,

PhD in political science, Applicant at Institute of

International Relations, Taras Shevchenko National University of Kyiv

Evolution of the Eu Role in Healthcare Policy-Making and Implementation

The article deals with the paradigm shift in health policy of the European Union, its role and functions. An attempt to reveal the main stages in the development of European Community is being

made. The aim of the article is to identify the sources and directions for the evolution of the importance and role of the EU health policy, related to the systematic transformation of socio-political and socio-economic conditions in the European Community. It is summarized that the EU has made efforts to develop general legislation in this field and has strengthened its role in protecting the citizens' rights of Member states in terms of funding, the introduction of common standards for healthcare services and ensuring the accessibility to healthcare services. The author tries to highlight the main stages of the development of the EU's health policy. Firstly, the financial and administrative stage; secondly, the regulatory and political integration; thirdly, the reaction stage. According to analysed healthcare policy crisis caused by COVID-19, it was supposed to be the next stage related to the transformation of the European Union's healthcare policy. Examining the changing role of the EU health policy-making, the author uses a normative approach. The institutional method has made it possible to determine the place and role of the EU institutions in the implementation of healthcare policy. The methods of analysis and synthesis, induction and deduction are also used in this article to study the evolution of the EU policy. Prospects for further research in the field of healthcare policy can be an analysis of conditions, ways and prospects of overcoming the current healthcare crisis and the possibility of using such experience within the Ukrainian realities.

Keywords: European Union; European Economic Community; healthcare policy; common policies.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.06>

УДК 323.28:316.3:159.947

Лікарчук Дар'я Сергіївна,

кандидат політичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин,

Київський національний університет культури і мистецтв

dashauk8899@gmail.com; ORCID: 0000-0003-1603-7601

ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗІТКНЕННЯ

У статті обґрунтовується, що політичний тероризм тісно пов'язаний зі станом конфліктності суспільних відносин. Як наслідок наявних розбіжностей, які лежать в основі конфлікту, політичний тероризм справляє деструктивний вплив на його перебіг, провокуючи подальшу ескалацію. Тероризм трактується як свого роду інструмент конфліктного соціально-політичного зіткнення, що виникає на певній стадії розвитку суспільних суперечностей, коли вони своєчасно не знімаються, й одна зі сторін (або обидві одночасно), з огляду на дійсне або уявне утискування своїх інтересів і прав, намагається радикально вирішити конфлікт. Дослідження тероризму невід'ємне від вивчення екстремізму, що дозволяє зрозуміти їх взаємозв'язок. Знання сутності політичного тероризму, його залежності від геополітичних, соціально-політичних, економічних, психологічних умов, відкриє можливості для прогнозування його проявів. Це дозволить попереджати нові терористичні акти, здійснювати підготовку та проведення антитерористичних заходів. Підсумовується, що жодна зі сучасних теорій тероризму поки що не дає повної й всеосяжної відповіді на питання, що пов'язані з політичним тероризмом. Окреслені суперечливі підходи до розуміння проблеми, зокрема до критеріїв визначення відповідних суспільно-небезпечних акцій, які неоднозначно оцінюються в засобах масової інформації, громадськими і правозахисними організаціями. Дослідження політичного тероризму стає все більш актуальним в Європі. Сучасні терористичні організації намагаються глибше розвивати ідейно-теоретичні концепції своєї злочинної діяльності, тому треба прогнозувати й більше уваги надавати цим питанням. Політичний тероризм як складний політико-кримінологічний феномен вимагає пильної уваги з боку вчених різних напрямків.

Ключові слова: терористичні організації, політичний тероризм, конфлікт, ідеологія, демократія, Global Terrorism Index, екстремізм.

Вступ. Останні події на світовій арені дають підставити говорити про поширення тероризму територією Європи. Таке розповсюдження тероризму, а передусім політичного, спричинили перш за все:

- боротьба за сфери впливу (економічні, політичні, класові);
- створення нових блоків і союзів;
- впровадження нових терористичних методів ведення боротьби.

Разом з тим змінилось класичне розуміння поняття «тероризм». Зокрема в «The Concise Oxford Dictionary of Politics» щодо нього відзначено: «Термін, який не має узгодженого визначення серед урядів і наукових аналітиків, проте його майже завжди вживають у негативному значенні, найчастіше для характеристики дій, які загрожують життю; ці дії здійснюють політично мотивовані самозвані групи, які не досягають державного рівня» (Ємельянов, 2007, с. 63).

За останні роки «характер» тероризму набув нових форм й разом з тим джерел, методів та стратегій. Французькі науковці стверджують, що сучасні методи політичного тероризму пов'язані з «підривом» демократичних основ, нехтуванням законами й моральними цінностями та перешкоджанням роботі міжнародних організацій (Lascoux, 2007; Picard, 2006).

Світовий досвід показує, що дослідження феномену політичного тероризму стає все більш актуальним в Європі, адже тероризм загрожує її цілісностям, національним інтересам європейських держав. Саме тому проблема політичного тероризму має як внутрішньополітичне, так і зовнішньополітичне значення для європейського суспільства.

Мета та завдання статті полягають в детальнішому аналізі тероризму як фактору політичної дестабілізації сучасного європейського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні аспекти політичного тероризму досліджуються такими закордонними науковцями як О. Бардін, О. Джужі, О. Епель, В. Лакер та іншими. Проблематику політичного тероризму розглядають такі вітчизняні дослідники як Т. Гумбатова, А. Деменко, В. Настюк, В. Лунєєв, І. Рижов та інші.

Сучасний політичний тероризм як інструмент конфліктологічного соціально-політичного зіткнення потребує **подальшої наукової розробки**. Попри те, що наведена проблематика є сьогодні актуальною, залишається невирішеним питання пошуку шляхів, механізмів та технологій подолання поширення політичного тероризму. **Методологічну основу дослідження** складає сукупність методів та прийомів наукового пізнання. Для вирішення завдань дослідження використано комплекс загальнонаукових і спеціальних методів.

У **результатах та дискусіях** встановлено, що тероризм в кожній країні автоматично змінює політичну систему, економічні показники та політичний курс держави. Разом з тим саме політичний тероризм впливає на прогресивний розвиток держави, вносячи свої корективи не лише в політику, економіку, але й в культурні сфери розвитку країни. У разі таких змін, саме політичні інститути мають стати гарантом захищеності суспільства від політичного тероризму.

Institute for Economics & Peace відзначає, що тема тероризму була цікавою завжди, але піку актуальності набула в XXI ст. Саме тоді політичний тероризм стає невід'ємною частиною політичного процесу світового товариства та, відповідно до статистики, яку наводить згаданий інститут у своїх дослідженнях, поняття «тероризм» використовується у ЗМІ щодня. Звіт «Global Terrorism Index» розробляється згаданим вище інститутом з використанням інформації з глобальної бази даних про тероризм. Дані для Global Terrorism Database (GTD) збирає та надає National Consortium for the Study of Terrorism and Responses to Terrorism (START) at the University of Maryland. GTD містить понад 170 000 терористичних інцидентів за період з 1970 по 2017 рр. (Ganor, 2002, p.21).

Відповідно до Global Terrorism Index, політичний тероризм – своєрідне явище суспільного життя, яке завдяки своїм разючим акціям залякування, переслідування, убивства

людей не може не представляти небезпеки для функціонування та розвитку суспільства (Ganor, 2002, p.21).

У всякому разі, тероризм – це особливий спосіб або процес здійснення насильства, який має основні раціональні елементи:

по-перше, цілі, які ставляться й переслідуються самими терористами;

по-друге, обраний спосіб дії в проведенні насильницьких акцій для досягнення поставлених цілей;

по-третє, психологічний або будь-який інший ефект, на який неминуче розраховують терористи при плануванні та здійсненні своїх дій (Антипенко, 1999, с. 23).

Виходячи з вище зазначеного, ми можемо стверджувати, що безпосередньо політичний тероризм, як процес, поєднує не лише фізичні, моральні, психологічні аспекти, але й має фактор конфлікту інтересів. Відповідно до сучасних теорій тероризму, пояснити чіткі причини, мотиви та подальші наслідки саме політичного тероризму доволі важко, адже саме гра на політичній арені, бізнес, домовленості між державами, приватні інтереси (які впливають на міжнародні рішення) й створюють «сплеск» терористичних актів.

Особливості політичного тероризму виявляються в тому, що відповідно до останніх подій соціальною базою тероризму є саме «треті країни», адже ними найлегше маніпулювати, при цьому відповідальність за вчинення тероризму, на думку ряду авторів, несе Захід (Ізетов, 2010, с. 112). Фінансовою основою є солідні міжнародні фінансові потоки, створені коштом як легального, так і нелегального бізнесу.

Сьогоднішні реалії такі, що жодна зі сучасних теорій тероризму поки що не дає повної й всеосяжної відповіді на питання, що пов'язані з політичним тероризмом. Нині, коли збройні конфлікти або терористичні акти поставили сучасну цивілізацію на грань світової війни, ще більш актуальним стає завдання пошуку та вдосконалення системи безпеки, як для приборкання агресора, боротьби з міжнародним тероризмом, так і для вирішення регіональних конфліктів (Лікарчук, 2020).

Злочинна терористична ідеологія є ідеологією насильства й постійно підживлюється субстратом екстремістських ідеологій (ідеології екстремізму, ідеології расизму). Тероризм загрожує стати в ХХІ ст. одним із реальних перешкод на шляху вирішення загальнолюдських й внутрішньодержавних проблем. На цей момент тероризм є складним й суперечливим соціально-політичним і правовим явищем, в якому поєднуються «особистість – суспільство – держава – міжнародна спільнота».

Сьогодні феномен політичного тероризму стає предметом особливого інтересу державних органів й дослідницьких установ, про що свідчать дії світових лідерів. Чинні теоретичні підходи до пояснення політичного тероризму все ще не можуть повною мірою дати відповідь на всі питання, які пов'язані з вивченням цього феномена. Дотепер у наукових роботах недостатньо висвітлені питання класифікації тероризму та терористичної діяльності, відкритими залишаються питання про його ознаки, критерії оцінки, що дозволяють віднести ті чи інші види політичного насильства до терористичної діяльності (Євдокимов, 2014, с. 93).

Досліджуючи форми прояву політичного тероризму в соціальних, політичних і національно-етнічних конфліктах, слід враховувати багатоаспектність цього явища. За певних умов акції тероризму можуть привести до виникнення великомасштабних екологічних, економічних, політичних катастроф, масової загибелі людей, різких ускладнень міжнародних відносин. Крім того, терор з боку держави передбачає відповідні екстремістські й терористичні дії й зі сторони опозиції.

У системі політичного екстремізму тероризм займає одне з центральних місць і є найнебезпечнішим для суспільства його різновидом, оскільки заподіяння шкоди життю і здоров'ю людей та їх залякування свідомо розглядаються суб'єктами тероризму в якості необхідної умови досягнення висунутих терористами політичних цілей.

Відповідно до останніх подій, політичний тероризм дає можливість розглядати політичне та соціальне життя громадян з нового боку. Відбувається повна трансформація економічних, соціальних, ментальних, релігійних аспектів людської життєдіяльності.

Терористи використовують інформаційно-телекомунікаційні системи для зв'язку та отримання інформації. Більшість терористичних актів розрахована не лише на наявність жертв, а й на інформаційно-психологічний шок суспільства.

При цьому необхідно враховувати зауваження окремих авторів, а саме обумовленість тероризму політичними причинами, відтак про форми політичного екстремізму слід говорити не просто як про політичний, а як про соціально-політичний процес, а тероризм розглядати як політико-кримінологічний феномен (Крістофер, 2002). При характеристиці політичного тероризму як політичного процесу необхідно враховувати, що виникнення і розвиток політичного тероризму зумовлені великою кількістю чинників: економічними, етнічними, релігійними, історичними, соціальними, політичними, психологічними, геополітичними.

Політичний тероризм тісно пов'язаний зі станом конфліктності суспільних відносин. Як деякий наслідок наявних розбіжностей, які лежать в основі конфлікту, політичний тероризм справляє деструктивний вплив на перебіг конфлікту, провокуючи подальшу ескалацію. Тому політичний тероризм необхідно трактувати як свого роду інструмент конфліктного соціально-політичного зіткнення, що виникає на певній стадії розвитку суспільних суперечностей, коли вони своєчасно не знімаються, й одна з протидіючих сторін (або обидві відразу), з огляду на дійсне або уявне притискання своїх інтересів і прав, звертаються до тероризму, щоб таким чином радикально вирішити конфлікт (Лікарчук, 2016, с. 111).

Як наслідок латентних конфліктів, що розгортаються в українському суспільстві – кризові процеси й тісно пов'язані з ними соціальні, політичні, міжнаціональні та інші конфлікти, – тероризм сам відтак їх гранично загострює й ускладнює. Тому осмислення його природи, засобів і методів боротьби з ним стає важливою і нагальною проблемою соціальної теорії й практики, особливо в період переходу від тоталітаризму до демократії, який переживає зараз наше суспільство, відчуваючи низку серйозних криз і навіть катастроф, важко позначаючись на житті й долі великих мас населення.

Пов'язуючи тероризм найчастіше з політичними й ідеологічними цілями тих сил, які його використовують, фахівці виділяють досить широкий спектр соціальних суперечностей і явищ, які впливають з них, що детермінують виникнення і розвиток політичного тероризму (Ganog, 2020). На нашу думку, серед основних передумов, що викликають посилення політичного тероризму в нашій країні, панівний вплив надає переділ власності та пов'язане з цим погіршення соціально-економічної ситуації в країні. Цей фактор використовується міжнародними екстремістськими й терористичними організаціями.

Конфронтаційна форма планетарних відносин – одна з найглибших джерел, що генерує екстремізм і тероризм. Такого роду політика і є провідною причиною підйому хвилі насильства (Семикін, 2003). На особливу увагу в цьому плані заслуговує зміна геополітичного становища України. Такі зміни виявилися далеко не на користь Україні.

За рамками дослідження залишилися питання розгляду значних розбіжностей у науковому світі з приводу ідеологічного, організаційного та діяльнісного змісту державного і міжнародного тероризму. Водночас саме цілеспрямована політика міжнародного і державного тероризму вимагає особливої уваги вчених, а не самі по собі відмінності між цивілізаціями, більше налаштованими співпрацювати й взаємно обмінюватися культурами, при одночасному збереженні своєрідності традицій та своїх ціннісних орієнтацій.

Сучасні терористичні організації намагаються глибше розвивати ідейно-теоретичні концепції своєї злочинної діяльності. У майбутньому треба прогнозувати й більше уваги надавати питанням щодо ідейного обґрунтування терористичної діяльності. Акцент, швидше за все, буде робитися на релігійній складовій політичної боротьби й, особливо важливо – ісламська карта розігруватиметься активніше, причому не тільки ісламськими державами.

Ми вже відзначали, що політичний тероризм детермінується широким спектром чинників різної природи. При цьому ініціатори та організатори терористичних методів боротьби використовують національні й релігійні почуття людей як тактичний прийом для

маніпулювання поведінкою людей і напрямком для збудження в них агресивності, екстремізму, тероризму.

Негативну роль відіграє відсутність загальнонаціональної ідеології в політиці держави, яка має велике багатофункціональне значення. Один із аспектів її впливу полягає в тому, що вона повинна бути важливим складовим елементом антитерористичної й антиекстремістської ідеологій. До того ж ідеологічний вакуум найчастіше і заповнюється псевдорелігійними й псевдонаціональними екстремістськими ідеологіями. Загальнонаціональна ж ідеологія покликана забезпечити єдність ціннісних орієнтацій суспільства, інтегрувати безліч чинних соціальних, конфесійних, етнічних, територіальних та інших груп у дещо цілісне. Все це буде відігравати позитивну роль, позбавляючи тероризм його ідеологічної бази. Зазначимо, що тема створення загальнонаціональної ідеології в контексті національної безпеки України залишається актуальною і потребує окремого наукового дослідження.

Невідкладним завданням вчених є і вивчення формування ідеології в сучасних постіндустріальних суспільствах, яке найтісніше пов'язане з мас-медіа, з огляду на особливу роль, яку відіграють ЗМІ як в процесі стабілізації чи дестабілізації суспільства, так і в становленні єдиної ідеології суспільства. Як відомо, мас-медіа формують у нашій свідомості образ реальності, акцентуючи одні її фрагменти та залишаючи поза увагою інші (Семикін, 2003, с.10). М. Семикін аналізує питання політизації релігії, іманентного зв'язку духовно-релігійних орієнтацій з політичними процесами, розглядаючи релігійний фактор і механізм його впливу на виникнення політичного екстремізму та тероризму, виходячи зі складного характеру релігії як соціального явища, що надає багатофункціонального впливу на внутрішню релігійну і соціально-політичну ситуацію в країні.

Потребують глибокого вивчення також психологічні аспекти політичного тероризму. З цієї точки зору необхідно більше уваги приділяти аналізу суб'єктивної сторони політичного тероризму – навмисного використання насильства з боку осіб або субнаціональних громадян для отримання політичних чи соціальних цілей шляхом залякування великої аудиторії (Economidou, Kollias, 2019). Наукові дослідження в цьому напрямку будуть сприяти підвищенню ефективності й вдосконаленню стратегії та тактики боротьби з тероризмом.

Також ми наголошуємо на серйозному політичному та оперативному значенні, яке має дослідження тенденції щодо «змикання» політичного тероризму та організованої злочинності. Аналіз показує, що цей процес характеризується наростанням його масштабів. Своєчасне наукове дослідження в такому напрямку дозволить попередити й запобігти основним претензіям організованої злочинності на участь у політичній владі для досягнення конкретних політичних цілей з метою забезпечення економічних інтересів і безпеки структур організованої злочинності. З іншого боку, подальше «змикання» політичного тероризму та організованої злочинності призведе до значного розширення фінансових, матеріальних і оперативних можливостей терористичних організацій, посилення їх інфраструктури, що також не можна допустити.

Висновки. Усі означенні фактори суттєво розширюють можливості тероризму у політиці та змінюють той тероризм, який нам був відомий дотепер. Для нових обставин, очевидно, доведеться розробити нові визначення й нові умови, а служби розвідки й творці політики повинні навчитися точніше розрізняти мотиви, підходи й цілі терористів, при чому не тільки власне терористів, але й їх замовників, спонсорів тощо.

У силу цих обставин зміст діяльності за контролем над тероризмом також має бути різноплановим. Відтак ключовою проблемою є вироблення на міжнародно-правовому рівні єдиного і прийняттого для всіх держав і міжнародних організацій визначення політичного тероризму, включення його в зміст відповідних резолюцій, конвенцій, інших міжнародно-правових документів. Розв'язання такої актуальної проблеми дозволило б удосконалення нашого законодавства, приведення його у повну відповідність до міжнародного. Необхідно ліквідувати значну частину суперечностей, що виникають при використанні збройних сил і

національних спецслужб на лінії боротьби з тероризмом, що становить загрозу державній і міжнародній безпеці.

Поряд з правовими та юридичними методами боротьби з тероризмом, повинні використовуватися ресурси самого суспільства. У цьому аспекті доводиться констатувати недостатнє використання потенціалу громадських структур.

Таким чином, політичний тероризм як складний політико-кримінологічний феномен, інструмент конфліктологічного соціально-політичного зіткнення складає наукову й практичну проблему, яка не втратить своєї актуальності ще багато десятиліть і буде вимагати пильної уваги з боку вчених різних напрямків наук (соціології, психології, конфліктології та, в першу чергу, політології).

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Антипенко, В. (1999). *Тероризм: кримінологічна та кримінально-правова характеристика*. Київ: ИВУ В.
2. Євдокимов, В. (2014). Кримінально-правова протидія терористичним злочинам в Україні: стан, шляхи вдосконалення, відмежування від суміжних складів злочинів та загальносоціальних категорій. *Європейські перспективи, No 4*.
3. Ємельянов, В. (2007). *Терористичні злочини: кримінально-правова характеристика та питання вдосконалення антитерористичного законодавства*. Харків: Кроссруд.
4. Ізетов, А. (2010). *Втягнення у вчинення терористичного акту: кримінально-правове дослідження*. Харків: Право.
5. Крістофер, Д. (2002). Тероризм – поняття, теорії та стратегії протидії. Результати та проблеми соціально-наукових досліджень. *Незалежний культурологічний часопис, Ч. 25*.
6. *Про боротьбу з тероризмом: Закон України (2003, березня 20)*. <http://zakon2.rada.gov.ua>.
7. Лікарчук, Н. (2012) *Політичний маркетинг: теорія і практика*. Київ: Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова.
8. Семикін, М. (2003) *Створення терористичної групи чи терористичної організації: кримінально-правове дослідження*. Київ: Вид-во Нац. ун-ту внутр. Справ.
9. Bandyopadhyay, S., Sandler, T., & Younas, J. (2018). Trade and terrorism: A disaggregated approach. *Journal of Peace Research, 55(5), pp. 656–670*.
10. Economou, A., & Kollias, C. (2019). Security policy preferences of eu citizens: Do terrorist events affect them? *Public Choice, 178(3), pp. 445–471*.
11. Ganor B. (2020) *Defining terrorism: is one man's terrorist another man's freedom fighter?* IST Papers on Terrorism. Jerusalem: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The Interdisciplinary Center.
12. Lascoux J.L. (2007) *Pratique de la médiation, une méthode alternative à la résolution des conflits, éditions*. ESF.
13. Likarchuk, D. (2020) The role of international organisations in the settlement of foreign policy conflict. *International Relations, pp. 35–44*.
14. Picard, D. (2006) *Petit traité des conflits ordinaires, éditions du Seuil*. Paris, Albin Michel.
15. Waxman D. (2000) *Terrorizing Democracies*. The Washington Quarterly.

REFERENCES:

1. Antypenko, V. (1999). Teroryzm: kryminolohichna ta kryminalno-pravova kharakterystyka [Terrorism: criminological and criminal and legal characteristics]. Kyiv: YVU V. [in Ukrainian]
2. Yevdokymov, V. (2014). Kryminalno-pravova protydiia terorystychnym zlochynam v Ukraïni: stan, shliakhy vdoskonalennia, vidmezhuвання від сумizhnykh skladiv zlochyniv ta zahalnosotsialnykh katehoriy [Criminal and legal counteraction to terrorist crimes: state and ways of improvement]. Yevropeïski perspektyvy. – No 4. [in Ukrainian]

3. Yemelianov, V. (2007). Terorystychni zlochynty: kryminalno-pravova kharakterystyka ta pytannia vdoskonalennia antyterrorystychnoho zakonodavstva. [Terrorist crimes: criminal law characteristics]. Kharkiv: Krossroud. [in Ukrainian]
4. Izetov, A. (2010). Vtiahnennia u vchynnennia terorystychnoho aktu: kryminalno- pravove doslidzhennia. [Involvement in a terrorist act: a criminal investigation]. Kharkiv: Pravo. [in Ukrainian]
5. Kristofer, D. (2002). Teroryzm – poniattia, teorii ta stratehii protydyi. Rezultaty ta problemy sotsialno-naukovykh doslidzhen. [Terrorism as concept, theories and strategies of counteraction]. Nezalezhnyy kulturelohichnyy chasopys. [in Ukrainian]
6. Pro borotbu z teroryzmom: Zakon Ukrainy. [On the fight against the terrorism] (2003, bereznia 20). [http:// zakon2. rada.gov.ua](http://zakon2.rada.gov.ua). [in Ukrainian]
7. Likarchuk, N. (2012) Politychny marketynh: teoriia i praktyka.[olitical marketing: the theory and practice]. Kyiv: Vyd-vo NPU im. M.P. Drahomanova. [in Ukrainian]
8. Semykin, M. (2003) Stvorennia terorystychnoi hrupy chy terorystychnoi orhanizatsii: kryminalno-pravove doslidzhennia.[Creation of terrorist group or organization]. Kyiv: Vyd-vo Nats. un-tu vnutr. sprav. [in Ukrainian]
9. Bandyopadhyay, S., Sandler, T., & Younas, J. (2018). *Trade and terrorism: A disaggregated approach*. Journal of Peace Research, 55(5), pp. 656–670.
10. Economou, A., & Kollias, C. (2019). *Security policy preferences of eu citizens: Do terrorist events affect them?* Public Choice, 178(3), pp. 445–471.
11. Ganor B. (2020) *Defining terrorism: is one man's terrorist another man's freedom fighter?* IST Papers on Terrorism. Jerusalem: The International Policy Institute for Counter-Terrorism, The Interdisciplinary Center.
12. Lascoux J.L. (2007) *Pratique de la médiation, une méthode alternative à la résolution des conflits, éditions*. ESF.
13. Likarchuk, D. (2020) *The role of international organisations in the settlement of foreign policy conflict*. International Relations. pp. 35–44.
14. Picard, D. (2006) *Petit traité des conflits ordinaires, éditions du Seuil*. Paris, Albin Michel.
15. Waxman D. (2000) *Terrorizing Democracies*. The Washington Quarterly.

Daria Likarchuk,

PhD (in Political sciences), Kyiv National University of Culture and Arts

Terrorism as an Instrument of Conflict Socio-Political Clash

Political terrorism is closely linked to the state of conflict in public relations. As a result of the existing differences that underlie the conflict, political terrorism has a destructive effect on the course of the conflict, provoking further escalation. Therefore, political terrorism must be interpreted as a kind of instrument of conflict socio-political conflict, which arises at a certain stage of social contradictions, when they are not removed in time and one of the warring parties (or both at once), given the real or imaginary pressure of their interests and rights, resort to terrorism so that they can radically resolve the conflict. The study of terrorism is inseparable from the study of extremism, which allows us to understand their relationship and interdependence. Knowledge of the essence of political terrorism, its dependence on geopolitical, socio-political, economic, psychological conditions – will open opportunities for predicting its manifestations. Solving these problems will allow timely prevention of new terrorist acts, preparation and implementation of anti-terrorist measures. Today's realities are such that none of the modern theories of terrorism yet provides a complete and comprehensive answer to questions related to political terrorism. There are no uniform approaches to understanding the problem, there are no clear criteria for identifying socially dangerous actions recognized as terrorist, this problem is ambiguously assessed by the media, social movements, human rights organizations. In-depth scientific and theoretical study of political terrorism, knowledge of the basic mechanisms of determination of political terrorism and the conditions of its functioning, which are very important for the implementation of measures to

narrow the range of these causes and conditions. Modern terrorist organizations are trying to develop deeper ideological and theoretical concepts of their criminal activities. In the future, it is necessary to anticipate and pay more attention to the issues of ideological justification of terrorist activities. Political terrorism, as a complex political and criminological phenomenon, is its own scientific and practical problem, which remains relevant for many decades and will require close attention from scientists in various fields of science – sociology, psychology, conflict and, above all, political science.

Keywords: terrorist organizations, political terrorism, conflict, ideology, democracy, Global Terrorism Index, extremism.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.07>

УДК 327.5

Хоменко Григорій Дмитрович,

кандидат історичних наук,

доцент, професор кафедри публічного управління та міжнародних відносин

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,

khomenko_g@ukr.net; ORCID: 0000-0001-6107-2989

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ УГОДИ ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ ЯК ПРИКЛАД НОВОЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ

Стаття презентує систематизований огляд економічних та соціально-політичних чинників, які визначають зміст функціонування НАФТА як всеосяжної регіональної угоди. Актуальність дослідження інтеграційної проблематики пояснюється необхідністю реалізації відповідної державної політики для захисту національних інтересів. Автор ставить за мету розглянути підходи до вибору найбільш прийнятної моделі інтеграції країнами з різними потенціалами та рівнями розвитку, що обумовлює специфіку взаємодії та триваючі трансформації в рамках ЗВТ. Основними цілями і завданнями є аналіз причин утворення, підсумків діяльності та змісту реформування НАФТА. В якості методів дослідження обрано системний та аналітичний підходи, які дозволяють комплексно розглянути діяльність ЗВТ як єдиного цілого й, одночасно, великого об'єкта, що є результатом узгодженого функціонування усіх його складових. Аргументується, що створення ЗВТ було відповіддю політичних еліт США на інтеграційні процеси в інших частинах світу, зокрема в Європі та Азії. Доводиться, що такі важливі питання суспільно-політичного характеру, як забезпечення рівності, захист довкілля та зміцнення міжнародного миру в регіоні, займали чільне місце в розрахунках засновників об'єднання. Підсумки діяльності НАФТА представлені на основі статистичних даних і свідчать про значний прогрес в економічній, політичній і соціальній інтегрованості США, Мексики і Канади. Стисло розглядаються позиції членів НАФТА під час переговорів та основні зміни в положеннях нової Угоди. Висновки стосуються асиметричного характеру взаємодії між США, Мексикою і Канадою, способу координації міждержавних відносин, які виключають наявність наднаціональних органів управління і можливість обмеження державного суверенітету членів блоку. Наголошується, що зростаюча соціальна напруженість, насамперед в США, визначатиме в майбутньому позитивну динаміку розвитку НАФТА у поєднанні з посиленням односторонніх підходів його учасників.

Ключові слова: регіональна інтеграція, зона вільної торгівлі, національні інтереси, Північноамериканська угода про вільну торгівлю, Угода між США, Мексикою і Канадою, міжнародний мир, прямі іноземні інвестиції, преференційна торговельна угода, захист навколишнього середовища, односторонній підхід.

Вступ. Упродовж двох десятиліть ХХІ ст. проблематика регіональної інтеграції знаходиться серед головних пріоритетів вітчизняної та зарубіжної політичної науки. Особливий науковий інтерес до цього феномена та актуальність його дослідження

пояснюються тим, що інтеграційна парадигма сьогодення тісно пов'язана з необхідністю формування та реалізації відповідної державної політики. В умовах прискореної глобалізації співробітництво між державами обумовлюється не лише економічними міркуваннями, але й політичними та соціально-культурними чинниками. З одного боку, інтеграція уможливорює безперешкодний рух товарів, послуг, капіталів, інвестицій і робочої сили в географічних межах окремого регіону завдяки єдиним правилам функціонування ринкової економіки та вільної торгівлі, прискорюючи перехід до більш ефективного виробництва та підвищення добробуту населення. З іншого, це сприяє формуванню в суспільстві поваги до приватної власності та верховенства права, забезпеченню прозорості в діяльності місцевих і центральних органів влади, проведенню політичних реформ і, в кінцевому рахунку, побудові демократичної, соціальної та правової держави. Відтак, співробітництво країн у політичній сфері визначає напрям руху держави, особливості її внутрішньої і зовнішньої політики. Водночас, з моменту її зародження економічна та політична інтеграція, як об'єктивна закономірність розвитку міжнародних відносин, є ключовим чинником зміцнення миру і безпеки на регіональному рівні.

У сучасному глобалізованому світі, що динамічно інтегрується, моделі регіональної інтеграції можуть суттєво відрізнятись, починаючи від зони вільної торгівлі та митного союзу й, завершуючи спільним ринком і політичним та економічним союзом на зразок Європейського Союзу. Для нашої держави інтеграція в європейський політичний, економічний, правовий простір з метою набуття членства в ЄС є однією з основоположних засад зовнішньої політики, її стратегічним курсом. Важливою віхою на цьому шляху стало підписання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, в рамках якої з 1 вересня 2017 р. в повному обсязі почала діяти поглиблена та всеохоплююча зона вільної торгівлі (ЗВТ). Враховуючи, що закономірності розвитку інтеграційних процесів у міжнародному просторі є єдиними, оскільки супроводжуються посиленням взаємозалежності їх учасників, результати аналізу тенденцій, особливостей та змісту інтеграції країн різних регіонів світу можуть бути використані для відстоювання національних інтересів України в контексті практичної реалізації євроінтеграційної стратегії нашої держави.

У цій науковій розвідці **метою** є розглянути підходи до вибору найбільш прийнятної моделі інтеграції країнами з різним потенціалами та рівнями розвитку. Північноамериканська угода про вільну торгівлю, більш відома під назвою НАФТА (NAFTA – North American Free Trade Agreement), та підписана у 2018 р. на її основі оновлена Угода між США, Мексикою та Канадою (USMCA – United States, Mexico, Canada) вважається прикладом саме такого, – асиметричного, – типу інтеграції. Окреслюючи **основні завдання**, слід зважати на причини створення, підсумки діяльності та особливості реформування НАФТА після приходу до влади в США у січні 2017 р. Д. Трампа, який впродовж коротких часових термінів здійснив швидкі та рішучі кроки для модернізації цього інтеграційного об'єднання з метою захисту національних інтересів своєї країни. У якості **методів дослідження** обрано системний та аналітичний підходи, які дозволяють комплексно розглянути специфіку діяльності цієї зони вільної торгівлі як єдиного цілого й, одночасно, великого і складного об'єкта.

Проблема формування та розвитку регіональної інтеграції в Північній Америці активно досліджувались в українській та закордонній науковій літературі. Зокрема, цим питанням значну увагу приділяли Дж Бейлі, С. Вайнтрауб, Н. Весела, Е. Вільянуева, М. Вільяреал, Е. ДеПальма, Л. Еден, Р. Рамірес, Р. Фернандес де Кастро, П. Мейєр, В. Метлі, К. Орнелас, Х. Рейєс-Еролес, С. Рендел, Дж. Робінсон, М. Торо, І. Фергюссон, які підготували значний масив досліджень з регіональної інтеграції країн Північної Америки. Зміст цих публікацій відзначається високим науковим рівнем, логічною послідовністю і змістовною завершеністю. Здебільшого вони присвячені аналізу еволюції інтеграційних процесів, особливостей взаємодії країн-учасниць торговельного блоку у контексті суспільної модернізації, економічної лібералізації та наростаючої глобалізації. Водночас, необхідно відзначити, що проблема модернізації Північноамериканської угоди, як наслідок загострення

внутрішньополітичних дискусій щодо результатів її діяльності та посилення соціальної напруженості, передусім у Сполучених Штатах, в іноземній та українській політичній науці комплексно не досліджувалась.

Науковий інтерес викликають праці присвячені проблемі впливу регіональної інтеграції на державний суверенітет США, Канади і Мексики з урахуванням посилення взаємодії та взаємозалежності трьох країн в рамках НАФТА. Гострота дискусії пояснюється тим, що окремі дослідники наголошують на слабкості об'єднання через відсутність постійного міжурядового механізму консультацій (Carranza, 2002). Інші вважають, що пріоритетність відстоювання державного суверенітету, сфера в якій учасники торговельного блоку досягли значних успіхів, безумовно переважає дефіцит міждержавних органів управління (Robinson, 2004). Автор поділяє науковий підхід Дж. Робінсона (2004), який аргументовано доводить, що за таких умов функціонування об'єднання суверенітети Канади та США не зазнали відчутних втрат, тому що «торговельна угода реалізовувала інституційні інтереси їхніх суверенітетів», в той час як «НАФТА сприяла створенню внутрішнього і міжнародного тиску на мексиканську державу й, тим самим, зробила її інституції більш демократичними, більш прозорими і більш підзвітними» (с. 342).

Північноамериканська угода про вільну торгівлю набула чинності 1 січня 1994 р, розширивши за рахунок приєднання Мексики двосторонню угоду між США і Канадою, що діяла з січня 1989 р. Як стверджує один з провідних дослідників регіональної інтеграції, професор кафедри політики та міжнародних відносин Оксфордського університету В. Маттлі (1999) «інтеграція в Північній Америці наприкінці 1980-х рр., як і в більшості інших інтеграційних схем, значною мірою стала наслідком інтеграції в Європі» (с. 185). Така оцінка причин створення ЗВТ в Північній Америці повністю узгоджується з логікою правлячої еліти США: «НАФТА є важливою для нашої довготривалої спроможності конкурувати з Європою і Азією. По всьому світу наші конкуренти консолідуються, створюючи величезні торговельні блоки» (Clinton, 1993, с. 1488).

Оцінюючи можливі політичні наслідки НАФТА на церемонії підписання закону про вступ в силу Угоди Б. Клінтон (1993) заявив: «Я вірю, що ми щойно прийняли рішення, яке дозволить нам створити економічний порядок у світі, що сприятиме більшому зростанню, більшій рівності, кращому захисту навколишнього середовища і більшим можливостям для міжнародного миру» (с. 2140). Один з провідних мексиканських дослідників північноамериканської інтеграції, колишній посол Мексики в США (1997–2000) Х. Рейес-Еролес (2004) також наголошує на важливості оцінки ролі НАФТА під кутом зору відсутньої ще у недалекому минулому політичної логіки, а також «як необхідного інструмента для досягнення більш амбіційної мети: мирного і гармонійного співіснування трьох процвітаючих і самодостатніх країн» (с. 409).

З моменту утворення цього торговельного блоку США, Мексика і Канада отримували беззаперечні переваги від своєї участі в його діяльності. Американський імпорт товарів з країн-партнерів НАФТА зріс з 150,9 мільярдів доларів в 1993 р. до 677,9 мільярдів доларів США у 2019 р. (349%), а експорт за цей же період з 141,8 мільярдів доларів до 548,8 мільярдів доларів США (287%) (Villarreal & Fergusson, 2020). До того ж, у 2019 р. Мексика стала найбільшим торговельним партнером США, обігнавши за цим показником Китай, другою після КНР країною в якості джерела американського імпорту і другою після Канади за обсягами експортованих на її ринок американських товарів і послуг (Villarreal, 2020).

Відтак Канада сьогодні отримує найбільший обсяг американських інвестицій, є важливим торговельним партнером США. Дві країни тісно взаємодіють з цілої низки політичних і безпекових питань та мають високий ступінь інтеграції енергетичних ринків.

Підводячи підсумки першого десятиліття НАФТА, відомі політики і дипломати, провідні вчені й дослідники на міжнародній конференції високого рівня дійшли висновку, що Канада, Мексика та Сполучені Штати Америки зараз є більш інтегрованими економічно, соціально та політично в результаті діяльності інтеграційного об'єднання. Разом з тим, визнавались недоліки в процесі імплементації Угоди та розглядалися стратегії, які могли б у

майбутньому привести до поглиблення інтеграції на більш справедливих умовах («Conference Proceedings», 2005, с. 7). Показовими у цьому контексті були виступи на конференції засновників НАФТА, колишніх президентів США Дж. Буша-старшого, Мексики К. Салінаса і прем'єр-міністра Канади Б. Малруні, які 17 грудня 1992 р. поставили свої підписи під Угодою. Зокрема, висловлюючи спільну позицію лідерів трьох країн Дж. Буш (2005) наголосив: «Ми слідували обраним курсом, тому що в кінцевому рахунку вірили, що економічна реформа зробить свій внесок в посилення політичної стабільності та демократії у Західній півкулі» («Conference Proceedings», 2005, с. 55).

Впродовж понад чверті століття НАФТА залишалась найбільшим торговельним блоком у світі (сукупний ВВП у 2019 р. – 24,37 трильйонів доларів США), переважаючи за цим показником Європейський економічний простір (18,85 трильйонів доларів США), та поступившись заснованому у листопаді 2020 р. Всебічному регіональному економічному партнерству у складі 16 країн Азії (25,84 трильйонів доларів США) (Richter, 2020). Зона вільної торгівлі у Північній Америці стала всеосяжною регіональною угодою, яка повністю ліквідувала торговельні тарифи на промислові товари та сільськогосподарську продукцію, відкрила можливості для надання широкого спектру послуг, включаючи фінансові послуги, запровадила високі стандарти захисту інтелектуальної власності та прав інвесторів. НАФТА надала преференційний доступ до найбільшого у світі ринку для канадських і мексиканських товарів, створила сприятливі умови для залучення прямих іноземних інвестицій в економіку Канади і Мексики та посилила передбачуваність комерційних угод. До того ж, на думку багатьох дослідників, «тристороння співпраця з питань безпеки кордонів, боротьби з організованою злочинністю, імміграцією та в енергетичній сфері на федеральному, регіональному та місцевому рівнях створила безпечне і захищене середовище у Північній Америці» (Marczak & Pereira, 2017, с. 29).

Не зважаючи на значні досягнення у сферах, які регулювались її положеннями, НАФТА з моменту утворення постійно перебувала під вогнем критики політиків, науковців, експертів, профспілок і громадських об'єднань США. Зокрема, під час своєї передвиборчої кампанії у 2008 р. тодішній кандидат в президенти Б. Обама заявляв: «Недоліки НАФТА були очевидними під час її підписання і, щоб виправити їх, ми повинні змінити угоду» (Obama, 2008, as cited in Nichols, 2009). Всупереч таким критичним заявам під час його правління не було здійснено жодних практичних кроків для реформування Угоди. Поділяли таку оцінку Угоди й американські профспілки, які до 20-річчя її діяльності підготували аналітичний звіт, завершуючи його висновком про те, що «спадщиною НАФТА і недолугої торговельної політики Сполучених Штатів, яку ця Угода сформувала і відображає, є відсутність зростання зарплат, занепад соціальних стандартів і зростаюча нерівність» («AFL-CIO report», 2014, с. 21).

Негативне ставлення до Угоди досягло свого апогею з приходом до влади в США Д. Трампа (2016), який ще в ході передвиборчої кампанії під час президентських дебатів з кандидатом від демократичної партії безапеляційно назвав її «найгіршою торговельною угодою, що коли-небудь була схвалена в цій країні» (as cited in «Politico», 2016, с. 2). Обґрунтовуючи позицію уряду Сполучених Штатів напередодні тристоронніх переговорів між США, Мексикою і Канадою щодо необхідності перегляду положень НАФТА, в одному з офіційних документів Уряду США відзначалось: «З часу вступу Угоди в силу в 1994 р. дефіцит зовнішньої торгівлі різко зріс, тисячі фабрик закрились, а мільйони американців опинились у скрутному становищі без засобів існування, не маючи більше змоги використовувати професійні навички, яким вони навчались» («USTR Summary of Objectives», 2017, с. 2).

Переговори щодо перегляду положень НАФТА розпочалися у серпні 2017 р., для ведення яких Президент Д. Трамп призначив досвідченого юриста Р. Лайтхайзера новим Торговельним представником США. Ключовими пунктами порядку денного для американської сторони були питання захисту прав інтелектуальної власності, довілля, прав робітників у Мексиці, а також зміна правил про походження товарів і положень про

примусову працю. Американська делегація застосовувала усі можливі засоби тиску на мексиканських та канадських партнерів для досягнення поставленої мети, включаючи погрози залишити стіл переговорів та загалом вийти з тристоронньої торговельної Угоди (Dale, 2017). В ході переговорів США широко використовували також економічні засоби тиску, запровадивши у травні 2018 р. 25% торговельний тариф на продукцію сталеливарної промисловості Мексики та Канади («Presidential Proclamation», 2018). У якості інструментів захисту Канада ввела митний тариф на американську продукцію, що ввозилась на канадський ринок, зокрема метали та алюміній загальним обсягом 12,6 мільярдів доларів та сільськогосподарську продукцію обсягом у 2,5 мільярдів доларів США («NASDA Analysis», 2018). Переговори продовжувались всупереч агресивній риториці лідерів трьох країн.

Канада і Мексика також докладали значних зусиль для відстоювання своїх позицій в частині розширення можливостей для ділових поїздок до США представників бізнесу та включення положень про «захист гендерних прав» (Macdonald & Ibrahim, 2019). Канадська сторона також боролась за ліквідацію торговельних тарифів, що застосовувались Сполученими Штатами по відношенню до продукції молочної та лісопереробної галузей промисловості цієї країни та припинення судового переслідування компанії Бомбардье з боку її головного американського конкурента в особі компанії Боїнг («U.S. Department of Commerce», 2017). Зазначені питання були заблоковані делегацією США і не знайшли відображення у заключному документі. Однак, Мексика домоглась включення в Угоду положення про боротьбу з корупцією, що, на думку мексиканських аналітиків, повинно підвищити конкурентоспроможність країни та зміцнити довіру інвесторів (Agren, 2017).

Відтак Сполученим Штатам не вдалося відмінити субсидії мексиканським державним компаніям і податку на додану вартість на усі комерційні продажі на території Мексики, що негативно позначалось на обсягах американського експорту до цієї країни. Зазнали невдачі також і спроби адміністрації Д. Трампа домогтися ліквідації запровадженої в рамках НАФТА важливої для економіки Мексики програми «макіладорес», тобто розташованих на мексиканській території вздовж спільного кордону складальних заводів автомобільної промисловості, що використовували мексиканську дешеву робочу силу для збирання автомобілів відомих американських брендів та їх експорту до США. Безуспішними були й зусилля звинуватити Канаду в експорті на американський ринок за демпінговими цінами за рахунок державних субсидій продукції деревообробної промисловості, що впродовж усього періоду діяльності НАФТА залишалась важливою статтею доходів для західних провінцій цієї країни. Для того, щоб домогтися поступок від канадських партнерів, американський уряд навіть погрожував запровадити 20% торговельний тариф на ці товари («U.S. Department of Commerce», 2017).

У результаті тривалих і складних переговорів оновлена Угода була підписана лідерами США, Мексики та Канади на саміті «Великої двадцятки» 30 листопада 2018 р. в Буенос Айресі (Аргентина), впродовж 2019 р. успішно пройшла складний процес ратифікації в законодавчих органах трьох країн і вступила в силу 1 липня 2020 р. Угода складається з 34 розділів і 12 додаткових листів, які включають більшість положень НАФТА щодо загального функціонування зони вільної торгівлі та, в той же час, містить значну кількість змін стосовно правил походження автомобілів, врегулювання спорів, державних закупівель товарів і послуг, інвестицій та захисту прав інтелектуальної власності. Найбільшої модернізації зазнали положення щодо послуг, робочої сили та захисту навколишнього середовища. В Угоді також знайшли відображення нові питання, зокрема, стосовно онлайн торгівлі, діяльності державних підприємств, боротьби з корупцією та розбіжностей валютних курсів («USMCA Agreement», 2020).

Відповідно до положень цього договору не менше 75% компонентів автомобілів мають вироблятися в США, Мексиці та Канаді, в той час як в рамках НАФТА цей показник становив 62,5%. Нова Угода також захищає Мексику і Канаду від введення Сполученими Штатами будь-яких додаткових тарифів на продукцію автомобілебудування («Office of the USTR», 2019, с. 7). Канада ж має відкрити ринок для американських сільськогосподарських

продуктів, зокрема сиру та вина. Сполученим Штатам також вдалося домогтися поступок від партнерів щодо ширшого доступу на їхні ринки біологічної продукції фармацевтичної промисловості та більшого захисту для патентів і торговельних марок.

У ході переговорів адміністрація Д. Трампа намагалась анулювати одне з положень НАФТА про механізм врегулювання торговельних спорів, в той час як Мексика і Канада висловлювались за його збереження. Канада навіть застосувала підхід «червоної лінії», жорстко опираючись спробам ліквідації цього важливого механізму. Зрештою всі три сторони погодились залишити існуючу систему врегулювання торговельних спорів, продублювавши цей підхід в розділі про засоби судового захисту торгівлі (Garcia-Barragan et al., 2019, с. 748). Разом з тим, Угодою передбачено вирішення будь-яких торговельних спорів насамперед на основі співробітництва шляхом надсилання однією стороною іншій запиту про проведення консультацій, створення офісів добрих послуг, примирення, посередництва (у випадку недосягнення домовленості) та створення спеціальних комісій для вирішення спорів («USMCA Agreement», 2020).

Одним з найважливіших досягнень Угоди 2020 р. експертами з проблематики Північноамериканської інтеграції вважається розділ про захист навколишнього середовища. У цій частині нова домовленість «варта уваги хоча б тим, що містить найбільшу кількість положень щодо захисту навколишнього середовища, ніж будь-яка інша преференційна торговельна угода, що була предметом переговорів до цього часу» (Laurens et al., 2019, с. 667). Хоча в тексті відсутні будь-які положення стосовно зміни клімату, Угода прямо чи опосередковано містить зобов'язання щодо збереження озонового шару, захисту морського середовища від забруднення суднами, заохочує охорону і стале використання біорізноманіття та ефективний менеджмент риболовства («USMCA Agreement», 2020). Загалом досягнута домовленість узгоджується зі завданнями, які були визначені урядами США, Мексики і Канади своїм переговорним командам в частині захисту довкілля.

Висновки. Насамперед відзначимо головну особливість регіональної інтеграції в Північній Америці: НАФТА стала першою у світі зоною вільної торгівлі, в рамках якої об'єдналися дві розвинуті країни (США і Канада) та країна третього світу (Мексика). Досягнення та недоліки цього асиметричного регіонального інтеграційного об'єднання варто розглядати через призму соціально-економічних моделей розвитку його учасників, які обумовлюють характер взаємодії та триваючі трансформації в рамках ЗВТ. Ще однією визначальною особливістю Угоди є спосіб координації економічних та суспільно-політичних міждержавних відносин в рамках НАФТА, що не супроводжується створенням наднаціональних органів (адміністративного секретаріату, комісії з торгівлі, ради загального ринку, парламентської асамблеї, консультативного форуму тощо), як це відбувається в інших інтеграційних об'єднаннях. Натомість питання взаємовідносин у сферах діяльності об'єднання регулюються відповідними державними установами трьох країн в межах визначених повноважень. Зазначений підхід унеможливорює передачу управління наднаціональним структурам та обмеження суверенітету держав-учасниць торговельного блоку й особливо жорстко відстоюється Сполученими Штатами.

Оновлена Угода про вільну торгівлю між США, Мексикою і Канадою прийшла на зміну НАФТА на тлі загострення глобальної конкуренції та посилення соціальної напруженості, насамперед всередині Сполучених Штатів. Суперечність інтересів великих соціальних груп і неузгодженість в діяльності державних інститутів спровокували хвилю протестів напередодні та після проведення президентських виборів 2020 р., які супроводжувались проявами насильства (рух «Black Lives Matter» – «Життя чорних важливі» тощо). Необхідність стабілізації внутрішньополітичної ситуації вимагатиме від нового президента США ефективного використання усіх наявних політичних та економічних інструментів управління для відновлення втрачених взаємозв'язків між інститутами та соціальними групами.

За таких обставин, Сполучені Штати й надалі традиційно надаватимуть перевагу одностороннім підходам до вирішення питань, пов'язаних із підвищенням

конкурентоспроможності своєї економіки на міжнародних ринках, збільшенням обсягів виробництва та забезпеченням добробуту населення, що може спричинити погіршення відносин з партнерами в рамках ЗВТ. Свідченням односторонніх дій США є один з перших указів Дж. Байден, яким було відкликано виданий у 2017 р. його попередником дозвіл на будівництво транскордонного канадсько-американського нафтопроводу Keystone XL, пояснюючи це міркуваннями захисту навколишнього середовища та необхідністю переходу на рейки «зеленої економіки». Представники уряду, керівники кількох провінцій та бізнесові кола Канади висловили незадоволення рішенням нової адміністрації США, оскільки мова йде про втрату значної кількості робочих місць та інвестованих коштів. Однак, враховуючи існуючу залежність Мексики і Канади від Сполучених Штатів у багатьох сферах, що є визначальним чинником асиметричної взаємодії трьох країн, регіональна інтеграція у Північній Америці, на нашу думку, зберігатиме позитивну динаміку на фоні посилення односторонніх підходів її учасників.

REFERENCES:

1. Agren, D. (2017, October, 17). *View From Mexico on NAFTA: It's Complicated*. Center for International Governance Innovation. <https://www.cigionline.org/articles/view-mexico-nafta-its-complicated>
2. American Federation of Labor and Congress of Industrial Organizations (AFL-CIO). (2014, March, 27). *NAFTA at 20*. [Report]. <https://aflcio.org/reports/nafta-20>
3. Carranza, M. (2002). Neighbours or Partners? NAFTA and the Politics of Regional Economic Integration in North America. *Latin American Politics and Society*. Vol. 44. No 3, 141–157.
4. Dale, D. (2017, October, 10). *Donald Trump's «outrages» demands put NAFTA negotiations at risk as talks resume Wednesday, experts say*. Toronto Star. <https://www.thestar.com/news/world/2017/10/10/donald-trumps-outrageous-demands-put-nafta-negotiations-at-risk-of-collapse-as-talks-resume-wednesday-experts-say.html>
5. *First 2016 Presidential Debate*. (2016, September, 2). Politico. <https://www.politico.com/story/2016/09/full-transcript-first-2016-presidential-debate-228761>
6. Garcia-Barragan, D., Mitretodis, A. & Tuck A. (2019). The New NAFTA: Scaled-Back Arbitration in the USMCA. *Journal of International Arbitration*. Volume 36. No 6, 739–753. <https://www.alston.com/-/media/files/insights/publications/2019/12/the-new-nafta.pdf>
7. Laurens, N., Dove, Z., Morin, J.F. & Jinnah, S. (2019, October, 30). NAFTA 2.0: The Greenest Trade Agreement ever? *World Trade Review*. Volume 18. Issue 4, 659–677. <https://doi.org/10.1017/S1474745619000351>
8. Macdonald, L. & Ibrahim, N. (2019, January, 23). *The New NAFTA Is a Missed Opportunity for Gender Equality*. Canadian Centre for Policy Alternatives. <https://behindthenumbers.ca/2019/01/23/the-new-nafta-is-a-missed-opportunity-for-gender-equality>
9. Marczak, J. & Pereira, K. (2017, October, 1). The Noneconomic Benefits of NAFTA. *Atlantic Council*. www.jstor.org/stable/resrep16792.7
10. Mattli, W. (1999). *The Logic of Regional Integration: Europe and Beyond*. Cambridge: Cambridge University Press.
11. Nichols, J. (2009, February, 18). Obama Needs to Keep Promise to Rewrite NAFTA. *The Nation*. <https://www.thenation.com/article/archive/obama-needs-keep-promise-rewrite-nafta/>
12. Remarks by President George Bush (2002, December, 9). *NAFTA at 10: Progress, Potential, and Precedents*. [Conference Proceedings]. Washington, D.C.: Woodrow Wilson International Center for Scholars-2005. Volume II. (72).
13. Reyes-Eroles, F. J. (2004). North American Integration: A Spontaneous Process or a Driven Enterprise? Sidney Weintraub (editor). *NAFTA's impact on North America: the first decade*. (440). Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies-2004. 391–410.
14. Richter F. (2020, November, 16). *RCEP: Asia-Pacific forms world's largest trade block*. Published. Statista. <https://www.statista.com/chart/23503/combined-gdp-of-regional-trade-blocs/>

15. Robinson J. NAFTA and Sovereignty (2004). In S. Weintraub (ed.). *NAFTA's impact on North America: the first decade*. (440). Washington, D.C.: Center for Strategic and International Studies-2004.
16. Office of the United States Trade Representative. (2017, July 17). *Summary of Objectives for the NAFTA Renegotiation*. <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Releases/NAFTAObjectives.pdf>
17. Office of the United States Trade Representative. (2019, April, 18). *Estimated Impact of the United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA) on the U.S. Automotive Sector*. <https://ustr.gov/sites/default/files/files/Press/Releases/USTR%20USMCA%20Autos%20White%20Paper.pdf>
18. Office of the United States Trade Representative. (2020, July, 1). *USMCA agreement*. <https://ustr.gov/trade-agreements/free-trade-agreements/united-states-mexico-canada-agreement/agreement-between>
19. The White House. (1993, September, 14). Public Papers of the Presidents of the United States: William J. Clinton. Book II. <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-1993-book2/html/PPP-1993-book2-doc-pg1485-2.htm>
20. The White House. (2018, May, 31). *Presidential Proclamation Adjusting Imports of Steel into the United States*. <https://trumpwhitehouse.archives.gov/presidential-actions/presidential-proclamation-adjusting-imports-steel-united-states-4>
21. U.S. Department of Commerce. (2017, September, 26). *U.S. Department of Commerce Issues Affirmative Preliminary Countervailing Duty Determination on Imports of 100- to 150-Seat Large Civil Aircraft From Canada*. <https://www.commerce.gov/news/press-releases/2017/09/us-department-commerce-issues-affirmative-preliminary-countervailing-1>
22. U.S. Department of Commerce. (2017, April, 24). *Department of Commerce Issues Affirmative Preliminary Countervailing Duty Determination on Softwood Lumber from Canada*. <https://www.commerce.gov/news/press-releases/2017/04/us-department-commerce-issues-affirmative-preliminary-countervailing>
23. Utah Department of Agriculture and Food. (2018, June, 22). *NASDA Analysis of U.S. Tariffs and Foreign Retaliatory Tariffs*. <https://ag.utah.gov/documents/NASDAAnalysisofU.S.TariffsandForeignRetaliatoryTariffs%206-25-18.pdf>
24. Villarreal, M. A. (2020, June, 25). *U.S.-Mexico Economic Relations: Trends, Issues, and Implications*. Congressional Research Service. (28). <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/RL/RL32934>
25. Villarreal, M. A. & Fergusson, I. F. (2020, July, 27). *NAFTA and the United States-Mexico-Canada Agreement (USMCA)*. Congressional Research Service. (44). <https://fas.org/sgp/crs/row/R44981.pdf>
26. Woodrow Wilson International Center for Scholars (2005). *NAFTA at 10: Progress, Potential, and Precedents*. Washington, D.C. https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/NAFTAshort%201_REV1.pdf

Grygorii Khomenko,

PhD in History of International Affairs, Associate Professor, Professor of the Department of Public Administration and International Affairs, National Pedagogical Dragomanov University.

***Modernization of the North American Free Trade Agreement
as an Example of New Model of Regional Integration***

The article presents a systematic overview of economic and socio-political factors that determine the content of the functioning of NAFTA as a comprehensive regional agreement. The relevance of the study of integration issues is explained by the need to implement appropriate public policy to protect national interests. The author aims to examine approaches to choosing the most acceptable model of integration by countries with different potentials and levels of

development, which determines the specifics of interaction and ongoing transformations within the FTA. The main goals and objectives relate to the need of analyzing the reasons for the formation, results of activity and content of the reform of NAFTA. Systematic and analytical approaches have been chosen as research methods, which allow to consider the activity of the FTA as a whole and, at the same time, as a large and complex object, which is the result of the coordinated functioning of all its components. It is argued that the creation of the FTA was a response of US political elites to integration processes in other parts of the world, in particular, in Europe and Asia. It is convincingly proved that such important issues of socio-political nature as ensuring equality, environmental protection and strengthening of international peace in the region took a prominent place in the calculations of the founders of the association. The positions of NAFTA members during the negotiations and the main changes in the provisions of the new Agreement are briefly considered. The conclusions concern the asymmetric nature of interaction between the United States, Mexico and Canada, the way in which interstate relations are coordinated, which preclude the existence of supranational governing bodies and the possibility of limiting the state sovereignty of bloc members. It is emphasized that growing social tensions, especially in the United States, will determine the positive dynamics of NAFTA development in the future, combined with the strengthening of unilateral approaches of its members.

Keywords: regional integration, free trade area, national interests, North American Free Trade Agreement, United States-Mexico-Canada Agreement, international peace, direct foreign investments, preferential trade agreement, environmental protection, unilateral approach.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.08>

УДК 323.1 (410:416)

Гаврилюк Віктор Вадимович,

аспірант кафедри політичних наук

Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова,

victorgavrilyuk@ukr.net; ORCID: 0000-0003-0682-9429

КОНФЛІКТ У ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ: ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ

Статтю присвячено пошуку спільного та відмінного між конфліктом у Північній Ірландії та на Сході України. Витлумачено сенс термінів і наголосів, які використовуються у рамках тематики: «воєнний конфлікт», «збройний конфлікт», «локальна та регіональна війна». Досліджено врегулювання конфлікту в Північній Ірландії урядом Великої Британії. Визначено кроки щодо врегулювання конфлікту в Північній Ірландії, які були б корисні для врегулювання конфлікту на території Донецької та Луганської областей урядом України. Здійснено короткий узагальнений аналіз успішності виконання деяких зобов'язань урядових програм Кабінету міністрів України (урядів В. Гройсмана, О. Гончарука, Д. Шмигала) щодо врегулювання конфлікту на території Донецької та Луганської областей. Надається оцінка діям Російської Федерації в рамках агресивної політики щодо України. Розглядається врегулювання воєнного конфлікту через дипломатію. Наголошується на важливості військової спроможності та розвитку Збройних Сил України. Запропоновані кроки врегулювання конфлікту мають історію практичної реалізації. У статті розглядається, впровадження перехідного правосуддя, компенсацій за завдані збитки на міждержавному рівні, проведення референдумів щодо тих, чи інших питань. Ці проблеми окреслені як такі, що потребують масштабнішого дослідження. Наводиться теза, що важливим напрямком врегулювання конфлікту є розв'язання гуманітарних проблем: здійснення соціальних виплат, забезпечення доступу до медичних послуг у закладах охорони здоров'я. Заслужує уваги і твердження про те, що загалом урядова політика щодо жителів тимчасово окупованих територій має бути усталеною, стратегічною, націленою на результат у довгостроковій перспективі, а часті зміни міністрів/урядів можуть цьому шкодити та сприяти подальшому відтермінуванню виконання обіцяного.

Ключові слова: *воєнний конфлікт, війна, мир, дипломатія, анексія, деокупація, реінтеграція, уряд, Збройні Сили України, Україна, Велика Британія, Північна Ірландія, Російська Федерація, Будапештський меморандум, Нормандський формат, тимчасово окуповані території Донецької та Луганської областей, програма діяльності уряду.*

Вступ. 2021 рік знаменуватиметься тридцятьою річницею Дня Незалежності України, проте невирішеними залишаються низка економічних, соціальних та безпекових проблем. Спадковість цих проблем може лише ускладнити життя наступних поколінь, а тому вже сьогодні потрібно активно вивчати та імплементувати успішний світовий досвід. Гаряча фаза конфлікту в Північній Ірландії тривала 30 років, однак британцям вдалося припинити воєнні дії та досягти політичного врегулювання конфлікту саме за такий проміжок часу.

Нерідко в українському медійному просторі можна почути, що збереження суверенності та незалежності має бути пріоритетом і показником ефективності (Яценюк, 2020). Це публічна риторика, проте існує також і конкретизація таких дій на урядовому рівні: програми п'ятох урядів України, які отримали виклик збереження суверенності та незалежності України, містять чіткі кроки (зобов'язання) у напрямку відновлення миру та збереження незалежності. Тому порівняння, аналізування успішності виконання таких зобов'язань є актуальним і важливим, це також дає змогу визначити, який досвід застосовує уряд для врегулювання конфлікту. На урядовому рівні у процесі вирішення будь-яких завдань та проблем береться до уваги та вивчається досвід вирішення тієї чи іншої подібної проблеми урядами різних держав. У країні, на території якої сьомий рік тривають бойові дії з різною активністю, не варто оминати і вивчення методів та механізмів врегулювання воєнних конфліктів іншими державами. Актуалізуючи проблему дослідження, беззаперечним є факт того, що кожен конфлікт є унікальним, а відповідно підхід до його вирішення теж не може бути універсальним. Але лише вивчивши досвід інших та реально оцінивши свої проблеми й можливості щодо їх вирішення, можна підібрати унікальний інструмент для врегулювання конфлікту. Тому вивчення досвіду врегулювання конфлікту у Північній Ірландії урядом Великої Британії є актуальним та важливим.

Аналіз досліджень і публікацій з проблематики виникнення, існування та врегулювання воєнних конфліктів дозволяє стверджувати, що останні були присутні в різних цивілізаціях, за умови різних форм організації суспільно-політичних і економічних відносин, що й знайшло відображення у таких науках як політологія, конфліктологія, психологія, юриспруденція та «military science». На запитання: «Скільки днів на Землі був мир?» – дуже важко відповісти, а можлива відповідь знайде багато критиків. Мислителі та науковці вивчали явище війни з різною метою, для того, щоб поліпшити тактику або ж технічні засоби, уникнути жертв і досягти перемоги чи уникнути поразки; врегулювати конфлікт на дипломатичному рівні; вивчити конфлікт і не допустити подібного в майбутньому. З огляду на такий широкий спектр наукової діяльності у рамках теми варто виокремити праці вчених, спрямовані на врегулювання та вивчення воєнних та владних конфліктів (І. Джанашія, Є. Єнін, Н. Іщенко, П. Коулман, І. Куса М. Пірен, І. Попов, А. Ручка, О. Сенаторова, Сунь-цзи, В. Танчер, О. Теленко, Д. Трімбл, Р. Фергюсон, Д. Хюм, П. Щелін та ін.).

Заслугує на увагу монографія О. Теленко «Ольстерська проблема в політиці Великої Британії». Монографія вийшла друком у 2009 р. та не втратила цінність дотепер, адже конфлікти та їхнє врегулювання – це невід'ємна частина цивілізаційного процесу, а успішний досвід Великої Британії має слугувати прикладом. У монографії висвітлюється політика британського уряду з урегулювання ольстерської проблеми, з'ясовано сутність, передумови виникнення, етапи розвитку та складові ольстерської проблеми, виокремлено і класифіковано політичні сили Північної Ірландії та визначено роль цих сил у її еволюції. Досліджено розвиток і здобутки Великої Британії в Ольстері в соціально-економічній та освітній галузях, в сфері безпеки і питанні визначення конституційного статусу Північної Ірландії та прав католицької меншини з 1968 р. до сучасності. Проаналізовано розвиток англо-ірландського діалогу щодо ольстерської проблеми і вплив США та міжнародних

організацій на політику Великої Британії з розв'язання північноірландського питання. Зазначено, що найважчим для британського уряду виявилось обрання правильної стратегії і тактики для забезпечення безпеки. Насильницькі за способом реалізації засоби, зокрема репресії, не сприяли зниженню напруженості в Ольстері (Теленко, 2009, с. 203).

Щодо аналізу останніх експертних досліджень з цієї теми, «Український інститут майбутнього» об'єднав експертів з міжнародної політики та національної безпеки, які розглянули світовий досвід розв'язання збройних конфліктів у книзі «Конфлікти, що змінили світ». Серед низки конфліктів, які досліджуються, приділено увагу й Північній Ірландії. Автори зосередились на вивченні ходу та особливостях врегулювання конфлікту. З висновків можна виокремити те, що роззброєння бойовиків та створення безпеки має бути першим кроком у будь-якому мирному плані, сторони конфлікту у будь-якому випадку залишаться на своїх позиціях у багатьох спірних питаннях, сам процес переговорів є не менш важливим за їх результат (Іщенко, Попов, та ін., 2020, с. 32).

Разом з тим, можна окреслити **невирішені у цих працях аспекти загальної проблеми**, а саме зв'язок особливостей врегулювання конфліктів із питанням політичної відповідальності. Шляхом визначення потенційних і затверджених кроків в цьому випадку конфлікту, з верифікацією успішності їхньої реалізації можна робити висновки про політичну відповідальність уряду. **Метою цієї роботи** є пошук спільного та відмінного між конфліктом у Північній Ірландії та на Сході України. Відтак можна конкретизувати **завдання**: дослідження врегулювання конфлікту в Північній Ірландії урядом Великої Британії; визначення кроків щодо врегулювання цього конфлікту, які були б корисні для уряду України на частині територій Донецької та Луганської областей; узагальнений аналіз успішності виконання зобов'язань деяких програм Кабінету міністрів України щодо врегулювання конфлікту на вказаних територіях. **Методами дослідження** в цій роботі є: історичний, тобто вивчення виникнення, формування та розвитку процесів у хронологічній послідовності; порівняння, покликане встановити спільні й відмінні ознаки між процесами; аналітичний метод, спрямований на визначення тенденцій і можливостей конфлікту.

Результати і дискусії. Враховуючи існування різних наукових точок зору, які мають право на існування, якщо не суперечать законодавству, щодо явищ, які відбуваються на Сході України та загалом щодо державної політики відносно тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, Автономної Республіки Крим та м. Севастополя, для початку варто пояснити декілька важливих дефініцій, тобто витлумачити сенс термінів і наголосів, які згадуватимуться далі.

Як свідчать офіційні матеріали правоохоронних органів України, Російська Федерація порушуючи норми міжнародного права, законодавство України, і зрештою правила ведення війни, підтримує діяльність незаконних збройних формувань на території тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, від ідейної підтримки до надання зброї та безпосереднього її використання, що вважається агресією (Офіс Генерального Прокурора України, 2020). У результаті такої тривалої «політики підтримки» між законними військовими формуваннями України (ЗСУ, НГУ, СБУ) та незаконними збройними формуваннями незаконної влади тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, до складу яких входять громадяни РФ, про що доволі часто доказово повідомляється у ЗМІ (Діхтяренко, 2020), триває воєнний конфлікт. Чинна Воєнна Доктрина України трактує термін «воєнний конфлікт» таким чином: форма розв'язання міждержавних або внутрішньодержавних суперечностей із двостороннім застосуванням воєнної сили; основними видами воєнних конфліктів є війна та збройний конфлікт (Указ Президента України № 555/2015). За трактуванням доктрини, збройний конфлікт – збройне зіткнення між державами (міжнародний збройний конфлікт, збройний конфлікт на державному кордоні) або між ворогуючими сторонами в межах території однієї держави, як правило, за підтримки ззовні (внутрішній збройний конфлікт) (Указ Президента України, 2015). Проаналізувавши терміни локальна та регіональна війна, які пропонує все та ж доктрина, війна є ширшим поняттям, і її головними ознаками є: воєнні дії обмежені територіями

воюючих держав (в нас же обмежено територією однієї держави – що ближче до терміну збройний конфлікт, ніж до терміну локальна війна); воєнні дії охоплюють певний регіон (частину континенту) за участю всіх чи більшості держав регіону (в нас такого не спостерігається). Згодні з тим, що на Донбасі воєнний конфлікт і в Центрі прикладних політичних досліджень «Пента» (Пашков, 2019, с. 125).

Проаналізувавши низку повідомлень речників НАТО, які поширювали ЗМІ, можна стверджувати, що «явище на Сході України» в їхньому розумінні є воєнним конфліктом, який підтримує Російська Федерація (Лунгеску, 2020). Розглянемо «явище на Сході України» з лексичної точки зору: військовий чи воєнний? Військовий – це той, який стосується війська, військовослужбовця: аеродром, аташе, бюджет, госпіталь, дух, ешелон, завод, квиток, керівник, корабель, кореспондент, і так далі. Воєнний – це той, який стосується війни, пов'язаний з нею: закон, злочин, злочинець, конфлікт, напад, переворот, період, потенціал, і так далі («Мова ДНК нації»). Тому перша дефініція така: на Сході України не локальна чи регіональна війна, не криза чи громадянська війна, а воєнний конфлікт між державами в межах території однієї держави, за підтримки ззовні (конфлікуючої держави). І відповідно врегульовувати потрібно менш масштабніше явище, ніж локальна чи регіональна війна. Враховуючи присутність та інтерес РФ, врегульовувати потрібно за підтримки Німеччини, Франції та США, Великої Британії, тобто у «Нормандському форматі» та залучати гарантів «Будапештського меморандуму». Головною темою домовленостей, для початку, має стати виведення представників військових формувань РФ, як приватних, так і регулярних, припинення постачання засобів ведення війни, під гарантії України щодо відсутності наступальних операцій.

Окрім воєнного конфлікту на Сході, в Україні анексовано Російською Федерацією Автономну Республіку Крим та м. Севастополь. Попри численні гасла «Крим – це Україна», які лунають з різних джерел, як на офіційному дипломатичному рівні, так і в суспільстві, майбутнє тимчасово окупованої території Криму залишається невідомим. В той же час залишається незрозумілим і остаточний формат в якому здійснюватиметься повернення Криму. Як зазначають аналітики, попри обіцянку президента В. Зеленського, на зустрічі в Нормандському форматі ініціювати тему повернення Криму, 9-10.12.2019 р. цю тему не згадували (Гаврилюк, 2019). Тому її можна віднести до перспективи подальших досліджень, а в цьому дослідженні зосередимось на врегулюванні воєнного конфлікту на Сході України, де попри «перемир'я» трапляються обстріли, як свідчать поширені у ЗМІ пояснення профільних урядовців (Резніков, 2020). Міноборони України цього не заперечує.

Здійснити дослідження врегулювання конфлікту у Північній Ірландії логічніше буде шляхом надання узагальнених довідок про сторони конфлікту, причини та приводи, особливості врегулювання, підбиття підсумків. Як зазначають вітчизняні дослідники, номінально сторонами конфлікту були, з одного боку, урядові формування Великобританії в особі сил правопорядку, спецслужб, підрозділів збройних сил, з іншого – парамілітарні групи ірландського походження, в основному Ірландська Республіканська Армія. Проте до конфлікту також були втягнуті всі жителі Північної Ірландії, розподілені за національною (британці та ірландці) та релігійною (католики та протестанти) ознакою. Проблеми у регіоні виникали періодично протягом останніх 100 років, проте найбільш гостро протистояння відбувалося протягом 1968–1998 рр. Протягом 30-річного конфлікту в ньому загинуло близько 3500 чоловік, комбатантів з обох сторін, половина з яких – цивільні особи (Іщенко, Попов та ін., 2020, с. 23).

Попередньо ознайомившись з тим, що Ірландська Республіканська Армія була воєнізованим рухом в Ірландії в ХХ–ХХІ ст. і боролася за незалежність від Великої Британії, можна навести паралелі зі Сходом України: ЗСУ, НГУ, СБУ проти парамілітарних груп, до складу яких увійшли представники армії РФ, а згодом проти «незаконних збройних формувань», які створили «незалежні республіки». Також в окремих випадках спостерігалось розділення і протистояння жителів Донецької та Луганської областей за національною ознакою (українці та росіяни).

Причини та приводи конфлікту в Північній Ірландії вдало описані в книзі «Конфлікти, що змінили світ». Історичні відносини між Великобританією та Ірландією пройшли через серію конфліктів і війн. Так, частина ірландців звинувачує британців у організації «картопляного голодомору» 1845–1849 рр. В той же час, британці пояснюють загибель близько мільйона ірландців неврожаєм і хворобою картоплі. Протягом тривалого часу весь острів Ірландія знаходився у складі Британської імперії, з періодичним поновленням національно-визвольних рухів. Після першої світової війни посилилася боротьба ірландців за незалежність, і у 1921 р. Ірландія стала домініоном Великобританії, а після Другої світової війни у 1949 р. оголосила незалежність. Проте Північна Ірландія і за угодою 1921 р. залишилася частиною Сполученого Королівства. Розділеність ірландців державним кордоном і відмінності в релігії стали причиною для багаторічних протистоянь. Північна Ірландія перебувала у прямому підпорядкуванні центрального уряду в Лондоні, децентралізація не була проведена. Додатковим спірним питанням була соціальна нерівність католицької та протестантської громади. Британці-протестанти переважно працювали в промисловому секторі, і отримували вищі доходи, аніж зайняті на аграрних роботах католики-ірландці. Наростало протистояння двох громад на побутовому рівні. Будь-які культурні чи релігійні свята намагалися використати для поновлення спорів із опонентами (Іщенко, Попов, та ін., 2020, с. 24).

Отже, причини та приводи конфлікту в Північній Ірландії у більшій мірі відрізняються від причин та приводів конфлікту на Донбасі: Україна ніколи жорстко не конфліктувала з Донбасом, а гасла «Донбас годує Україну» вважаються штучно створеними. Також, не впливала на відносини релігія. Але є дещо спільне: відсутність, на той час, децентралізації, соціальна нерівність та якість життя, культурна полярність.

У книзі «Конфлікти, що змінили світ» автори пояснюють, що приводом для ескалації стали масові демонстрації ірландців. У відповідь на це британський уряд у 1969 р. прийняв рішення про введення військ для припинення безладів. Оскільки війська переважно боролися проти ірландських католиків, замість миротворців їх сприйняли як сторону конфлікту, а це у свою чергу, посилює набір бойовиків до парамілітарних ірландських груп. Протягом тридцяти років католицька та протестантська громади проводили масові акції та марші, які часто були атаковані опонентами, із застосуванням зброї, бійками, пораненими та загиблими. У протистоянні з урядовими силами безпеки та армією ірландські парамілітарні групи не створювали постійно діючих бойових підрозділів, партизанських загонів, не встановлювали контролю за якимись окремими територіями. Члени парамілітарних груп у повсякденному житті працювали на мирних роботах. Проте паралельно вони готували таємні бойові акції, переважно це були напади на військовослужбовців і поліцейських, а також вибухи. Після кожного теракту посилювалися спалахи насильства поміж представниками двох громад. Кожен арешт підозрюваних у тероризмі осіб також ставав приводом для нових демонстрацій, які жорстко придушувались силами безпеки (Іщенко, Попов та ін., 2020, с. 25).

Звідси також можна зробити ще одне порівняння. Спільне: демонстрації, як привід для ескалації та силове реагування на них; помилкове сприйняття урядових військових як «карателів», а не миротворців; теракти проти урядових силовиків; конфлікт місцевих жителів. Але й відмінності суттєві: ірландські парамілітарні групи не створювали постійно діючих бойових підрозділів, на відміну від груп на Донбасі; урядові військові та правоохоронні сили Великобританії були здатні оперативно реагувати арештами, на відміну від урядових військових та правоохоронних сил України на Донбасі. Як свідчать матеріали правоохоронних органів України, у ході воєнного конфлікту на Донбасі було зафіксовано численні факти втручання ФСБ та регулярних військ Російської Федерації (Офіс Генерального Прокурора України, 2019).

Враховуючи наявність багатьох спільних рис у причинах та передумовах, ході та ескалації воєнних конфліктів у Північній Ірландії та на Сході України, можна здійснити перехід до дослідження врегулювання конфлікту у Північній Ірландії урядом Великої Британії з визначення кроків щодо врегулювання конфлікту у Північній Ірландії, які були б

корисні для врегулювання конфлікту на території Донецької та Луганської областей урядом України.

Відповідно до історичних довідок, Белфастська угода (Угода Страсної п'ятниці) була укладена 10.04.1998 р. між урядами Великобританії та Республіки Ірландія та парафрована основними партіями Північної Ірландії. Автори угоди, британець Д. Трімбл та ірландець Дж. Хюм, отримали Нобелівську премію миру. Угода обсягом 65 сторінок описала всі аспекти мирного врегулювання та подальшого устрою у Північній Ірландії. Перш за все, було зафіксовано положення, що Північна Ірландія залишається частиною Великобританії, проте береться до уваги думка меншості, яка вважає інакше. Всі сторони конфлікту беруть зобов'язання використовувати лише мирні форми політичної боротьби. Було скасовано Акт про управління Північною Ірландією та фактично сформовано автономію зі своїми органами влади. Створено Асамблею Північної Ірландії у складі 108 депутатів. Рішення, які регулюють питання співпраці громад, приймаються лише у разі отримання більшості голосів партій, які представляють обидві громади. Уряд формується обов'язково у вигляді «широкої коаліції» основними політичними партіями, які пройшли до парламенту. Тобто, жодна з основних партій не залишається у опозиції та вони разом несуть солідарну відповідальність за ситуацію в регіоні. Створюється Громадянський форум із дорадчою функцією. Для співпраці з урядом Республіки Ірландія створено Міністерську Раду. Створено інституційні механізми для співпраці Великобританії та Республіки Ірландія на рівні урядів та громадськості. Протягом двох років повинні бути роззброєні парамілітарні угруповання та проведено амністію для ув'язнених членів таких груп. Замість Королівської поліції, яка формувалася із Лондона, створена місцева поліція, підпорядкована уряду Північної Ірландії. Республіка Ірландія зобов'язалася виключити з Конституції територіальні претензії щодо Північної Ірландії. У зв'язку зі спеціальним статусом США як партнера Великобританії та країни з найбільшою ірландською діаспорою саме США були основним посередником при проведенні мирних переговорів. 22.05.1998 р. було проведено референдум серед жителів Північної Ірландії щодо імплементації «Угоди Страсної п'ятниці». В угоді містилися посилення, що вона набуває чинності лише після схвалення її на референдумі в обох частинах острова Ірландія. При явці 81%, 71% учасників голосування у Північній Ірландії висловилися на підтримку угоди. 94% жителів Республіки Ірландія також підтримали угоду (Іщенко, Попов, та ін., 2020, с. 29-30).

Референдуми є важливою складовою врегулювання воєнних конфліктів, адже позитивний результат посилює легітимність будь-якої угоди та розділяє відповідальність між усіма громадянами. Важливо забезпечити, щоб такий референдум відбувався відповідно до міжнародних стандартів та законодавства України), серед місцевих жителів, безперечно зі залученням тимчасово переміщених осіб, і що найважливіше – в умовах масштабної інформаційної популяризації України (створювати і закріплювати позитивний імідж), але, звичайно, таку «інформаційну війну» потрібно вигравати вже сьогодні.

Згідно з Угодою Страсної п'ятниці, офіційними мовами Північної Ірландії є англійська, ірландська та ольстерсько-шотландська, держава ж сприяє збереженню та розвитку двох останніх, а для досягнення цієї мети створено спеціальні урядові агенції та виділено фінансування з бюджету (Іщенко, Попов, та ін., 2020, с. 30). Оскільки Україна прагне повернути тимчасово-окуповані території Донбасу в правове поле українського законодавства, то варто пропонувати і відстоювати статус української мови як єдиної державної, водночас забезпечувати рівномірний розвиток української, російської, інших мов нацменшин, офіційних мов Ради Європи (англійська та/або французька) на Донбасі.

Як нагадують вітчизняні дослідники, у 1986 р. було створено «Міжнародний фонд для Ірландії», заснований урядами Великобританії та Республіки Ірландія. Фонд наповнювався переважно за рахунок дотацій із бюджету ЄС, також внески робили уряди США, Канади, Австралії та Нової Зеландії. Субвенції з центрального бюджету Великобританії для Північної Ірландії є приблизно на 40% більшими в перерахунку на кожного мешканця, аніж субвенції для Англії (Іщенко, Попов, та ін., 2020, с. 31). Беззаперечно потрібно використовувати і

такий досвід. А до засновників подібних Фондів залучити, зокрема, і Російську Федерацію, як державу яка сприяла руйнуванням (руйнувала приватну, комунальну та державну інфраструктуру). Для того, щоб визначити рівень внесків, попередньо потрібно оцінити рівень завданих збитків. Щодо субвенції з держбюджету України, теж варто використовувати досвід британців, але з корективами: в перші п'ять років (короткій перспективі) субвенції мають бути значно більшими, ніж в інших областях України, а далі залежати від рівня невирішених проблем.

Уряд Великобританії був здатен оперативно реагувати арештами, а уряд України – ні. Тому в рамках перехідного правосуддя, лікарі, вчителі, деякі службовці (не військові) з тимчасово окупованих територій не мають кримінально переслідуватись – з цим варто йти на діалог та будувати політичні відносини. Ті ж, хто належав до незаконних військових формувань, мають бути притягнені до кримінальної відповідальності, зокрема і заочно. Такі ключові дипломатичні кроки щодо врегулювання конфлікту можна виокремити з досвіду Великої Британії, але для початку потрібно досягнути припинення загострення протиборства, що існує на лінії розмежування. Водночас дипломатичні домовленості можуть не виконуватись іншою стороною конфлікту. Тому відсоток ВВП, який виділяється на оборонний бюджет, має зростати, а стандарти НАТО – планово впроваджуватись. Багаторічна війна – це не універсальний вихід з ситуації. Варто згадати вже інший вислів, не такий загальновідомий, з Трактату про військове мистецтво, авторства Сунь-цзи: «Ніколи ще не було, щоб війна тривала довго і це було б вигідно державі» (Сунь-цзи, 2015, с. 46). В умовах жорстких санкцій, це актуально і для держави-агресора. Тому політику санкцій за невиконання дипломатичних домовленостей зі сторони РФ потрібно активно продовжувати.

Зосереджуючи увагу на короткому узагальненому аналізі успішності виконання зобов'язань деяких урядових програм Кабінету міністрів України щодо врегулювання конфлікту на території Донецької та Луганської областей, варто згадати результати роботи аналітиків. Програма діяльності Кабміну від 14.04.2016 р. зобов'язувала уряд В. Гройсмана створити інформаційну базу даних про внутрішньо переміщених осіб з метою забезпечення своєчасного здійснення соціальних виплат. Таку базу створили. 3.10.2016 р. Міністерство соціальної політики запустило в повноцінному режимі по всій Україні Єдину інформаційну базу даних внутрішньо переміщених осіб. З метою вдосконалення, спрощення механізму соціальних виплат переселенцям постановою КМУ від 13.09.2017 р. № 689 передбачено, що у разі наявності в Єдиній інформаційній базі даних про внутрішньо переміщених осіб інформації щодо проходження особою фізичної ідентифікації в «Ощадбанку», чергова перевірка у відповідному періоді не проводиться, що забезпечує своєчасне здійснення соціальних виплат (Гаврилюк, 2019). В результаті, жителі тимчасово окупованих територій отримували/отримують статус внутрішньо переміщених осіб та соціальні виплати. Також виконувалось зобов'язання щодо залучення міжнародної підтримки з метою деокупації.

Аналітики зазначають, що програма діяльності Кабміну від 4.10.2019 р. зобов'язувала посилити функціональну спроможність закладів охорони здоров'я, що розташовані біля окупованих територій, але за 6 місяців каденції уряду О. Гончарука цього не вдалося досягнути. Відповідно до інформації урядового сайту «Програма діяльності Кабінету Міністрів України», який створено для моніторингу діяльності уряду та міністерств, від 14.02.2020 р., посилити функціональну спроможність закладів охорони здоров'я, що розташовані біля окупованих територій, віднесено до подальших запланованих дій уряду. Посилення функціональної спроможності закладів охорони здоров'я, що розташовані біля окупованих територій, розпочалось урядом Д. Шмигала після березня 2020 р. у рамках програми «Великого будівництва», таким чином, попри передчасну відставку уряду О. Гончарука, розвиток цих закладів не скасовано (Гаврилюк, 2020).

Важливим напрямком врегулювання конфлікту є вирішення гуманітарних проблем: здійснення соціальних виплат, забезпечення доступу до медичних послуг у закладах охорони здоров'я. Щоб реалізувати в довершених формах будь-яке програмне зобов'язання, потрібний тривалий період, а не, наприклад, півроку. Загалом урядова політика щодо

жителів тимчасово окупованих територій має бути усталеною, стратегічною, націленою на результат у довгостроковій перспективі, а часті зміни міністрів/урядів можуть цьому шкодити і сприяти подальшому відтермінуванню виконання обіцяного. Навесні 2020 р. Україна отримала новий склад Кабміну, а разом з ним і нову програму діяльності. Її не ухвалили в Раді, а прем'єр Д. Шмигаль заявив: «Парламент не підтримав програму діяльності Уряду. Але для нас це нічого не змінює. Ми продовжимо виконувати намічені завдання» (Шмигаль, 2020). Програма залишилася ухваленою лише на рівні Кабміну.

Аналітики зазначають, що в рамках виконання зобов'язань «неухваленої програми діяльності» уряд зокрема планує до кінця каденції виконати низку кроків щодо врегулювання воєнного конфлікту та його наслідків: забезпечити відновлення територіальної цілісності шляхом реінтеграції тимчасово окупованих територій окремих районів Луганської і Донецької областей; запровадити механізм виплати компенсацій за житлові будинки (квартири), які зруйновано внаслідок збройної агресії РФ; надати підтримку приватним та міжнародним ініціативам щодо утворення та функціонування фондів відбудови тимчасово окупованих територій; розробити комплексні заходи з впровадження перехідного правосуддя; забезпечити цифрову трансформацію адміністративних послуг для громадян України, які проживають на тимчасово окупованих територіях (Гаврилюк, 2020).

Висновки. Враховуючи присутність та інтерес РФ, врегулювати воєнний конфлікт потрібно за підтримки Німеччини, Франції та США, Великої Британії, тобто у «Нормандському форматі» та залучати гарантів «Будапештського меморандуму». Головною темою домовленостей, для початку, має стати виведення представників військових формувань РФ з тимчасово окупованих територій Донецької та Луганської областей, як приватних, так і регулярних, незалежних; припинення постачання засобів ведення війни під гарантії України щодо відсутності наступальних операцій. Референдуми є важливою складовою врегулювання воєнних конфліктів, адже позитивний результат посилює легітимність будь-якої угоди та розділяє відповідальність між усіма громадянами. Тому в процесі врегулювання воєнного конфлікту на Донбасі не варто відкидати такий досвід. Важливо забезпечити, щоб такий референдум відбувався відповідно до міжнародних стандартів та законодавства України. Варто пропонувати і відстоювати статус української мови, як єдиної державної, водночас забезпечувати рівномірний розвиток української, російської, інших мов нацменшин. Беззаперечно потрібно використовувати досвід створення фондів відбудови. До засновників подібних Фондів залучити, зокрема, і Російську Федерацію. Щодо субвенції з держбюджету України теж варто використовувати досвід британців, але з корективами: в перші п'ять років (короткій перспективі) субвенції мають бути значно більшими, аніж в інших областях України, а далі залежати від рівня невирішених проблем.

Важливим напрямком врегулювання конфлікту є вирішення гуманітарних проблем: здійснення соціальних виплат, забезпечення доступу до медичних послуг у закладах охорони здоров'я, що в свій час робили британці. В більшості випадків, щоб реалізувати в довершених формах будь-яке програмне зобов'язання потрібний мирний діалог, тривалий період та відповідні кошти. В той же час відсоток ВВП, який виділяється на оборонний бюджет, має зростати, а стандарти НАТО – планово впроваджуватись. Результативна дипломатія може бути тоді, коли держава здатна в будь-який момент застосувати потенціал війська у відповідь на загострення, і в результаті відновити мир, але не робить це з міркувань гуманності. Саме на ці кроки має звернути увагу уряд України та підсилити роботу за напрямками, адже завдяки успішності їх реалізації можна буде робити остаточні висновки щодо політичної відповідальності у безпековому та соціально-економічному вимірі у разі чергової зміни складу Кабміну.

Перспективи подальшого дослідження включають дослідження практичної реінтеграції тимчасово окупованих територій окремих районів Луганської і Донецької областей, механізмів повернення Автономної Республіки Крим та м. Севастополь під контроль України. Виникає потреба глибокого аналізу досвіду та механізмів впровадження

перехідного правосуддя, компенсацій за завдані збитки на міждержавному рівні, проведення референдумів щодо тих чи інших питань.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Гаврилюк, В. (2019, грудень, 10). Зеленський пообіцяв на зустрічі в Нормандському форматі ініціювати тему повернення Криму. «Слово і діло». <https://www.slovoidilo.ua/promise/65824.html>
2. Гаврилюк, В. (2019, серпень, 29). Гройсман зобов'язаний створити інформаційний реєстр даних про внутрішньо переміщених осіб. «Слово і діло». <https://www.slovoidilo.ua/promise/45059.html>
3. Гаврилюк, В. (2020, березень, 04). Гончарук у програмі обіцяє посилити функціональну спроможність закладів охорони здоров'я, що розташовані біля окупованих територій. «Слово і діло». <https://www.slovoidilo.ua/promise/65617.html>
4. Гаврилюк, В. (2020, березень, 04). Обіцянки та програмні зобов'язання Резнікова Олексія Юрійовича Віце-прем'єр-міністра України – Міністра з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій. «Слово і діло». <https://www.slovoidilo.ua/persony/reznikov-oleksii-yuriiovych/obicjanku/u-procesi>
5. Генеральною прокуратурою України здобуто додаткові беззаперечні докази військової присутності Російської Федерації та фінансування тероризму в Донецькій області (2019, травень, 02). Інтернет-ресурс Офісу Генерального Прокурора України. https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=250300&fp=730&s=print
6. Діхтяренко, А. (2020, червень, 29). Із бойовиків – в тітушки і політики: чим займаються росіяни, які воювали на Донбасі. «Радіо Свобода». <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/30696403.html>
7. Іщенко, Н., Попов, І., Щелін, П., Джанашия, І., Єнін, Є. та Куса, І. (2020). *Конфлікти, що змінили світ*. Харків: Фоліо.
8. Коулман, П. та Фергюсон, Р. (2016). *Результативний конфлікт*. Київ: Наш Формат.
9. «Мова ДНК нації» (2020). Розділ: пароніми. Військовий і воєнний. <https://ukr-mova.in.ua/library/paronimu/vijskovuj-i-voennuj>
10. Лунгеску, О. (2020, лютий, 18). Росія має вивести війська з Донбасу – заява НАТО щодо сьогоденної ескалації. «Укрінформ». <https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/2879171-rosia-mae-vivesti-vijska-z-donbasu-zaava-nato-sodo-sogodnisnoi-eskalacii.html>
11. Пашков, М. та ін. (2019). *Конфлікт на Донбасі: сучасні реалії і перспективи врегулювання*. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf
12. Резніков, О. (2020, липень, 28). Обстріли окупантів – це порушення «тиші», а не перемир'я. «Українська правда». <https://www.pravda.com.ua/news/2020/07/28/7261036/>
13. Сунь-цзы (2015). *Трактат о военном искусстве* (пер. с кит. Конрада). СПб.: Азбука. (Оригинальная работа опубликована VI-V веке до н. э.).
14. Теленко, О. (2009). *Ольстерська проблема в політиці Великої Британії* [Монографія]. Львів: Українські технології.
15. Указ Президента України Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» № 555/2015 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text>
16. Шмигаль, Д. (2020, червень, 18). Шмигаль про відмову підтримати програму дій уряду: «Це нічого не змінює. «Українська правда». <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/18/7256178/>
17. Яценюк, А. (2020, березень, 27). Програма «Велике інтерв'ю» на каналі «Україна 24». <https://youtu.be/RCDuj4DWGS4?t=246>
18. Яценюк, А. (2020, березень, 27). Залік для президента буде зданий тоді, коли він збереже державу» – Арсеній Яценюк. «Сьогодні». <https://politics.segodnya.ua/ua/politics/zachet-dlya-prezidenta-budet-sdan-togda-kogda-on-sohranit-gosudarstvo-arseniy-yacenyuk-1422572.html>

REFERENCES:

1. Havryliuk, V. (2019, December, 10). Zelenskyi poobitsiav na zustrichi v Normandskomu formati initsiiuvaty temu povnennia Krymu. [«Zelensky promised at a meeting in the Normandy format to initiate the return of Crimea»]. «*Slovo i dilo*». <https://www.slovoidilo.ua/promise/65824.html> [in Ukrainian].
2. Havryliuk, V. (2019, August, 29). Hroisman zoboviazanyi stvoryty informatsiyni reiestr danykh pro vnutrishno peremishchenykh osib. [Groysman is obliged to create an information register of data on internally displaced persons]. «*Slovo i dilo*». <https://www.slovoidilo.ua/promise/45059.html> [in Ukrainian].
3. Havryliuk, V. (2020, March, 04). Honcharuk u prohrami obitsiaie posylyty funktsionalnu spromozhnist zakladiv okhorony zdorov'ia, shcho roztashovani bilia okupovanykh terytorii. [Goncharuk in the program promises to strengthen the functionality of health care facilities located near the occupied territories]. «*Slovo i dilo*». <https://www.slovoidilo.ua/promise/65617.html> [in Ukrainian].
4. Havryliuk, V. (2020, March, 04). Obitsianky ta prohramni zobov'iazannia Reznikova Oleksiia Yuriiovycha Vitse-prem'ier-ministra Ukrainy – Ministra z pytan reintehratsii tymchasovo okupovanykh terytorii. [Promises and program commitments of Reznikov Oleksiy Yuriyovych Vice Prime Minister of Ukraine - Minister for Reintegration of the Temporarily Occupied Territories]. «*Slovo i dilo*». <https://www.slovoidilo.ua/persony/reznikov-oleksii-yuriiovych/obicjanky/u-procesi> [in Ukrainian].
5. *Heneralnoiu prokuraturoiu Ukrainy zdobuto dodatkovi bezzaperechni dokazy viiskovoi prysutnosti Rosiiskoi Federatsii ta finansuvannia terorizmu v Donetskii oblasti* (2019, May, 02). [The Prosecutor General's Office of Ukraine has obtained additional incontrovertible evidence of the military presence of the Russian Federation and the financing of terrorism in the Donetsk region]. https://old.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=250300&fp=730&s=print [in Ukrainian].
6. *Dikhtiarenko, A. (2020, June, 29). Iz boiovykiv – v titushky i polityky: chym zaimaiutsia rosiiany, yaki voiuvaly na Donbasi.* [«From militants to titusky and politicians: what do Russians do in Donbass?»]. «*Radio Svoboda*». <https://www.radiosvoboda.org/a/donbass-realii/30696403.html> [in Ukrainian].
7. Ishchenko, N., Popov, I., Shchelin, P., Dzhanashii, I., Yenin, Ye. & Kusa, I. (2020). *Konflikty, shcho zminyly svit.* [Conflicts that changed the world]. Kharkiv: Folio. [in Ukrainian].
8. «*Mova DNK natsii*» (2020). *Rozdil: paronimy. Viiskovyi i voiennyi.* [«Mova DNK natsii». Section: paronyms. Military]. <https://ukr-mova.in.ua/library/paronimu/vijskovuj-i-voennuj> [in Ukrainian].
9. Koulman, P. & Fergiuson, R. (2016). *Rezultatyvnyi konflikt.* [Effective conflict]. Kyiv: Nash Format. [in Ukrainian].
10. Lunhesku, O. (2020, February, 18). Rosiia maie vyvesty viiska z Donbasu – zaiava NATO shchodo sohodnishnoi eskalatsii. [Russia must withdraw troops from Donbass - NATO statement on today's escalation]. «*Ukrinform*». <https://www.ukrinform.ua/rubric-polytics/2879171-rosia-mae-vivesti-vijska-z-donbasu-zaava-nato-sodo-sogodnisnoi-eskalacii.html> [in Ukrainian].
11. Pashkov, M. et al.. (2019). *Konflikt na Donbasi: suchasni realii i perspektyvy vrehuliuvannia.* [The conflict in Donbass: current realities and prospects for settlement]. Kyiv. http://razumkov.org.ua/uploads/article/2019_Donbas.pdf [in Ukrainian].
12. Reznikov, O. (2020, July, 28). Obstrily okupantiv – tse porushennia «tyshi», a ne peremyr'ia. [The shelling of the occupiers is a violation of «silence», not a truce]. «*Ukrainska pravda*». <https://www.prawda.com.ua/news/2020/07/28/7261036/> [in Ukrainian].
13. Sun'-czy (2015). *Traktat o voennom iskusstve* (per. s kit. Konrada).[The Art of War]. Sankt-Peterburg.: Azbuka. (The original work was published in the 6th-5th century BC). [in Russian].

14. Telenko, O. (2009). *Olsterska problema v politytsi Velykoi Brytanii* [Monograph]. [The Ulster problem in British politics]. Lviv: Ukrainian technologies. [in Ukrainian].
15. *Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid 2 veresnia 2015 roku «Pro novu redaktsiiu Voiennoi doktryny Ukrainy»*. № 555/2015 (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/555/2015#Text> [in Ukrainian].
16. Shmyhal, D. (2020, June, 18). *Shmyhal pro vidmovu pidtrymaty prohramu dii uriadu: «Tse nichoho ne zminiuiе»*. [Shmyhal on the refusal to support the government's action program: «It does not change anything»]. <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/18/7256178/> [in Ukrainian].
17. Yatseniuk, A. (2020, March, 27). Prohrama «Velyke interv'iu» na kanali «Ukraina 24». [The program «Velyke interv'iu» on the channel «Ukraine 24»]. <https://youtu.be/RCDuj4DWGS4?t=246> [in Ukrainian].
18. Yatseniuk, A. (2020, March, 27). *Zalik dlia prezydenta bude zdanyi todi, koly vin zberezhe derzhavu» – Arsenii Yatseniuk*. [The credit for the president will be passed when he saves the state» – Arseniy Yatsenyuk]. <https://politics.segodnya.ua/ua/politics/zachet-dlya-prezidenta-budet-sdan-togda-kogda-on-sohranit-gosudarstvo-arseniy-yacenyuk-1422572.html> [in Ukrainian].

Victor Havryliuk,

PhD student of Political Science, National Pedagogical Dragomanov University
The Conflict in Northern Ireland: a Settlement Experience for Ukraine

The article is devoted to the research for commonalities and differences between the conflict in Northern Ireland and Eastern Ukraine. The meaning of terms and emphases as «military conflict», «armed conflict», «local and regional war» are explained. The settlement of the conflict in Northern Ireland by the British government has been studied. Steps have been identified to resolve the conflict in Northern Ireland that would be useful for resolving the conflict in Donetsk and Luhansk oblasts by the Government of Ukraine. A brief generalized analysis of the success of some commitments of the government programs of the Cabinet of Ministers of Ukraine (governments of V. Groysman, O. Honcharuk, D. Shmygal) on the settlement of the conflict in Donetsk and Luhansk regions has been made. The article assesses the actions of the Russian Federation in the framework of aggressive policy towards Ukraine. The settlement of the military conflict through diplomacy is considered. From the beginning to the end of the article, the importance of military capability and development of the Armed Forces of Ukraine is emphasized. The proposed steps to resolve the conflict have a history of practical implementation. The topic of deoccupation of the Autonomous Republic of Crimea and the city of Sevastopol is proposed to be given a separate study. The article considers, but needs more extensive research, the introduction of transitional justice, compensation for damages at the interstate level, referendums on certain issues. It is argued that an important area of conflict resolution is the solution of humanitarian problems: the implementation of social benefits, ensuring access to health care in health care facilities. It is also worth noting that, in general, the government's policy towards the inhabitants of the temporarily occupied territories should be stable, strategic, result-oriented in the long run, and frequent changes of ministers/governments may harm this and contribute to further delays.

Key words: *military conflict, war, peace, diplomacy, annexation, deoccupation, reintegration, government, Armed Forces of Ukraine, Ukraine, Great Britain, Northern Ireland, Russian Federation, Budapest Memorandum, Normandy format, temporarily occupied territories, government activities.*

ЦІННІСНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.09>

УДК 323.17

Вонсович Сергій Геннадійович,

доктор політичних наук, доцент,

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

vonsovyich@ukr.net; ORCID: 0000-0001-9657-0902

ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС

Розглянуто проблему становлення національної ідентичності та її загострення під впливом змін, які окреслили темпоральність транзитивних процесів у світі та в Україні зокрема. Розкрито трактування сутності ідентичності та розуміння процесу становлення національної ідентичності в контексті сучасної політичної науки. Встановлено, що ідентичність є однією з п'яти екзистенційних потреб людини (разом із потребою у встановленні зв'язків, у системі поглядів, у відданості). Виокремлено генезу головних понять, які виявляють зміст національної ідентичності, розкривають її риси та типологію. Виявлено, що особистісна ідентичність пов'язана із соціальною ідентичністю. Приділено увагу тому, що дослідники схильні виокремлювати у системі ідентичностей етнічну, яка спирається на такі характеристики: спільність походження, етнонім (самоназва), мова, культура, релігія, історична пам'ять тощо, які суттєво обумовлюють приналежність до певної спільноти. Виокремлено критерії для вирізнення національної та етнічної ідентичності, якими послуговуються вітчизняні дослідники. Розглянуто й розкрито поняття «ідентитет» та «система ідентитетів». Визначено, що ідентичностям властиві зміни, зумовлені політичним, соціально-економічним контекстом, а тому вони мають тимчасові, ситуативні риси. Підкреслено специфіку національної ідентичності й те, що твориться вона протягом тривалого історичного часу та здатна суттєво змінюватися. Національна та етнічна ідентичність, як правило, не зникає цілком зі свідомості під впливом сторонніх процесів, засвідчуючи цим свої можливості до адаптації. Відтак, національна ідентичність, як і інші типи ідентичностей, перебуває в процесі постійних змін, адаптації та конструювання. Для розгляду поставленої проблеми було використано порівняльний метод, метод критичного аналізу, описово – індуктивний метод. Звернено увагу на проблему руйнування громадянської та національної ідентичності технологіями хаосу. Відзначено, що культурне розмаїття України – сприятливий чинник для маніпулятивних технологій та спекуляцій.

Ключові слова: національна ідентичність, політична наука, особистісна ідентичність, соціальна ідентичність, етнічна ідентичність, ідентитет.

Вступ. Питання становлення національної ідентичності та змін в системі соціальних ідентичностей суспільства гостро постало перед дослідниками від часу проголошення незалежності України та поглибилося з початком кардинальних соціально-політичних трансформацій. Істотні зміни глобального масштабу у 2014-2020 рр., суттєво вплинувши на темпоральність транзитивних процесів у світі та Україні, загострили проблему ідентичностей, змусивши науковців інакше підійти до їх розуміння та змісту. Зокрема, Ф. Фукуяма в праці «Проти політики ідентичності» (Фукуяма, 2018) доходить висновку, що сучасна політика рухається під впливом ідентичностей. Він зауважує, що нині політика – це не економіка чи ідеологія, а ідентичності. Ліві вбачають свої цілі в політиці захисту маргінальних груп (етнічні меншини, мігранти, жінки, ЛГБТ-спільнота), праві – в патріотичному захисті традиційної національної ідентичності. Демократичні суспільства розриваються на сегменти, які не здатні домовлятися про спільні дії. Отже, політика ідентичності стала основною концепцією, яка пояснює багато чого з того, що відбувається в глобальних справах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Витлумачення сутності ідентичності вперше запропонував психолог і психоаналітик Е. Еріксон, визначивши її як «суб'єктивне натхненне відчуття тотожності та цільності». До питання ідентичності підійшли й такі дослідники як Р. Мертон, Е. Гоффман, П. Бергер. Надалі концепт ідентичності студіювався в межах когнітивної (Х. Теджфел, Д. Тернер) і гуманістичної психології (А. Маслоу), філософії (Ж. Лакан, Ю. Габермас). Для розуміння процесу становлення національної ідентичності у рамках певного культурного середовища важливими стали ідеї М. Вебера, Г. Алмонда, С. Верби, Е. Фрома, Г. Моргентхау, Т. Лукмана, М. Кастельса, Ш. Муф. Свій внесок у концептуалізацію поняття зробили українські дослідники О. Майборода, Л. Нагорна, О. Картунов, В. Лісовий, С. Макеєв, Р. Сирінський, Б. Попов, П. Римаренко. З урахуванням сучасних тенденцій змістовний доробок міститься в студіях Г. Боровської, Є. Бистрицького, С. Пролєєва, С. Лозниці, Г. Почепцова, С. Грабовського, І. Лосєва, В. Пономарьова.

На наш погляд, інтерес до цього феномену зумовлений тим, що ідентичність є однією з екзистенційних потреб людини. За класифікацією Е. Фрома виокремлено такі екзистенційні потреби: 1) у зв'язках, у належності; 2) в доланні пасивності на користь творенню; 3) в укоріненості в культурній традиції і в братерстві; 4) в ідентичності, в тотожності з самим собою; 5) в системі поглядів і власних цінностях для взаємодії зі світом (Фромм, 2006). Її суть – тотожність самому собі. Ідентичність є результатом ідентифікації. Вона зумовлюється пошуком способів задоволення потреб індивіда в процесі соціалізації. Тому виокремлення генезису головних понять, які виявляють зміст національної ідентичності, розкривають її риси та типологію, а також розуміння її впливів визначають **мету і завдання дослідження**.

Методи дослідження. Для розгляду поставленої проблеми було використано порівняльний метод, метод критичного аналізу, описово-індуктивний метод та опрацьовані дослідження Дж. Рекса «Етнічна ідентичність і національна держава: політична соціологія полікультурних суспільств». Зокрема в частині, де автор звертає увагу на проблему ідентичності, нації, етнічності в соціологічній теорії (Рекс, 1998)

Результати та дискусії. Серед українських науковців найпоширеніше визначення ідентичності пов'язане з її розумінням як сукупності рис та ознак, на підставі яких людина чи група співвідносять або ототожнюють себе із певною соціальною групою, спільнотою. Водночас, ідентичність як сукупність рис та ознак є підставою для вирізнення людини, групи з-поміж інших, відповідно, людей, груп (спільнот). «Ідентифікація» є процесом такого ототожнення. Отже, співвідношення між поняттями «ідентичність» та «ідентифікація» є таким: ідентичність у різноманітних її виявах і формах є результатом процесу ідентифікації. Процес ідентифікації може бути усвідомленим або неусвідомленим. Крім того, комплексний процес ідентифікації може бути зокрема «інтуїтивним; короткочасним або тривалим; відкритим або прихованим; однозначним або суперечливим». Ідентичність виявляється як на особистісному, так і на груповому рівнях і є наслідком приналежності до певної групи чи спільноти та зв'язків із нею. Вітчизняний науковець І. Кресіна (1998) визначає ідентичність як «приналежність (і об'єктивну, і суб'єктивну) людини чи групи людей до певного типу спільноти чи спільноти, ототожнення себе з її нормативними і функціональними характеристиками, і, здебільшого, готовність стати репрезентантом останньої» (с. 89).

Як бачимо, формування системи соціальних ідентичностей людини відбувається на основі факту приналежності до груп і спільнот, а також на співвіднесенні себе водночас із кількома соціальними групами чи спільнотами та вибудовуванні специфічної «ієрархії ідентичностей». М. Шульга пов'язує особистісну ідентичність із цілями мотиваціями, настановами, ціннісними орієнтаціями і самосвідомістю особистості, тоді як соціальну ідентичність – із системою соціальних характеристик (норм, ролей, статусів), що дозволяють вирізняти індивідів за груповою приналежністю (Шульга, 1997а). Водночас, самоусвідомлення на груповому рівні є результатом від індивідуальних самоусвідомлень, але не їх механічною сумою. Тому особистісна ідентичність та соціальна ідентичність, які творяться на різних рівнях, взаємопов'язані. Внаслідок самоідентифікації за різноманітними

соціокультурними, соціополітичними, соціально-психологічними параметрами людина визначає себе в певній спільноті, що визначає і специфіку її особистісної ідентичності.

Характер соціальних зв'язків визначає змістове наповнення ідентичності; вона може бути класовою, професійною, релігійною, культурною, етнічною, державно-політичною та іншою (Майборода, 1996, с. 81). Тому набуття людиною та групою людей власної ідентичності може відбуватися «на рівні клану, племені, національної держави, імперії тощо; у категоріях соціальної, культурної, расової, етнічної, релігійної, територіальної ідентичності тощо» (Stebelsky, 1994, р.233-234). Дослідниця у цій царині Л. Нагорна (2002), виокремлює три рівні ідентичності, що відображають «особистісне самовизначення, яке є базовою ідентичністю, систему соціокультурних ідентичностей (національних, професійних, вікових, релігійних, гендерних тощо) на другому рівні, а також глобальну ідентичність на третьому рівні» (с. 16). Приналежність до певної спільноти – етнічної, регіональної, національної – передбачає певний рівень залученості людини у неї через систему специфічних зв'язків. Разом з тим, приналежність до спільноти визначається через самоідентифікацію, тобто визнання та усвідомлення самою людиною своєї приналежності (етнічної, релігійно-конфесійної, культурної, національної тощо), виокремлення власної самосвідомості. На груповому рівні самоусвідомлення та ідентичність проявляється на підставі єдності ознак, за якими, по-перше, співвідносяться представники групи (спільноти) із нею, по-друге, відрізняють себе від інших груп (спільнот). Вітчизняний науковець В. Ткаченко, (2016) зосереджуючись на проблемі української ідентичності, як противагу російській зазначає, що «національні символи для українців у процесі становлення «ідентичності опору» як «проекту ідентичності майбутнього» відіграють першочергову роль» (с.74).

Отже, через виокремлення серед сукупності соціальних ідентичностей, для яких характерним є віднесення людиною чи групою людей себе за певними характеристиками до тих чи інших спільнот, розпізнають національну, етнічну, культурну, релігійну, соціально-класову ідентичності. Ступінь впливу найпоширеніших типів ідентичності загалом на систему ідентичностей людини та групи є різною. У системі соціальних ідентичностей та в її ієрархії, етнічна та національна ідентичності постають як одні з найстабільніших, оскільки саме етноси та нації є спільнотами, приналежність до яких обумовлюється народженням і лишається, як правило, незмінною протягом життя людини. Водночас інтенсивність становлення чи збереження національної та етнічної ідентичностей зазнає впливу інших проявів ідентифікацій і, відповідно, інших типів соціальної ідентичності людини: соціально-класової, культурної, ідеологічної, регіональної, релігійно-конфесійної тощо. Варто зауважити, що різні типи ідентичності (етнічна, релігійна, національна) можуть бути стійкішими порівняно з іншими в залежності від конкретних соціальних умов (Walker, 1994). Проте, найчастіше дослідники схильні виокремлювати у системі ідентичностей етнічну ідентичність як найпоширеніший та найстійкіший тип (Майборода, 1996). Цей тип ідентичності базисно спирається на такі характеристики: спільність походження, етнізм (самоназва), мова, культура, релігія, історична пам'ять тощо, які суттєво обумовлюють приналежність до етнічної групи чи спільноти. Підставу для стійкості етнічної ідентичності, як однієї з форм самовизначення людини, створює спільність походження, традицій, цінностей, вірувань, відчуття історичної спадкоємності та зв'язку між поколіннями, а також може супроводжуватися готовністю й здатністю відстоювати спільні культурні, соціальні, економічні, політичні інтереси, що визначається як «максимальна етнічність» (Картунов, 1999). Етнічна ідентичність може бути присутня навіть тоді, коли не супроводжується зовнішніми функціональними рисами етнічного, такими як: застосування мови, дотримання звичаїв, традицій тощо. Феномен обмеженого соціального значення етнічних характеристик, а також релігійних, мовних, національних, особливо поширений в сучасних суспільствах. Проте, завдяки процесу самоідентифікації й у модернових суспільствах зберігається вага етнічної ідентичності. У підсумку маємо або уточнення власної об'єктивної приналежності до певної етнічної групи, або здійснення самоідентифікації з іншими етноспільнотами.

Етнічна ідентичність передбачає здатність людини чи групи ідентифікувати себе не лише з однією але й з кількома етнічними спільнотами одночасно, зокрема в умовах перебування в іншокультурному та/або іноетнічному середовищах. Це формує невстановлену (неоднозначну) етнічну ідентичність. Тому українські науковці використовують поняття «маргінальності» ідентичності та «маргінального» статусу людини чи групи (Попов та ін.; 1996, с. 36), якими позначають відстороненість та ізоляваність від решти суспільства та притаманної йому системи ідентичностей. «Маргінальність» ідентичності простежується, передусім, в неможливості адаптувати людиною або групою несумісних цінностей з різних етнічних, культурних спільнот і супроводжується одночасною внутрішньо суперечливою ідентифікацією з кількома спільнотами. Через дистанціювання індивіда або групи одночасно від усіх спільнот може не відбуватися самоідентифікації з жодною з них, таким чином відбувається деактуалізація основних типів ідентичності (етнічної, мовно-культурної, релігійно-конфесійної тощо). Також самоізоляція однієї зі спільнот на етнічній, мовно-культурній, релігійно-конфесійній основі тощо, та дистанціювання від інших спільнот в межах одного суспільства, спроможна формувати появу «маргінального» типу ідентичності цілих соціальних груп.

Більшість українських і західних науковців чітко розмежовують поняття етнічної та національної ідентичності на засадах сутнісної відмінності між поняттями етнічного та національного. Також у вітчизняній науці синтезуються ці поняття з метою дефініції споріднених явищ. На розсуд окремих науковців, споріднену сутність взаємообумовлених і взаємопов'язаних етнічних і національних чинників відображає поняття «етнонаціональної ідентичності». Дослідник Р. Сирінський (2001) вважає доцільним застосування терміну «культурної ідентичності», замість національної та етнічної ідентичності, оскільки, на його думку, «в сучасному світі явища соціокультурного порядку витісняють етнічне і національне» (с. 111). Варто зауважити, що в контексті формування модерної української ідентичності С. Грабовський, І. Лосєв та В. Пономарьов вказують на негативну роль орієнтації значної частини публічних інтелектуалів на модні ліволіберальні західні моделі ідентичності, яких на практиці очікувало фіаско на Заході (Грабовський та ін., 2018).

У визначенні критеріїв для вирізнення національної та етнічної ідентичності вітчизняні дослідники послуговуються поняттями «ідентитет» та «система ідентитетів». Ідентитет розглядається як сутнісна ознака, властива людині, групі чи спільноті, що дозволяє максимально точно встановити приналежність людини до тієї чи іншої спільноти. Ідентичність особистості чи групи включає всі її ідентитети (пріоритетні, актуалізовані та потенційні) (Шульга, 2000b). Пріоритетні ідентитети є визначальними для соціальних зв'язків індивіда або групи. Актуалізованими є всі ідентитети, пріоритетні й непріоритетні, властиві індивіду або групі на даний час. Потенційними є ідентитети, що мають можливості для актуалізації під впливом певних соціальних чинників. Ідентичностям властиві зміни, зумовлені політичним, соціально-економічним контекстом, а тому вони мають тимчасові, ситуативні риси. Водночас, «...соціально-культурні утворення, до яких належать ідентичності, піддаються актуалізації – деактуалізації, легітимації – делегітимації тощо, однак значно меншою мірою – руйнації чи розпаду» (Макєєв, 2000, с. 162). Динамічність і рухливість, що притаманні складовим системи соціальних ідентичностей, не заперечують існування стабільних типів ідентичності. На думку дослідниці Н. Матвєєвої (2004), явище інерційності як таке, що природно задіяне у формуванні ідентичності, обумовлюється такою властивістю соціальних процесів, як взаємодія чи протистояння «традиційного» та «інноваційного» впливів (с. 19–21). Відтак, стійкість ідентичності може проявлятися інерційно, тобто відтворювати вже звичні форми та вияви. У книзі «Національна ідентичність і громадянське суспільство», зокрема питання національної ідентичності і викликів. Дослідники звертають увагу, що культурне розмаїття України стало сприятливим чинником для втілення численних маніпулятивних технологій та спекуляцій саме через проведення цілеспрямованої політики роз'єднаності. У цьому сенсі, наголошують автори, важливо дослідити поняття національної ідентичності та виявили чинники, які є

загрозливими для існування національної єдності у державі (Бистрицький та ін., 2018, с. 152).

Різноманітні ідентичності в процесі свого формування та трансформації взаємодіють між собою, нашаровуються або й витісняють одна одну, що відображається на неоднозначності та суперечливості проявів особистісної й групової ідентифікації. З одного боку, ідентичність кожної людини складається внаслідок набуття специфічних ідентифікацій та наслідування системи ідентичностей (етнічної, расової, національної, культурної, релігійної тощо), властивих спільноті, до якої вона належить; тобто особистісна ідентичність відтворює й підтримує спільнотну ієрархію ідентичностей. Разом з тим, уся система соціальних ідентичностей людини та спільноти може бути суттєво деформована внаслідок дії державно-політичного чинника. Держава, діяльність її інституцій може свідомо спричиняти ослаблення, деформацію та навіть витіснення ідентичності етнічних, культурних, релігійно-конфесійних груп, націй, або їхніх окремих ідентитетів; водночас, держава здатна сприяти збереженню та стимулювати природній розвиток ідентичностей.

Зауважимо, що специфіка національної ідентичності твориться протягом тривалого історичного часу, проте у короткий історичний період вона здатна суттєво змінюватися, зберігаючи, в окремих випадках, потенціал для відновлення. Тому процес становлення ідентичності, що відбувається в конкретний історичний момент, забезпечується складним процесом рефлексії. Її спосіб демонструє оригінальні риси, властиві конкретній спільноті та її представникам, і свідчить про самобутню ментальність, норми, звичаї, цінності тощо. Національна, як і етнічна ідентичність, як правило, не зникає цілком із свідомості під впливом сторонніх процесів, засвідчуючи свої можливості до адаптації. Динамічність, а не статичність явища національної ідентичності відзначають дослідники Т. Кузьо (1998, р. 146) Б. Кравченко (1997, с. 255), Г. Почепцов (2015, с.218). Відтак, національна ідентичність, як і інші типи ідентичності, перебуває в процесі постійних змін, адаптації та конструювання.

Підхід до системи ідентичностей як до явища динамічного надає змогу системно дослідити національну та інші типи ідентичності, а також виявити характер взаємовпливу різних її типів. Серед детермінант етнічної ідентичності найчастіше постають: спільне походження, антропологічний тип, самоназва, мова, особливості менталітету й способу життя, традиції та звичаї, духовна й матеріальна культура, релігійні вірування, спільність позицій у ставленні до подій минулого, а також, як правило, історична територія. Натомість, серед основних спільних чинників, що справляють вплив на розвиток ідентичності нації насамперед виокремлюються: територія, державність, культура, національна свідомість, спільна історична пам'ять тощо. Більшість дослідників наголошують на тому, що роль суб'єктивних та об'єктивних чинників є відмінною для становлення етносу та нації, й, відповідно, етнічної та національної ідентичностей (Лісовий, 1997, с. 44–50). Для процесу становлення етнічної ідентичності переважає вплив об'єктивних факторів, оскільки етнічна ідентичність притаманна людині як даність від народження в певній етнічній спільноті. Тому етнічна ідентифікація здійснюється радше за об'єктивними ознаками, передусім на підставі етнічного походження, а також – наслідування мови, релігії, культури, традицій, менталітету тощо. Національна ідентичність, подібно до етнічної, також може успадковуватися, зокрема на основі громадянства. Втім, зміна громадянства або країни проживання уможливує переорієнтацію національної ідентичності людини. Цей тип ідентичності з'являється в ієрархії соціальних ідентичностей людини й суспільства внаслідок актуалізації питання приналежності до певної нації та в результаті процесу співвіднесення, ототожнення людини із певною національною, громадянсько-політичною спільнотою.

У становленні етнічної ідентичності суб'єктивні фактори теж виявляються значущими, як і щодо національної ідентичності. Процес становлення національної, як і етнічної, обумовлюється низкою об'єктивних даних (спільним походженням, мовою тощо). Однак нації, як єдиній спільноті, для самовизначення необхідне самоусвідомлення, яке найчастіше ґрунтується на осягненні чи сприйнятті вже існуючих ознак національної спільноти, як-то історія, походження, культура, державний чи бездержавний статус та інше. Водночас не

існує «обов'язкового набору» ознак, який надавав би достатньо підстав для єдності таких спільнот як нація, етнос (Лісовий та Проценко, 2000, с. 22–24), тобто можуть мати місце випадки існування націй чи етносів без окремих притаманних характеристик (власної мови, території тощо). З одного боку, здобуття державного статусу може бути безпосередньою передумовою та результатом становлення нації та її ідентичності; з іншого, бездержавність не означає відсутність нації та її ідентичності. З огляду на масовий наступ технологій хаосу у формі лібертаріанства (Боровська, 2020), потрібно звернути увагу на проблему руйнування цим ідеологічним маневром громадянської та національної ідентичності.

Висновки. На наш погляд, національна ідентичність, обумовлюючись політико-соціальним контекстом, здійснюється спільнотою та її соціальними групами насамперед на підставі свідомого сприйняття спільної історії та спільного бачення майбутнього, цінностей та інтересів. Варіативність форм та інтенсивність проявів національної та етнічної ідентичності твориться під впливом історико-політичних подій, як-от розділення націй та етнічних груп державними кордонами, а також під впливом соціально-демографічних процесів – асиміляції, акультурації, масових міграцій тощо. Усвідомлення як всією спільнотою, так і окремими її представниками своєї національної ідентичності, разом з іншими типами ідентичностей (етнічної, культурної, регіональної), більш активно відбувається в умовах стабільно сприятливого політико-правового, культурного, геополітичного, соціально-економічного стану, що, як правило, оптимальним чином забезпечується в умовах існування власної держави. Особливо, в нашому випадку, потрібно звернути увагу на розгляд дослідниками питання дисциплінарної влади як фактора формування національної ідентичності.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бистрицький Є., Пролєєв С., Лозниця С., Зимовець Р., Кобець Р. (2018). *Національна ідентичність і громадянське суспільство*. Київ: Дух і Літера.
2. Боровська, Г. (2020). Лібертаріанство у політико-правовому просторі національної та громадянської ідентичності. *Ефективність державного управління*, Вип. 3, (64), Ч. 1, 34–45. http://194.44.11.130/cgiin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=%D0%9672505%2F2020%2F3
3. Грабовський, С., Лосєв, І., та Пономарьов, В. (2018). *Політика (до) формування модерної української ідентичності*. Ніжин: Лисенко.
4. Картунов, О. (1999). *Вступ до етнополітології*. Київ: Крок.
5. Кравченко, Б. (1997). *Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст.* Київ: Основи.
6. Кресіна, І. (1998). *Українська національна свідомість і сучасні політичні процеси: (Етнополітологічний аналіз)*. Київ: Вища школа.
7. Лісовий, В. (1997). *Культура – ідеологія – політика*. Київ.
8. Лісовий, В., та Проценко, О. (2000). *Націоналізм, нація та національна держава. Націоналізм: Антологія*. Київ: Смолоскип.
9. Майборода, О. (1996) Ідентичність. Ю. І. Римаренко(наук. ред.). *Мала енциклопедія етнодержавознавства*. (81). Київ: Довіра.
10. Макеєв, С. (2000). Соціологічний аналіз ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*, №3, 161–163.
11. Матвеева, Н. (2004). Социальная инерция. К определению понятия. *Социс*, №4. 19–21.
12. Нагорна, Л. (2002). *Національна ідентичність в Україні*. Київ: ППІЕНД.
13. Попов, Б., Піддубний, В., та Шкляр Л. (1993). *Етнос і соціум*. Київ: Наукова думка.
14. Почепцов, Г. (2015). *Сучасні інформаційні війни*. Київ: «Києво-Могилянська академія».

15. Рекс Дж. (1998). Етнічна ідентичність і національна держава: політична соціологія полікультурних суспільств. *Українські варіанти, Вип. 1*, 76–84.
16. Сирінський, Р. (2001). Етнічна складова самоідентифікації індивіда. *Молода нація. Альманах, №1*, 104–109.
17. Ткаченко, В. (2016). *Росія: ідентичність агресора*. Київ : ВЦ «Академія».
18. Фромм, Е. (2006). *Здорове общество*. Москва. Хранитель.
19. Фукуяма, Ф. (2018, сентябрь/октябрь,) *Против политики идентичности*. Strategic Group Sofia Foreign affairs. <http://sg-sofia.com.ua/protiv-politiki-identichnosti-fukuyama>.
20. Шульга, М. (1997). *Ідентичність*. В., Євтух (гол.ред). Етнічний довідник у трьох частинах. Поняття та терміни .Ч. I. (68). Київ: Фенікс.
21. Шульга, М. (2000). Маргінальність як криза ідентичності. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг, №3*, 166–170.
22. Kuzio, T. (1998). *Ukraine: State and Nation-building*. London-New York: Routledge.
23. Stebelsky, I. (1994). National Identity of Ukraine. In *Geography and National Identity*.(233). ed David Hooson. Oxford: Blackwell.
24. Walker, C. (1994). Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group...*Nationalism* (43). ed John Hutchinson and Anthony Smith. Oxford: Oxford University Press.

REFERENCES:

1. Bystrytskyi Ye., Proleiev S., Loznytsia S., Zymovets R. & Kobets R. (2018). *Natsionalna identychnist i hromadianske suspilstvo*. Kyiv: Dukh i Litera. [National identity and civil society.] [in Ukrainian].
2. Borovska, H. (2020). Libertarianstvo u polityko-pravovomu prostori natsionalnoi ta hromadianskoi identychnosti. *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia. Vyp. 3, (64). Ch. 1, S.34-45*. [Libertarianism in the political and legal space of national and civic identity.] http://194.44.11.130/cgiin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=njuu_all&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21COLORTERMS=0&S21P03=I=&S21STR=%D0%9672505%2F2020%2F3[in Ukrainian].
3. Hrabovskyi, S., Losiev, I., & Ponomarov, V. (2018). *Polityka (do) formuvannia modernoi ukrainskoi identychnosti*. Nizhyn: Lysenko. [The policy of (pre) formation of modern Ukrainian identity.] [in Ukrainian].
4. Kartunov, O. (1999). *Vstup do etnopolitologii*. Kyiv: Krok. [Introduction to ethnopolitical science.] [in Ukrainian].
5. Kravchenko, B. (1997). *Sotsialni zminy i natsionalna svidomist v Ukraini KhKh st*. Kyiv: Osnovy. [Social change and national consciousness in Ukraine in the twentieth century]. [in Ukrainian].
6. Kresina, I. (1998). *Ukrainska natsionalna svidomist i suchasni politychni protsesy: (Etnopolitologichniy analiz)*. Kyiv: Vyshcha shkola. [Ukrainian national consciousness and modern political processes: (Ethnopolitical analysis)]. [in Ukrainian].
7. Lisovyi, V. (1997). *Kultura – ideolohiia – polityka*. Kyiv.Oleny Telihiy. [Culture – ideology – politics]. [in Ukrainian].
8. Lisovyi, V. & Protsenko, O. (2000). *Natsionalizm, natsiia ta natsionalna derzhava. Natsionalizm: Antolohiia*. Kyiv: Smoloskyp. [Nationalism: an Antropology]. [in Ukrainian].
9. Maiboroda, O. (1996) *Identychnist*. Yu. Rymarenko (nauk. red.). *Mala entsyklopediia etnoderzhavoznavstva*. (81). Kyiv: Dovira. [Small encyclopedia of ethno-state studies]. [in Ukrainian].
10. Makeiev, S. (2000). *Sotsiolohichniy analiz identychnosti. Sotsiolohiia: teoriia, metody, marketynh*. №3,161-163. [Sociological analysis of identity]. [in Ukrainian].
11. Matveeva, N. (2004). *Social'naja inercija. K opredeleniju ponjatija*. Socis. №4. 19-21[Social inertia. To the definition of the concept].
12. Nahorna, L. (2002). *Natsionalna identychnist v Ukraini*. Kyiv: IPiEND. [National identity in Ukraine.] [in Ukrainian].

13. Popov, B., Piddubnyi, V., & Shkliar L. (1993). *Etnos i sotsium*. Kyiv: Naukova dumka. [Ethnos and society]. [in Ukrainian].
14. Pocheptsov, H. (2015). *Suchasni informatsiini viiny*. Kyiv: «Kyievo-Mohylianska akademiia». [Modern information wars.] [in Ukrainian].
15. Reks Dzh. (1998). Etnichna identychnist i natsionalna derzhava: politychna sotsiologhiia polikulturnykh suspilstv. [Ethnic identity and the nation-state: the political sociology of multicultural societies.] *Ukrainski varianty*. Vyp. 1, 76-84 [in Ukrainian].
16. Syrinskyi, R. (2001). Etnichna skladova samoidentyfikatsii indyvida. *Moloda natsiia*. *Almanakh*. №1, 104-109. [Ethnic component of individual self-identification]. [in Ukrainian].
17. Tkachenko, V. (2016). *Rosiia: identychnist ahresora*. [Russia: the identity of the aggressor]. Kyiv: VTs «Akademiia». [in Ukrainian].
18. Fromm, E. (2006). *Zdorovoe obshhestvo*. [A Healthy society] Moskva. Hranitel'.
19. Fukujama, F. (2018, sentjabr' / oktjabr'.) *Protiv politiki identichnosti Strategic*. Group Sofia Foreign affairs. [Against identity politics.] <http://sg-sofia.com.ua/protiv-politiki-identichnosti-fukuyama>. [In Russian].
20. Shulha, M. (1997). *Identychnist*. V.B. Yevtukh (hol.red). Etnichniy dovidnyk u trokh chastynakh. Poniattia ta terminy [Identity]. Ch. I. (68). Kyiv: Feniks. [in Ukrainian].
21. Shulha, M. (2000). Marhinalnist yak kryza identychnosti. [Marginality as an identity crisis.] *Sotsiologhiia: teoriia, metody, marketynh*. №3, 166-170. [in Ukrainian].
22. Kuzio, T. (1998). *Ukraine: State and Nation-building*. London-New York: Routledge.
23. Stebelsky, I. (1994). National Identity of Ukraine. In *Geography and National Identity*. (233). ed David Hooson. Oxford: Blackwell.
24. Walker, C. (1994). Nation is a Nation, is a State, is an Ethnic Group... *Nationalism* (43). ed John Hutchinson and Anthony Smith. Oxford: Oxford University Press.

Sergiy Vonsovych,

Doctor of Political Science, Kamianets-Podilskyi National Ivan Ohienko University
National Identity: Ukrainian Discourse

It was examined the formation of national identity and its aggravation under the changes which influence the temporality of transitive processes both in the world and Ukraine. It reveals the interpretation of the essence of identity and understanding of the process of its development in the context of modern political science. Identity is regarded to be one of the five human existential needs (along with the need to establish contacts, develop an outlook, and devotion). The genesis of the main concepts that reveal the meaning of national identity, represents also its features and typology. In addition, it has been found that personal identity is related to the interaction with social identity. The researchers distinguish in the system of identities an ethnic identity, which possesses the following characteristics: common origin, ethnonym (self-name), language, culture, religion, historical memory, etc. The author explains the concepts of «identity» and «system of identities», showing that they are characterized by changes in the political and socio-economic context, and therefore they possess temporary and situational features. The specificity of national identity is that it develops over a long historical time and can change significantly. National, as well as ethnic identity does not disappear completely from the consciousness under the influence of external processes, demonstrating its ability to adjust. Thus, national identity, like other types of identity, is in the process of constant change, adaptation and construction. To study the given issue the methods of comparative, critical analysis, and elements of inductive approach were used. The attention was focused on destroying social and national identity by technologies of chaos. It is mentioned that cultural diversity in Ukraine is a favorable factor for manipulations and speculations.

Keywords: national identity, political science, personal identity, social identity, ethnic identity, identity.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.10>
УДК 321:316.3

Мостіпан Олександр Миколайович,
кандидат політичних наук, доцент кафедри соціології та політології,
Національний авіаційний університет
mostipan-alex@ukr.net; ORCID: 0000-0002-2745-0787

«НІХОН САНДАЙ ДЖІЦУРОКУ» ЯК ПІДСУМКОВИЙ ТРАКТАТ ДЕРЖАВНОЇ ІСТОРІЇ ЯПОНІЇ У СКЛАДІ «ШЕСТИ НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРІЙ»

У статті проаналізовано суспільно-політичні засади створення «Ніхон Сандай Джіцуроку» як останньої державної історії у складі «Шести Національних Історій». З'ясовано роль «Ніхон Сандай Джіцуроку» як політичного тексту у процесах легітимації влади феодально-аристократичної еліти. Досліджено трансформацію інституту імператорської влади у результаті взаємодії з родом Фудзівара. Прослідковано взаємовплив між політичною та релігійною сферами життя японського суспільства у період 858-887 рр. Розглянуто інструменти державної влади спрямовані на регламентацію діяльності представників буддизму та синтоїзму. Проаналізовано вплив конфуціанської традиції на організацію бюрократичної системи держави у зазначений період. Висвітлено політичну боротьбу між представниками конкуруючих феодально-аристократичних груп за вплив на створення державної історії, політизацію культурної еліти та її участь у державному управлінні. Підкреслено інституційну ефективність імператорської влади щодо її визначальної ролі у створенні державної історії. Досліджено політичні біографії авторів «Ніхон Сандай Джіцуроку» у зрізі їх участі у написанні тексту хроніки. Проаналізовано специфіку організації політичної системи періоду Хейан у 858-887 рр. у зв'язку з появою потужних економіко-політичних центрів впливу поза межами столиці держави. Виявлено механізми централізації державної влади та формування бюрократичного апарату у зрізі проведення виваженої державної політики щодо провінцій. Прослідковано політико-культурну практику цивілізованого відречення від влади для колишніх імператорів та їх подальшу участь у суспільному житті. Виокремлено зв'язок у трикутнику «політика» – «влада» – «знання» в аспекті появи приватних шкіл для навчання бюрократії та запиту з боку держави на існування освіченої політичної еліти. Підсумовано політичні результати успішної реалізації практики державного літописання, що з часом була трансформована в інші форми інтелектуального життя Японії.

Ключові слова: «Ніхон Сандай Джіцуроку», «Шість Національних Історій», імператорська влада, період Хейан, політична думка Японії, державна історія Японії, синтоїзм, буддизм, бюрократичний апарат.

Вступ. «Ніхон Сандай Джіцуроку» («Істинні записи про три правління в Японії») (далі – «Сандай Джіцуроку») є роботою, що продовжила офіційне державне літописання Японії. Традиція літописання передбачала включення до тексту імператорських указів, доповідей чиновників та їхніх пропозицій щодо державного управління, інформації про релігійну сферу, а також записів про події, що стосувались політичних процесів.

«Сандай Джіцуроку» є детальною роботою з політичної історії Японії, що віддзеркалила набутий минулий досвід створення національних історій та прагнення авторів створити, відповідно до традиції, роботу високого ґатунку. У передмові автори висловлюють намір дотримуватись об'єктивності у висвітленні подій і характеристики вчинків правителів. Окремо зроблено наголос, що історіографія у «Сандай Джіцуроку» вивірена з позиції діяльності Імператорського двору. З цією метою наведено укази імператорів, опис придворних церемоній, деталі щодо етикету прийому іноземних посольств, особливості святкування державних свят. У тексті акцентовано увагу на описі процедур вступу на престол, досягненні повноліття та дотриманні похоронних ритуалів щодо імператорів. У той

час феодалні роди боролись за вплив на державну владу, проте продовжували мислити її саме як втілення імператорської влади.

Мета і завдання статті. Ця наукова розвідка покликана розкрити суспільно-політичні аспекти роботи «Сандай Джіцуроку» як державної історії Японії періоду Хейан. Відповідно до мети можна виокремити завдання: 1) з'ясувати роль «Сандай Джіцуроку» як механізму легітимації державної влади; 2) розглянути зв'язки між політичною та релігійною сферами життя японського суспільства, що були відображені у роботі; 3) проаналізувати особливості становлення бюрократичного апарату та інститутів державної влади у період 858-887 рр.

Аналіз останніх публікацій по темі. Важливим підґрунтям для дослідження політичної думки Японії періоду Хейан є роботи С. Броунлі, Т. Сакамото, В. Рубеля, у яких розкрито політико-історичний контекст створення окремих творів з державної історії та проаналізовано їх особливості. Аналіз зазначеного періоду з позицій історичного підходу зроблено у роботах В. Біслі, В. Фарріса, Д. Лу, Г. Сансома, Д. Шайвлі, К. Тотмана, що є джерелом інформації стосовно періоду створення державної хроніки та щодо державних діячів, імператорів, аристократів, про яких містяться згадки у «Ніхон Сандай Джіцуроку». Загальний культурний контекст періоду Хейан та безпосередньо часу створення хроніки проаналізовано у роботах М. Адольфсона, Н. Буседіної, Е. Каменса, С. Мацумото. Мистецтво та література як складові культурно-політичних процесів періоду Хейан проаналізовано у роботах І. Бондаренка та Ю. Осадчої, а також П. Мейсона.

Аналіз джерельної бази свідчить, що існують вагомні наукові дослідження з історії, культури та мистецтва, а також окремих аспектів політичної думки Японії періоду Хейан. Водночас **існують і невирішені раніше аспекти проблеми.** Актуальним залишається аналіз «Сандай Джіцуроку» як політичної хроніки державної історії Японії періоду Хейан у зв'язку з необхідністю з'ясування ролі цієї роботи у процесах формування політичної системи Японії та впливу на державотворчу традицію.

При вирішенні поставлених завдань у статті були використані такі **методи:** історичний – для аналізу історичного контексту та підґрунтя появи роботи «Сандай Джіцуроку»; порівняльний – для визначення спільних, особливих та специфічних характеристик у роботі «Сандай Джіцуроку» порівняно з попередніми хроніками у складі «Шести Національних Історій»; інституційний – для дослідження ролі «Сандай Джіцуроку» у процесах формування інститутів японської державності періоду Хейан та відповідних трансформацій цих інститутів; структурно-функціональний – для виокремлення функцій складових частин тексту «Сандай Джіцуроку» у процесах легітимації імператорської влади, формування бюрократичного апарату, централізації держави та реалізації політики у релігійній сфері; системний підхід – для дослідження впливу «Сандай Джіцуроку» на процеси взаємодії складових елементів політичної системи держави.

Результати та дискусії. Створення «Сандай Джіцуроку» розпочалось за наказом Імператора Уда (866–931), який правив з 887 по 897 рр. Робота була завершена у 901 р. за Імператора Дайго (885–930), який правив з 897 по 930 рр. У хроніці описано правління Імператорів Сейва (роки пр. 858–876), Йодзей (роки пр. 876–884), і Коко (роки пр. 884–887). Загалом «Сандай Джіцуроку» включає 50 томів (Brownlee, 1991, p. 39). Роботу створювали високопосадовці Мінамото Йошіарі (845–897), Фудзівара Токіхіра (871–909), Сугавара Мічідзане (845–903), Окура Йошіюкі (832–922) та Мімуне Масахіра (853-926).

За однією з версій, що міститься у «Ніхон Кірюку» («Скорочена історія Японії»), високопосадовці отримали наказ Імператора створити Національну історію у 892 р., хоча можна зустріти згадки дослідників і щодо 893 р. Унаслідок придворних інтриг, політичної боротьби та обставин особистого життя авторів, фінальний варіант роботи був презентований при дворі імператора посадовцями Фудзівара Токіхіра та Окура Йошіюкі у 901 р., які залишились фактично у двох з п'яти початкових учасників авторського колективу.

До складу авторського колективу увійшли представники конкуруючих між собою аристократичних родів, що позначилось на перебігу створення «Сандай Джіцуроку» та особистих долях її авторів. Процес створення тексту публічно засвідчив глибоке

протистояння між імператорським двором та родом Фудзівара. Імператор Уда доклав чимало зусиль для посилення своєї влади, на противагу роду Фудзівара, шляхом включення до складу авторського колективу придворних вчених, а також представника з роду Мінамото, який був відгалуженням від імператорського роду. Отже, у колективі авторів «Сандай Джіцуроку» можна виокремити дві конкуруючі між собою групи, що, з одного боку, представляли інтереси Імператорського двору (напр., Сугавара Мічідзане), а з іншого – клану Фудзівара (напр., Окура Йошіюкі). Персональний склад колективу авторів «Сандай Джіцуроку» віддзеркалив багатогранні напружені політичні відносини між найвпливовішими учасниками тогочасного політичного процесу в Японії, політизацію інтелектуальних еліт та конкуренцію між ними за вплив на державотворчий процес.

Мінамото Йошіарі та Фудзівара Токіхіра очолювали авторський колектив на різних етапах створення «Сандай Джіцуроку», а безпосередньо з текстом, очевидно, працювали Сугавара Мічідзане, Окура Йошіюкі та Мімуне Масахіро. Окура Йошіюкі міг здійснити визначальний вплив на оформлення остаточного варіанту роботи, оскільки згадки про його участь у подіях суспільного життя трапляються набагато частіше, ніж про інших авторів, які також володіли високими державними рангами. Загалом стосовно Йошіюкі акцентовано увагу на його персональних заслугах у державних справах, зовнішній політиці та служінню Імператору. Мінамото Йошіарі був призначений відповідальним за створення «Сандай Джіцуроку» у колективі авторів. Він обіймав посади Великого Радника, що мав Старший Третій Ранг, Генерала Лівої Гвардії, Наставника Наслідного Принца, Інспектора провінцій Муцу та Дева. Йошіарі мав досвід створення текстів державної ваги, свідченням чого є представлений у 892 р. Звіт для імператорського двору стосовно роботи контролерів у провінціях. Оскільки Мінамото Йошіарі був сином Імператора Монтоку, його призначення відповідальним за створення «Сандай Джіцуроку» повинно було підкреслити виключне право імператорського роду здійснювати визначальний вплив на створення державної історії.

Фудзівара Токіхіра був Лівим Міністром, Дайнагоном (радник першого рангу), а також володів рангом, що дорівнював за впливом сангі (асоційований радник). Після смерті свого батька – Фудзівара Мотоцуне, Токіхіра очолив посаду Канпаку (головний радник Імператора). Фудзівара Мотоцуне був учасником у «конфлікті Аю» 887 р., у перебіг якого також був включений Сугавара Мічідзане. Цей конфлікт вкотре продемонстрував напруженість у відносинах між кланом Фудзівара та Імператорським двором, а також ще більше загострив їх, що вплинуло на перебіг створення «Сандай Джіцуроку». У подальшому, Фудзівара Токіхіра продовжив вдало використовувати можливості для боротьби з політичними конкурентами, наприклад, у 900 р. він звинуватив Сугавара Мічідзане у змові проти Імператора, що призвело до заслання Мічідзане в Дадзайфу. Історичний контекст створення «Сандай Джіцуроку» відобразив процеси трансформації важливих складових у політичній системі періоду Хейан, коли виникали сильні економічні, культурні, політичні центри впливу поза межами столиці (Meuer, 2009, p. 61).

Сугавара Мічідзане обіймав посаду Правого Міністра, у період, коли Фудзівара Токіхіра був Лівим Міністром після інтронізації Імператора Дайго. Мічідзане здобув визнання вченого-конфуціанця, а також був добре обізнаний з класичною китайською літературою. Це було однією з підстав включення його до авторського колективу «Сандай Джіцуроку». Він походив з родини вчених, яка тривалий час викладала історію при дворі імператорів, а його батько створив приватну школу. У наслідок неправдивих звинувачень з боку Фудзівара Токіхіра у змові проти Імператора, Сугавара Мічідзане був засланий обіймати посаду в Дадзайфу (адміністративна установа на півночі острова Кюсю, сучасне м. Дадзайфу, префектура Фукуока), де він помер. Корені цих подій сягають часів правління Імператора Уда, а саме коли у 888 р. виник конфлікт між Фудзівара Мотоцуне та Імператором, під час якого Сугавара Мічідзане як придворний вчений аргументував на користь Імператора. Після відречення Імператора Уда від трону згадані події спричинили крах кар'єри Мічідзане, коли він був понижений у рангу та відправлений фактично у заслання в Дадзайфу.

У «Сандай Джіцуруку» згадки щодо Сугавара Мічідзане трапляються непропорційно рідко, наприклад, порівняно з Окура Йошіюкі, хоча перший обіймав вищу посаду. Це може свідчити, що Мічідзане втратив вплив на оформлення остаточного варіанту тексту державної історії. З іншого боку, це може вказувати, що Сугавара Мічідзане продемонстрував більший масштаб мислення як державний посадовець, порівняно з Окура Йошіюкі, який, очевидно, надто сильно прагнув особистої слави та звеличення свого роду в історії, що й знайшло відображення у «Сандай Джіцуруку».

«Сандай Джіцуруку» була створена як робота з державної історії, проте текст неминуче містив віддзеркалення поточної боротьби за політичну владу та вплив на інтелектуальну традицію державного літописання. Окура Йошіюкі міг використовувати доступні йому важелі впливу для применшення ролі Сугавара Мічідзане в тексті державної історії, хоча при цьому мало місце позитивне та детальне висвітлення діяльності батька Сугавара Мічідзане – Корейоші. Наприклад, наведено інформацію щодо визначальної ролі Корейоші у написанні роботи «Монтоку Джіцуруку», хоча це не відповідає дійсності (Sakamoto, 1991, p. 174). Водночас, звеличення Корейоші може свідчити, що Сугавара Мічідзане мав вплив на оформлення тексту та, завдяки гарній обізнаності з конфуціанською традицією, доклав зусиль для обґрунтування власної легітимності шляхом прославлення свого батька та роду.

Окура Йошіюкі був високопосадовцем в Міністерстві центральних справ, старшим секретарем Державної ради, тимчасовим Віце-правителем провінції Мікава. Протягом кар'єри як посадовця та вченого він набув значного досвіду у роботі з державними документами, а також приймав участь у створенні «Кодексу епохи Енгі», був викладачем у приватній школі, де навчав представників роду Фудзівара. Участь Окура Йошіюкі у створенні «Сандай Джіцуруку» доцільно розглядати у межах його відносин з родом Фудзівара, а безпосередньо – з Фудзівара Токіхіра, у залежності від якого він перебував. Рід Окура Йошіюкі перебував у постійній конкуренції у сфері інтелектуального життя, освіти та культури тогочасної Японії, з родом Сугавара Мічідзане. У книзі «Хоншьо Шьоджяку Мокуроку», яка була створена в XI ст., авторство щодо «Сандай Джіцуруку» приписується виключно Окура Йошіюкі, що є свідченням продовження політичної боротьби між аристократичними родами за державну історію вже після створення тексту. У «Сандай Джіцуруку» Окура Йошіюкі зображений як компетентний управлінець з глибоким державним мисленням. У тексті роботи зроблено акцент на усвідомленні ним зв'язку між політичною та релігійною сферами життя, а саме зазначено, що Йошіюкі доклав зусиль для створення постійного освітлення у храмі Коджімаямадера (Sakamoto, 1991, p. 173). Це стало можливим шляхом встановлення податку на частини прибутку від рисових полів та надання цих коштів храму, що було запроваджено за наказом Імператора.

Мімуне Масахіра на час призначення до складу авторського колективу обіймав посаду Віце-правителя провінції Біттю. Тому, ймовірно, що від початку він приймав лише номінальну участь у створенні «Сандай Джіцуруку». Мімуне Масахіро був учнем Окура Йошіюкі, що засвідчує його приналежність до орбіти впливу клану Фудзівара. У 901 р. Масахіра був призначений Помічником правителя провінції Етідзен, вже на завершальній стадії створення тексту, що також підтверджує його номінальну участь.

Призначення Мінамото Йошіарі, який був сином Імператора Монтоку, а не представником роду Фудзівара, відповідальним за створення «Сандай Джіцуруку», може свідчити: 1) Імператор Уда намагався посилити особисту владу та владу імператорського двору шляхом послаблення впливу роду Фудзівара; 2) рід Фудзівара втратив домінуючий вплив з поміж інших кланів на Імператора у цей період часу; 3) імператорський двір прагнув відновити практику створення державної історії, де він мав би визначальний вплив.

У 897 р. Мінамото Йошіарі помер, а згодом у цьому ж році Імператор Уда зрікся престолу, що стало причиною перерви у написанні «Сандай Джіцуруку». Імператор доклав чимало зусиль для послаблення впливу роду Фудзівара на створення державної історії. Наступним Імператором став Дайго, який призначав Фудзівара Токіхіра відповідальним в авторському колективі, у складі якого продовжували перебувати Сугавара Мічідзане, Окура

Йошіюкі та Мімуне Масахіра. Це призначення засвідчило відновлення неформального спадкового права роду Фудзівара визначальним чином впливати на створення державної історії. Оскільки нових членів в авторському колективі не з'явилося – прослідковується певна наступність щодо створення державної історії після зміни правлячого Імператора. Дайго намагався вибудувати систему стримувань і противаг у відносинах між родом Фудзівара (Токіхіра) та вченими-бюрократами імператорського двору (Сугавара Мічідзане), проте у підсумку перший здобув домінуючу позицію у системі владних відносин (Farris, 2009, p. 57).

Відзначимо, що на час завершення і представлення роботи у 901 р. у складі авторського колективу залишились Фудзівара Токіхіра та Окура Йошіюкі.

У «Сандай Джіцуруку», як і у попередніх національних історіях, продовжено традицію легітимізувати інститути імператорської влади, використовуючи інструментарій конфуціанства, наприклад, тлумачення правильності реалізації політичної влади здійснюється з посиланням на «волю неба». У цьому аспекті правитель зобов'язаний підтримувати постійний зв'язок з «небом» і цим забезпечувати неперервність існування інститутів державної влади. Наприклад, природні катаклізми, стихійні лиха, землетруси, поганий врожай, пожежі чи будь-які інші негативні явища у соціальному житті – вважаються свідченням втрати зв'язку правителя з «небом». З метою, щоб імператори належно здійснювали функцію зв'язку з небом, у системі державної влади працювало Бюро «Інь-ян», у якому за допомогою астрономії досліджували небо, зірки, метеорити (Sakamoto, 1991, p. 177). У підсумку, це давало змогу разом у взаємодії з іншими органами державної влади, наприклад з Бюро історії, надавати політичну оцінку, тлумачення і рекомендації щодо поточного стану справ у державі, засобів і методів реалізації політики, відповідності особистих якостей чиновників їхнім посадам та ін. Як наслідок, створювались підстави для легітимації політичної системи та/або змін у ній.

Записи у «Сандай Джіцуруку» стосовно дотримання церемоній у придворному житті є не настільки детальними, як в попередніх національних історіях. Це може свідчити про високий рівень організації системи державного управління, коли автори національної історії вже могли обмежитись лише констатацією фактів. Втім ці записи є щорічними і регулярними, що дозволяє аналізувати напрями розвитку політичного процесу та системи державного управління Японії періоду Хейан. Окрему частину «Сандай Джіцуруку» складають короткі історії-оповіді про події, які у реальному житті навряд чи могли трапитись, наприклад оповідь про зміну, що з'їла священну сутру; історія про демона-душителя в імператорському палаці; розповіді про таємничі голоси в ночі та ін. У цьому сенсі прослідковується зв'язок між політичною сферою та природним середовищем, де останнє може бути фактором незалежної оцінки діяльності правителів і чиновників. Це також наводить на думку стосовно необхідності проведення державної політики в інтенції до гармонізації з навколишнім природним середовищем, що загалом відповідає конфуціанській традиції світорозуміння, підкреслює зв'язок японської політичної сфери з нею. Записи про ці події набувають дещо магічного характеру, хоча не завжди є зрозумілим їх політичний зміст і контекст створення, значення для державного життя та загалом національної історії. Можна зустріти думку, що у «Сандай Джіцуруку» у цьому аспекті найбільш сильно виражена тенденція, порівняно з іншими національними історіями, до механічного поєднання фактів, які не мали великого значення для історії тієї епохи (Brownlee, 1991, p. 39).

Двадцять дев'ять перших томів «Сандай Джіцуруку» присвячено розгляду доби Імператора Сейва (850-881), який правив з 858 до 876 рр. Імператор Сейва обійняв посаду у віці дев'яти років, а це означало, що реальну владу здійснював Фудзівара Йошіфуса. У «Сандай Джіцуруку», на відміну від попередньої державної історії, вже можна спостерігати обережні критичні застереження щодо способу здобуття влади Імператором Сейва. Це відбулось за активної участі Фудзівара Йошіфуса, який допоміг майбутньому Імператору стати спочатку Наслідним Принцом, у той час коли у нього був старший брат – Принц Коретака. Автори «Сандай Джіцуруку» засвідчили меншу політичну заангажованість

порівняно з авторами «Монтоку Джіцуроку» щодо цього аспекту в історії Японії, можливо з причини, що минув певний час і зменшився страх бути покараними за критику.

У «Сандай Джіцуроку» присвячено увагу розгляду державної підтримки місцевої культурно-релігійної традиції – синтоїзму (Shively & McGullough, 1999, p. 363). Це вказує на зв'язок між релігійною та політичною сферами життя періоду Хейан. Синтоїзм відіграв важливу роль у державному житті, адже за його допомогою шляхом посилення на давню автохтонну традицію, легітимізувалась влада імператорів, як представників камі (група божеств і духів) на землі та посередників між людьми та богами. Відзначимо, що у той час одночасно з синтоїзмом активно розвивався буддизм як іноземна культурно-релігійна традиція. Зроблений акцент на державному сприянні синтоїзму, поряд з існуючим буддизмом, є свідченням впевненості імператорського двору у власних силах, оскільки культурні надбання часів правління династії Тан у Китаї, що асоціювались саме з буддизмом, вже здобули великий авторитет у середовищі японських аристократів (Mason, 2005, p. 20). Відзначимо, що й буддизм також від часів своєї появи у Японії розглядався імператорською владою як механізм реалізації державної політики. В історії Японії відбувалось змагання між представниками двох культурно-релігійних традицій за право бути наближеними до інституту імператорської влади та впливати на його рішення. Стрімкий розвиток буддизму у IX ст. був обумовлений появою такого явища як «бецуін», коли заможні місцеві аристократи засновували на приватні кошти невеликі храми чи релігійні центри стосовно діяльності яких імператорська влада не застосовувала серйозних регламентацій чи заборон, а в подальшому ці храми ставали частиною великих храмових комплексів (Adolphson et., 2007, p. 228). Слабкі спроби з боку імператорської влади контролювати кількість буддистських монахів та діяльність монастирів не мали видимих успіхів (Totman, 1981, p. 34). Власне так і сформувалась мережа буддизму по всій країні. Вже зовсім незабаром, у 914 р. конфуціанський вчений Мійоші Кійоцура представив доповідь імператорському двору стосовно занепаду моралі аристократів, зростання розкоші, а також проблем з фінансуванням суспільно важливих справ, що, як вважав вчений, було спричинено надмірною довірою суспільства до буддизму (Lu, 1997, p. 53).

Включення біографій чиновників у «Сандай Джіцуроку» було традиційною складовою для національних історій. Підставою для отримання відповідного запису в національній історії було володіння високим рангом, що засвідчує політику наступності у процесі побудови державних інститутів періоду Хейан із опорою на феодално-аристократичні принципи. Для аристократії періоду Хейан важливими характеристиками були родовід, ранг, освіта та економічна влада (Беседіна, 2015, с. 108). Оскільки державний бюрократичний апарат з роками зростав у масштабах, ця частина у національній історії з біографіями чиновників також стала значно більшою за обсягом, порівняно з попередніми хроніками. Це додало роботи авторам і потребувало від них спиратись не лише на офіційні документи, записи, свідчення, що містились у державному архіві, а й за необхідності, особливо коли інформація з офіційних державних джерел була обмежена, залучати вже готові біографії окремих феодалів-аристократів з їхніх домашніх архівів. Можна припустити, що біографії з домашніх архівів не відзначались надмірною критичністю, часто були вкрай ангажованими. Відтак окремі біографії у «Сандай Джіцуроку» виглядали надмірно ідеалізованими. Факт включення біографії чиновника в опис років правління певного імператора, політичні акценти у ній могли впливати не перебіг подальшого політичного процесу, життя нащадків цього чиновника та залученість його роду в державно-політичну сферу в майбутньому.

Наступні п'ятнадцять томів «Сандай Джіцуроку» присвячено опису років правління Імператора Йодзей (869–949) з 876 до 884 рр. Цю частину історії доцільно аналізувати з врахуванням фактичного відсторонення від трону Імператора Йодзей за активної участі представника роду Фудзівара – Фудзівара Мотоцуне. Історичні джерела містять свідчення, що причиною усунення Йодзей від правління була його неналежна та небезпечна для оточуючих поведінка, що ставила під сумнів церемоніал, протокол і традиції придворного життя, наприклад: особиста участь у покаранні злочинців, намагання використати зброю в

процесі прийняття рішень, організація жорстоких розваг при дворі, що спричиняло людські жертви, і навіть вбивство свого слуги (Sakamoto, 1991, p. 182). Останнє тлумачилось як надто велике свідчення «нечистоти», особливо для Імператора, якого вважали представником богів на землі. В. Рубель зазначає, що якість державного управління у цей період значно погіршилась, оскільки Імператор відкинув буддизм, займався чорною магією, моральні підвалини монахів-буддистів також похитнулись, зріс рівень злочинності в суспільстві, а верхівка бюрократичного апарату деградувала (1997, с. 86). Для синтоїзму характерним були різноманітні дії, ритуали та церемонії, що мали магичний характер та проводились у храмах (Бондаренко та Осадча, 2010, с. 88). Відтак згадки про магію можна інтерпретувати у контексті культурно-політичного протистояння між буддизмом та синтоїзмом, а саме як публічне демонстрування Імператором прихильності до синтоїзму.

Втім вагомим аргументів на користь дій Фудзівара Мотоцуне для відсторонення від влади Імператора було цілком достатньо, якщо перераховане вище хоча б частково відповідало дійсності, а не було перекрученням реальних подій в історії з позицій переможців у політичній боротьбі. Водночас традиція державного літописання, що вже була сформована на той час в Японії і важливим елементом якої була конкуренція між аристократичними групами, що дбали за честь своїх родів, а також інформація з інших джерел японської історії за різні періоди, створюють підстави вважати, що значна частина свідчень щодо вчинків Імператора Йодзей могла відповідати дійсності. Додатково про значну кількість подій з періоду правління цього Імператора, які не були висвітлені у «Сандай Джіцуроку», можна довідатись з інших джерел, що переважно були створені пізніше (Sakamoto, 1991, p. 182). Автори «Сандай Джіцуроку», дотримуючись неписаних канонів створення національних історій, уникли детального опису та завуальовано надали інформацію про правління Імператора Йодзей в аспекті подій, які могли негативно позначитись на його іміджі, зробивши проекцію на підтримку позитивного образу.

Імператор Йодзей після зречення перебував у храмі та здійснював важливу релігійну функцію, що є традиційним для японської політичної традиції щодо кровних родичів імператорського роду, які з різних причин були виключені з активного політичного процесу. Отже, можна констатувати позитивне зображення Імператора Йодзей у «Сандай Джіцуроку» як освіченого, мудрого, доброго, компетентного правителя, який дотримувався ритуалу та належної поведінки, що засвідчувало його зв'язок з богами.

У «Сандай Джіцуроку» одночасно зі звеличенням імператорського роду в історії мало місце також прославляння роду Фудзівара та його представників як видатних державних діячів, що дбали за посилення впливу центральної влади. Наприклад, наведено опис подій щодо повстання на півночі країни у 878 р., що спричинило захоплення форту Акіта. У розповіді зроблено акцент, що вчасно та належно вжиті заходи з боку Фудзівара (призначення нового Тимчасового Правителя провінції Дева – Фудзівара Ясунорі, який здобув особистий авторитет серед місцевого населення) створили можливість послабити напругу між центральною владою та віддаленою територією. У цій ситуації вимагалась швидка та ефективна відповідь, оскільки будь-які заколоти, невиконання наказів місцевих правителів або несплата податків – усе це могло бути легко використаним у політичній боротьбі проти імператорської влади. Події 878 р. в Акіта створили вагомні підстави вкотре записати ім'я роду Фудзівара в літопис державної історії Японії на чолі з владою імператорського роду. Відзначимо, що створення централізованої держави на той час не було завершеним процесом, оскільки імператорський двір не мав постійного загального визнання та підтримки усіх місцевих феодалів, які нерідко воювали також і між собою (Shively & McGullough, 1999, p. 333). З цієї причини йому необхідно було проводити політику віднаходження компромісних рішень, легітимувати правлячий рід в національній історії та вписати в цю історію інші конкурентні феодалські роди як своїх васалів.

Імператорський двір використовував такий важливий інструмент для зменшення соціально-політичної напруги в державі як надання у користування земельних наділів від імені центральної влади. Це відбувалось періодично та певною мірою запобігало повстанням

і заколотам місцевих еліт. Земельні наділи також використовувались як джерело фінансування державних стипендій для місцевих вчених-бюрократів, що були представниками імператорської влади у провінціях, а також для надання стипендій безпосередньо від імені місцевих правителів. Таким чином, можемо спостерігати підтримку імператорською владою процесу становлення професійної освіченої спільноти бюрократів, необхідної для системи централізованого державного управління. Цим аспектом у державній політиці можна пояснити включення у «Сандай Джіцуроку» біографій вчених-бюрократів Сугавара Корейоші (812–880), Ое Отондо (811–877), Міяко Йошіка (834–879), які померли у період правління Імператора Йодзей.

На завершення роботи у «Сандай Джіцуроку» (45–50 т.) розкрито період правління Імператора Коко (830–887) з 884 до 887 рр. Імператор Коко, на час відсторонення від правління свого попередника – Імператора Йодзей, був Принцом Токіяцу та Правителем провінції Хітачі. Його сходження на престол безпосередньо пов'язане з постаттю Фудзівара Мотоцуне. Імператор Коко сконцентрував зусилля на посиленні церемоніальних функцій імператорського двору з метою підвищення легітимності центральної влади шляхом підкреслення її неперервності та давності в історичному процесі. Відновлення традиції полювання імператорського двору з соколами та яструбами можна розглядати також у цьому аспекті. У період правління Імператора Коко на інституційному рівні відбулось значне посилення залежності імператорського двору від роду Фудзівара. Імператор Коко у 884 р. видав наказ, згідно з яким надалі потрібно було погоджувати усі справи, розпорядження та рішення з Фудзівара Мотоцуне як Канцлером. Також у цей період часу, а саме з 866 р., відбулись зміни у політичній традиції, коли регентами при неповнолітніх імператорах почали ставати не представники імператорського роду, а саме роду Фудзівара. У 876 р. набув інституційного оформлення державний орган Кампаку, який виконував функцію секретаря, головного радника та одночасно регента при повнолітньому Імператору, що публічно засвідчило суттєве обмеження його реальної влади. Відповідно, посаду Кампаку в 876 р. обійняв Фудзівара Мотоцуне, а сама посада стала фактично спадковою в межах роду, включно до періоду Камакура (1185–1333) (Beasley, 1999, p. 35) (Sansom, 1990, p. 113). У «Сандай Джіцуроку» в записі щодо подій 881 р. мовиться, що Державна Рада опинилась у глухому куті стосовно багатьох питань, а представники аристократії після своїх нарад надсилали секретаря доповідати про підсумки безпосередньо Мотоцуне, що стало традицією з його часів (Adolphson & et., 2007, p. 26). Дослідник японської історії Дж. Сансом зазначає, що Кампаку діяв у диктаторський спосіб і видавав накази неначе він був Імператором, від імені якого він мав право діяти (Sansom, 1990, p. 40).

Висновки. «Сандай Джіцуроку» є шостою та останньою хронікою, що належить до «Шести Національних Історій» (Ріккокусі). Робота в ряді аспектів не уникла перетворення на суто політичний текст, де звеличуються окремі аристократичні роди та їхні представники в національній історії. Національна історія, яка за інтенцією задуму мала розкривати події державного масштабу та ідейно працювати на створення об'єднаної країни, фактично містила передумови для посилення відцентрових тенденцій від імператорської влади з боку окремих аристократичних родів. Водночас, основний принцип, який був характерний для попередніх національних історій, був дотриманий: записувати події, політичні біографії та державні рішення, які набули вагомого значення й суспільної ваги. У цьому сенсі, «Сандай Джіцуроку» як державна історія могла успішно здійснювати функцію повчання для наступних правителів, транслювати досвід державного управління в історії. Створення «Шести Національних Історій», починаючи від «Ніхон Сьокі» (інша назва - «Ніхонгі») 720 р. і завершуючи «Сандай Джіцуроку» 901 р. засвідчило інституційну ефективність імператорської влади протягом двох століть акумулювати необхідні інструменти та ресурси для створення державної історії. «Шість Національних Історій», а головним чином – «Кодзікі» та «Ніхон Сьокі» – реалізували важливу функцію зовнішньополітичного представництва Японії насамперед у відносинах з Китаєм. Започаткований у «Шести Національних Історіях» дискурс офіційної державної історіографії, як важливий елемент

інституційного розвитку країни, був надалі підхоплений та трансформований в інші різноманітні форми та жанри хронік, історичних розповідей, історій кланів, військових оповідей, художніх творів, словників, географічних карт, довідників/описів провінцій (фудокі) та ін. Разом з цим «Сандай Джіцуроку» була останньою хронікою, санкціонованою імператорською владою у цей період часу, що засвідчило втрату нею владних позицій визначальним чином спрямовувати вектор розвитку інтелектуального обґрунтування інститутів японської державності та архетипів культури в національній історії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бесєдіна, Н. (2015). Аристократична культура Японії епохи Хейан. *Історична пам'ять*, Вип. 33, 107–115. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2015_33_12
2. Рубель, В. (1997). *Японська цивілізація: традиційне суспільство і державність*. Київ: Аквілон-Прес.
3. Бондаренко, І. та Осадча, Ю. (2010). *Японська література: хрестоматія*. (Том 1). Київ: Видавничий дім Дмитра Бураго.
4. Adolphson, M., Kamens, E. & Matsumoto, S. (2007). *Heian Japan, centers and peripheries*. Honolulu : University of Hawai'i Press.
5. Beasley, W. (1990). *Japanese Experience: A Short History of Japan*. London: Weidenfeld & Nicolson.
6. Brownlee, S. (1991). *Political Thought in Japanese Historical Writings: From Kojiki (712) to Tokushi Yoron (1712)*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
7. Farris, W. (2009). *Japan to 1600: A Social and Economic History*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009.
8. Lu, D. (1997). *Japan: A Documentary History*. New York: ME Sharper, Inc.
9. Mason, P. (2005). *History of Japanese Art*. N. J.: Pearson.
10. Meyer, M. (2009). *Japan: A Concise History*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
11. Sakamoto, T. (1991). *The Six National Histories of Japan*. Tokyo: UBC Press.
12. Sansom, G. (1990). *A History of Japan to 1334*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
13. Shively, D. & McGullough, W. (1999). *The Cambridge History of Japan*. (vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Totman, C. (1981). *Japan before Perry: A Short History*. Berkley: University of California Press.

REFERENCES:

1. Besiedina, N. (2015). Arystokratychna kultura Yaponii epokhy Kheian. [Aristocratic culture of Heian period in Japan]. *Istorychna pamiat*, Vyp. 33, 107–115. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ip_2015_33_12 [in Ukrainian].
2. Rubel, V. (1997). *Yaponska tsyvilizatsiia: tradytsiine suspilstvo i derzhavnist* [Japanese civilization: traditional society and statehood]. Kyiv: Akvilon-Pres. [in Ukrainian].
3. Bondarenko, I. & Osadcha, Yu. (2010). *Yaponska literatura: khrestomatiia*. [Japanese literature: anthology]. (Tom 1). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho. [in Ukrainian].
4. Adolphson, M., Kamens, E. & Matsumoto, S. (2007). *Heian Japan, centers and peripheries*. Honolulu : University of Hawai'i Press.
5. Beasley, W. (1990). *Japanese Experience: A Short History of Japan*. London: Weidenfeld & Nicolson.
6. Brownlee, S. (1991). *Political Thought in Japanese Historical Writings: From Kojiki (712) to Tokushi Yoron (1712)*. Waterloo: Wilfrid Laurier University Press.
7. Farris, W. (2009). *Japan to 1600: A Social and Economic History*. Honolulu: University of Hawai'i Press, 2009.
8. Lu, D. (1997). *Japan: A Documentary History*. New York: ME Sharper, Inc.
9. Mason, P. (2005). *History of Japanese Art*. N. J.: Pearson.

10. Meyer, M. (2009). *Japan: A Concise History*. New York: Rowman & Littlefield Publishers.
11. Sakamoto, T. (1991). *The Six National Histories of Japan*. Tokyo: UBC Press.
12. Sansom, G. (1990). *A History of Japan to 1334*. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
13. Shively, D. & McGullough, W. (1999). *The Cambridge History of Japan*. (vol. 2). Cambridge: Cambridge University Press.
14. Totman, C. (1981). *Japan before Perry: A Short History*. Berkeley: University of California Press.

Oleksandr Mostipan,
PhD of Political Sciences, Associate Professor
of The Sociology and Political Science Department, National Aviation University
**«Nihon Sandai Jitsuroku» as the Final Chronicle
of the State History of Japan in the «Six National Histories»**

The article analyzes the socio-political principles of the origination of «Nihon Sandai Jitsuroku» as the last state history in the «Six National Histories». The role of «Nihon Sandai Jitsuroku» as a political text in the process of legitimizing the power of the feudal-aristocratic elite has been clarified. The transformation of the institution of imperial power as a result of interaction with the Fujiwara family has been studied. The interaction between the political and religious spheres of life of Japanese society in the period 858-887 is traced. The influence of the Confucian tradition on the organization of the bureaucratic system of the state in the specified period is analyzed. The political struggle between the representatives of competing feudal-aristocratic groups for the influence on the creation of state history, the politicization of the cultural elite and its participation in public administration is highlighted. The institutional efficiency of the imperial power in relation to its decisive role in the creation of state history is emphasized. The political biographies of the authors of «Nihon Sandai Jitsuroku» in the context of their participation in writing the text of the chronicle are studied. The peculiarities of the organization of the political system of the Heian period in 858-887 in connection with the emergence of powerful economic and political centers of influence outside the capital of the state are analyzed. The mechanisms of centralization of state power and the formation of a bureaucratic apparatus in the context of conducting a balanced state policy towards the provinces have been identified. The political and cultural practice of civilized renunciation of power for the former Emperors and their further participation in public life is traced. The connection in the delta «politics» – «power» – «knowledge» in the aspect of the emergence of private schools for the training of bureaucracy and the demand from the state for the existence of an educated political elite has been highlighted. The political results of the successful implementation of the practice of creating the state chronicles, which over time was transformed into other forms of intellectual life in Japan, are summarized.

Keywords: «Nihon Sandai Jitsuroku», «Six National Histories», imperial power, Heian period, political thought of Japan, state history of Japan, Shinto, Buddhism, bureaucratic apparatus.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ДЕМОКРАТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ» У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ

Досліджуються консолідаційні засади демократії. Стверджується, що під поняттям «консолідація демократії» мається на увазі збереження демократичних цінностей та забезпечення трансформації її у недемократичні режими. Однак, окресленими маркерами демократична консолідація не обмежується. Принаймні, важливим чинником є не тільки наявність демократичних засад та інститутів, а їх стабілізація та еволюція. Акцентується увага на тому, що «консолідація» дотична не тільки до демократії, а й до тоталітаризму та авторитаризму. Разом з тим, у цих політичних режимах вона реалізується іншими методами, зокрема репресивними і примусовими, хоча і не виключає доволі високий ступінь легітимності влади. Стверджується, що у контексті дослідження «демократичної консолідації» варто використовувати не тільки інституціональний підхід, але, і, передусім, процедурний, який притаманний так званій «деліберативній» демократії. Тобто, задля того, щоб мати можливість оцінити рівень та якість наявних ознак демократії, варто зосереджувати увагу не тільки на наявності формальних демократичних інститутів, а й оцінювати процедурний бік реалізації базових демократичних процедур. Зокрема такої базової демократичної процедури як диспут та обговорення ключових засад існування суспільства зі залученням широкого кола громадян. Демократичні інститути (президентство чи то парламентаризм, централізм чи федералізм, мажоритаризм чи консенсуалізм, наявність або відсутність письмової конституції та судового контролю) самі по собі не можуть гарантувати демократичну консолідацію, адже їх можуть використовувати для досягнення цілей, які виходять за межі цих демократичних інститутів, причому таке використання може сягати значних масштабів і навіть перевершувати основне призначення цих демократичних інститутів. Однією з головних загроз функціонування демократичних інститутів є партикуляризм, який розглядається як домінування приватних інтересів над державними і може становити суттєву проблему демократичній консолідації. Запобіжником партикуляризму стає «верховенство права» в усіх сферах життєдіяльності суспільства, яке передбачає слідування не тільки «букві», але і «духу закону».

Ключові слова: консолідація, демократія, інституціональний підхід, процедурний підхід, деліберативна демократія.

Вступ. Досліджуючи тему політичної консолідації, неможливо не звернути увагу на те, що у сучасній політологічній літературі вона майже повністю редукується до теми демократичної консолідації. Навряд чи це коректно з погляду політичної теорії, однак з погляду політичної прагматики така ситуація є цілком зрозумілою: розробляють теоретично саме те, що прагнуть втілити на практиці. Втім, маємо розібратися з головними характеристиками політичної консолідації в усіх її проявах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні дослідження демократичної консолідації здійснювали зокрема такі зарубіжні вчені як Джерард Александер, Лоренс Вайтгед, Річард Гунтер, Ларі Даймонд, Нікофорос Діамандурос, Тері Карл, Хуан Лінц, Гільермо О'Донел, Адам Пшеворскі, Алфред Степан, Андреас Шендлер, Філіп Шмітер та інші. При цьому наголос традиційно робили на «нові демократії», переважно – ті, що знаходилися у перехідному («транзитному») стані від авторитаризму до демократії. Найчастіше звертали увагу на країни Латинської Америки і Східної Європи.

Виявляли інтерес до інституційного забезпечення такого переходу, а саме запровадження формальних демократичних інституцій у країнах, які взяли курс на встановлення демократії.

Методи дослідження. Специфіка нашого підходу полягатиме у зверненні до іншого погляду на консолідацію – як таку, що забезпечується процедурно, оскільки лише при реалізації «поліархії» у контексті не лише інституціонального, а, передусім, процедурного підходу можна говорити про ступінь її втілення на якісному рівні.

Тому **метою та завданнями** нашого дослідження буде «кристалізація» поняття «демократична консолідація» крізь призму процедурного підходу.

Результати та дискусії. Отже, демократична консолідація своєю специфікою має завдання об'єднання зусиль основних політичних сил певної країни довкола збереження демократичних цінностей і недопущення втрати здобутків демократії і убезпечення від сповзання у політичні режими, які є антиподами демократії – передусім, авторитаризм чи тоталітаризм. Не варто, втім, повністю відкидати і більш радикальну загрозу демократичній державі (як і будь-якій іншій державі) – загрозу втрати державної легітимності та державної спроможності як таких, тобто унеможливлення переходу держави у статус держави-невдахи (failed state). Професор іспанського університету Карлоса III у Мадриді Роберт Фішман зауважує, що «для багатьох дослідників консолідації демократична консолідація означає посилення умов, сприятливих для демократичного виживання» (Fishman, 2016, p. 305). Що це означає? Чи означає це, що лібералізм як ідеологічна основа сучасної демократії має перемогти усі інші ідеології у глобальному масштабі, як це спочатку бачив Френсіс Фукуяма та його однодумці (Фукуяма, 2007)? Чи, можливо, цілком достатньо, щоби демократія була лише «єдиною грою у місті», як вважали Хуан Лінц і Алфред Степан (Linz & Stepan, 1996), тобто щоб у окремії країні не було альтернативи демократичному способу здійснення політики? Вочевидь, це надто спрощене бачення демократичної консолідації – як для світу, так навіть і для окремої країни: завжди, щонайменше як маргінальні політичні сили, наявні популістичні партії, які легко можуть перетворитися на основу для авторитаризму чи навіть тоталітаризму, що неодноразово демонструвало ХХ століття, а подекуди демонструє і століття ХХІ. Звісно, лише мінімальним завданням для демократичної держави є те, яке зазначає Роберт Фішман: «Основним прагненням, що лежить в основі виміру консолідації, є просто те, що демократичні режими досягають стабільності – тобто, вони мають здатність виживати» (Fishman, 2016, p. 305). На нашу думку, політична консолідація у державі є основою її розвитку, у тому числі й передусім – політичного розвитку. Без такого розвитку стабільність може легко перейти у стан політичної і суспільної стагнації, громадян охопить політична апатія і демократія може зазнати основної своєї загрози – ослаблення політичної участі громадян у політичному житті своєї країни. Тому політичну мобілізацію ми вважаємо одним з головних завдань політичної консолідації, а відповідно – одним із головних індикаторів її наявності у державі.

Роберт Фішман зауважує, що «дослідження консолідації режимів є однією з найбільш розроблених тем у численній літературі про демократичну мінливість» (Fishman, 2016, p. 305). Політичну консолідацію сучасні дослідники аналізують в залежності від того, який саме політичний режим прагне її досягнути: тоталітарний, авторитарний чи демократичний.

Дійсно, тоталітаризм, як видається сьогодні, вже відійшов у політичне минуле, а відповідно, значно зменшилася кількість досліджень тоталітаризму. Наприклад, класичні дослідження німецького нацизму здійснені як самими німецькими (Броскат, 2009; Зонтгаймер, 2009; Лангевіше, 2008), так і американськими вченими (Ширер, 2017). Усі ці дослідники доходять практично одного висновку: нацизм на перших порах (хоча й сумнівними методами) зумів досягнути високого ступеню політичної консолідації німецького суспільства – в усякому разі значно вищого, порівняно з Веймарською республікою. Особливо чітко це простежує у своїй праці американський дослідник Вільям Ширер. Переваги і недоліки радянського напівтоталітарного суспільства проаналізовано, наприклад, у праці нобелівського лауреата Фрідріха фон Гаєка (Хайек, 1992). Досягнення достатньо високого рівня політичної консолідації суспільства – шляхом

репресій і майже перманентних воєн не меншою мірою, аніж завдяки тоталітарній ідеології і ліквідації багатопартійної системи – є незаперечною характеристикою тоталітарних режимів.

Проблеми політичної консолідації у країнах з авторитарними режимами також були предметом політичного аналізу. Зокрема, можна навести відносно недавню працю Крістіана Гьобеля, у якій він здійснює огляд основних досліджень авторитарної консолідації (Goebel, 2011). Значною мірою, дослідження авторитарної консолідації здійснювалися у руслі або у полеміці з теорією демократичного транзиту, яку обґрунтував Семюель Гантінгтон (Хантінгтон, 2003).

Особливістю нашого підходу буде звернення до іншого погляду на консолідацію – як таку, що забезпечується процедурно, передусім завдяки методам деліберативної демократії. Сама деліберативність, хоча і у доволі обмеженому і специфічно препарованому вигляді все частіше стає інструментом для політичної консолідації не лише демократичних режимів. Так, щодо авторитарної консолідації Крістіан Гьобель, зазначає, що «довговічність авторитарного режиму зростає настільки, наскільки елітам цього режиму вдається замінити примус управлінням шляхом організації, регулювання та управління дискурсами. Це надає їм ширший – і менш затратний – спектр варіантів вирішення соціальних проблем та викликів режиму, ніж просто залякування чи репресії проти опонентів» (Goebel, 2011, р. 176). Це не означає, що ми вбачаємо можливим відхід від демократії та її політичних цінностей, однак беремо до уваги ситуацію, яку Джорджо Агамбен описує як «державу винятку», тобто фактичний перехід більшості демократій, і навіть «старих» до практикування недемократичних політичних методів у кризових ситуаціях (Агамбен, 2011). Ми ж наголошуємо на тому, що демократія при цьому зовсім не обов'язково перетворюється поступово на диктатуру, як фаталістично стверджує Джорджо Агамбен, але балансує на межі між демократією у повному обсязі та демократією обмеженої дії. Наскільки такий баланс збереже у своїй основі демократію – залежить не лише від збереження формальних демократичних інститутів, але і від дотримання базових демократичних процедур, серед яких демократичне обговорення – до, під час і після прийняття політичних рішень – є однією з ключових вимог.

У межах процедурно-деліберативного підходу до визначення оптимальної консолідаційної моделі для сучасної держави, яка є конституційною і демократичною, все ж залишається доволі широкий вибір шляхів досягнення політичної консолідації. Зокрема, може йти мова щодо того, що таку консолідацію забезпечують або ж парламентаризм, або ж переважно президентська гілка влади – президенталізм (Stepan & Skach, 1993). Ми вважаємо, що жорстке протиставлення цих двох шляхів досягнення політичної консолідації є більшою мірою контрпродуктивним, тоді як віднайдення можливостей комбінувати їх застосування забезпечує щонайменше вищу стабільність демократичної консолідації. Це та подібні дослідження переводять вирішення проблеми політичної консолідації у площину неоінституціоналізму. Таким чином, процедурне забезпечення успішного здійснення перемовин і досягнення суспільного і політичного консенсусу щодо завдань, шляхів і методів досягнення консолідації варто покладати передусім на політичні (і частково також інші соціальні) інститути. Гільермо О'Донел, всесвітньо відомий аргентинський політолог, який тривалий час працював у США, нараховує набагато більше інституційних можливостей досягнення політичної консолідації, окрім названих вище парламентаризму та президенталізму – для нього значущими є «такі інституційні особливості, як парламентаризм чи президентство, централізм чи федералізм, мажоритаризм чи консенсуалізм, а також наявність або відсутність письмової конституції та судового контролю» (O'Donnell, 1996, р. 36). Вочевидь, цей більш широкий список інституційних засобів досягнення політичної консолідації є далеко не вичерпним. Не менш очевидно, що більшою чи меншою мірою ці інструменти політичної консолідації використовують також не лише демократичні режими. Проте для демократичних режимів це означає таке: «Коли вибори та пов'язані з ними свободи інституціоналізуються, можна сказати, що поліархія (або політична демократія) є «консолідованою», тобто, швидше за все, буде тривати» (O'Donnell, 1996, р. 37). Таким

чином, для О'Донела політична консолідація є інтегрованою характеристикою успішної інституалізації політичного процесу в певній країні.

Втім, успішна політична консолідація, на думку О'Донела, властива передусім сучасним розвиненим демократіям і, крім інституцій, потребує також слідування громадянами певним неформальним правилам поведінки, які також можуть виходити за рамки інститутів: «Поліархія – щасливий результат багатовікових процесів, переважно в країнах глобального Північного Заходу. Незважаючи на безліч варіацій між цими країнами, поліархія втілюється в інституційному пакеті: наборі правил та інститутів (багато з них втілені у складних організаціях), явно оформлених в конституціях та допоміжних законодавчих актах. Правила повинні визначати, як поведуться особи в інститутах та особи, які взаємодіють з інститутами» (O'Donnell, 1996, p. 39). Самі по собі інститути не можуть гарантувати демократичну консолідацію, адже їх можуть використовувати для досягнення цілей, які виходять за межі цих демократичних інститутів, причому таке використання може сягати значних масштабів і навіть перевершувати основне призначення цих демократичних інститутів, саме набуваючи статусу впливового недемократичного інституту: «Багатьом новим поліархіям не бракує інституціоналізації, але фіксація на високоформалізованих і складних організаціях заважає нам побачити надзвичайно впливовий, неформальний, а часом і прихований інститут: клієнтелізм і, загальніше, партикуляризм» (O'Donnell, 1996, p. 40).

Партикуляризм як домінування приватних інтересів над державними може становити суттєву загрозу демократичній консолідації: «Поєднання інституціоналізованих виборів, партикуляризму як домінуючого політичного інституту та великого розриву між формальними правилами та тим, як насправді працює більшість політичних інституцій, створює сильну спорідненість з делегативними, а не представницькими поняттями політичної влади. Під цим я маю на увазі цезаристичну, плебісцитарну виконавчу владу, котра колись обрана, вважає себе повноваженою керувати країною, як вважає за потрібне. Підкріплені нагальними ситуаціями серйозних соціально-економічних криз та співзвучні давнім *völkisch* (народницьким, з нім.), неіндивідуалістичним уявленням про політику, делегативні практики стрімко намагаються протистояти офіційній політичній інституціоналізації; конгрес, судова система та різні державні органи контролю розглядаються як перешкоди для належного виконання завдань, які виборці делегували виконавчій владі» (O'Donnell, 1996, p. 44–45). Слідування формальним вимогам демократичних інститутів тоді перетворюється на імітацію та профанацію демократії, а консолідація починає базуватися на зовсім недемократичних засадах: «З одного боку, віддаючи належне формальним правилам, ці ритуали та дискурси заохочують вимоги дотримуватися цих правил по-справжньому та здійснювати переважно орієнтовану на суспільство державну поведінку. З іншого боку, кричуще лицемірство багатьох із цих ритуалів та дискурсів породжує цинізм щодо інститутів поліархії, їхніх діючих осіб та "політиків" загалом. Поки цей другий наслідок добре помітний, партикуляризм сприймається як дещо само собою зрозуміле і практикується як основний спосіб завоювання та володіння політичною владою» (O'Donnell, 1996, p. 41).

Партикуляризм постає як основний опонент демократичної консолідації, адже при пануванні партикуляризму домінують не інтереси усього суспільства, а інтереси певної партикулярної групи, а змушувати суспільство слідувати їм за допомогою демократичних методів неможливо – необхідні обман, підкуп, насильство тощо, тобто усе те, проти чого виступає демократія в принципі. Таким чином, для О'Донела «головним критерієм демократичної консолідації чи інституціоналізації є більш-менш чітко визначена достатньо тісна відповідність між формальними правилами та фактичною поведінкою» (O'Donnell, 1996, p. 41).

Найважливішим засобом досягнення демократичної консолідації є верховенство права – права, закріпленого у формальних інституціях, а не права сильного. «Всі формально інституціоналізовані поліархії включають різні відомства, наділені законодавчо визначеними повноваженнями санкціонувати протиправні чи інші неналежні дії інших державних діячів.

Це є тим виразом верховенства права, який часто опускають з уваги в одній із сфер, де його найважче імплантувати, тобто до державних діячів, особливо високопосадовців» (O'Donnell, 1996, р. 44). Навіть якщо приватні особи намагаються повсякчас у чомусь порушити консолідовані інтереси суспільства, їх з високим ступенем імовірності доволі швидко зупинить система формалізованих демократичних інститутів: «Незважаючи на те, що її фактичне функціонування далеке від досконалості, ця мережа кордонів і підзвітності є важливою частиною офіційної інституціоналізації повного пакету поліархії» (O'Donnell, 1996, р. 44). Політичну консолідацію тому O'Донел розуміє як подолання партикуляризму завдяки щирому зверненню до формальних демократичних інститутів – слідування не лише їхній букві, але і їхньому духові. Коли усі громадяни (за несуттєвими винятками і відхиленнями) будуть прагнути досягти переваги права над сваволею, прав людини над безкарністю репресивного державного апарату, спільного блага над приватними груповими інтересами – лише тоді можлива стабільна політична консолідація суспільства. Саме тому для O'Донела справжня, тривала політична консолідація можлива лише на демократичних засадах, а тому основним засобом досягнення успішного демократичного транзиту стає досягнення демократичної політичної консолідації.

Висновки. Отже, можемо підсумувати, що консолідація може бути як демократичною, так і недемократичною за своїми механізмами реалізації. Також, навіть при наявності демократичних інституцій, демократія може стати «формальною» у випадку, коли влада та громадяни не дотримуються демократичних процедур. Це зумовлює необхідність розвитку наукових досліджень у заданому напрямку, зокрема подальше осмислення ціннісних основ сучасної демократії.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА

1. Агамбен, Джорджо (2011). *Номо sacer. Суверенная власть и голая жизнь* / пер. с итал. М.: Европа, 256 с.
2. Броснат, Мартін (2009). *Держава Гітлера: створення і розвиток внутрішньої структури Третього рейху* / пер. з нім. О. Насика. К.: Наука, 384 с.
3. Зонтгаймер, Курт (2009). *Як нацизм прийшов до влади* / пер. з нім.: Н. Проскура, О. Межевікіна, Ю. Півторак ; наук. ред. К. Гломозда. К.: Дух і літера, 320 с.
4. Лангевіше, Дітер (2008). *Нація, націоналізм, національна держава в Німеччині і в Європі* / пер. з нім. О. Логвиненка. К.: «К.І.С.», 240 с.
5. Фукуяма, Фрэнсис. (2007). *Конец истории и последний человек* / пер. с англ. М. Б. Левина. М.: АСТ, 588 с.
6. Хайек Ф. (1992) *Пагубная самонадеянность. Ошибки социализма* /пер. с англ. Е. Осиновой. М.: Новости, 304 с.
7. Хантингтон С. (2003) *Третья волна демократизации в конце XX века* / пер. с англ. М.: РОССПЭН, 368 с.
8. Ширер, Вільям. (2017) *Злет і падіння Третього Райху. Історія нацистської Німеччини. Том 1* / пер. К. Дуса, О. Надтока. К.: Наш Формат, 704 с.
9. Fishman, Robert M. (2016). *Rethinking Dimensions of Democracy for Empirical Analysis: Authenticity, Quality, Depth, and Consolidation. The Annual Review of Political Science*, 19: 289–309.
10. Goebel, Christian (2011). *Authoritarian Consolidation. European Political Science* 10: 176–190.
11. Linz, Juan J., & Stepan, Alfred (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press, 479 p.
12. Linz, Juan J., & Stepan, Alfred (1996) *Toward Consolidated Democracies. Journal of Democracy*, January, 14–33.
13. O'Donnell, Guillermo (1996). *Illusions About Consolidation. Journal of Democracy. Volume 7, Number 2: 34–51.*

14. Stepan, Alfred & Skach, Cindy (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism. *World Politics*, Vol. 46, No. 1, pp. 1–22.

REFERENCES:

1. Agamben, Dzhordzho (2011) *Homo sacer. Suverennaya vlast' i golaya zhizn'*. Moskva.: Evropa. [Homo sacer. Sovereign power and naked life]. [In Russian].
2. Brostsat, Martin (2009). *Derzhava Hitlera: stvorennia i rozvytok vnutrishnoi struktury Tretoho reikhu*. Kyiv: Nauka. [Hitler's state: the creation and development of the internal structure of the Third Reich]. [in Ukrainian].
3. Zonthaimer, Kurt (2009). *Yak natsyzm pryshov do vldy*. Kyiv: Dukh i litera. [How Nazism came to power]. [in Ukrainian].
4. Langevishe, Diter (2008). *Natsiia, natsionalizm, natsionalna derzhava v Nimechchyni i v Yevropi / per. z nim. O. Lohvynenka*. Kyiv: «K.I.S.» [Nation, nationalism, nation-state in Germany and in Europe]. [in Ukrainian].
5. Fukuyama, Frensis. (2007). *Konec istorii i poslednij chelovek*. Moskva.: AST. [End of story and last person]. [In Russian].
6. Hajek F. (1992) *Pagubnaya samonadeyannost'. Oshibki socializma*. Moskva: Novosti. [Pernicious arrogance. The mistakes of socialism]. [In Russian].
7. Hantington S. (2003) *Tret'ya volna demokratizacii v konce XX veka*. Moskva: ROSSPEN. [The third wave of democratization at the end of the 20th century]. [In Russian].
8. Shyrer, Viliam. (2017) *Zlet i padinnia Tretoho Raikhu. Istorii natsystskoi Nimechchyny*. Vol 1. Kyiv: Nash Format . [The rise and fall of the Third Reich. History of Nazi Germany]. [in Ukrainian].
9. Fishman, Robert M. (2016). Rethinking Dimensions of Democracy for Empirical Analysis: Authenticity, Quality, Depth, and Consolidation. *The Annual Review of Political Science*, 19: 289–309.
10. Goebel, Christian (2011). Authoritarian Consolidation. *European Political Science* 10: 176–190.
11. Linz, Juan J., & Stepan, Alfred (1996). *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Baltimore, MD: Johns Hopkins Univ. Press, 479 p.
12. Linz, Juan J., & Stepan, Alfred (1996) *Toward Consolidated Democracies*. *Journal of Democracy*, January, 14–33.
13. O'Donnell, Guillermo (1996). Illusions About Consolidation. *Journal of Democracy*. Volume 7, Number 2: 34–51.
14. Stepan, Alfred & Skach, Cindy (1993). Constitutional Frameworks and Democratic Consolidation: Parliamentarianism versus Presidentialism. *World Politics*, Vol. 46, No. 1, pp. 1–22.

Juliia Rudenko,

*PhD of Political Sciences, Associate Professor,
National Academy of Security Service of Ukraine*

Conceptualization of the Concept of "Democratic Consolidation" in Modern Political Science

The consolidation principles of democracy are studied. It is argued that the concept of "consolidation of democracy" means the preservation of democratic values and ensuring its transformation into undemocratic regimes. However, democratic consolidation is not limited to the outlined markers. At least, an important factor is not only the existence of democratic principles and institutions, but their stabilization and evolution. Emphasis is placed on the fact that "consolidation" is not only about democracy, but also about totalitarianism and authoritarianism. At the same time, in these political regimes it is implemented by other methods, in particular, in particular, repressive and coercive, although it does not exclude a fairly high degree of legitimacy of power. It is argued that in the context of the study of "democratic consolidation" it is necessary

to use not only the institutional approach, but also, above all, the procedural approach inherent in the so-called "deliberative" democracy. That is, in order to be able to assess the level and quality of the existing signs of democracy, it is necessary to focus not only on the existence of formal democratic institutions, but also to assess the procedural side of the implementation of basic democratic procedures. In particular, such a basic democratic procedure as a debate and discussion of the key principles of society with the involvement of a wide range of citizens. Democratic institutions: the presidency, whether parliamentarism, centralism or federalism, majoritarianism or consensualism, the presence or absence of a written constitution and judicial review, cannot in themselves guarantee democratic consolidation, as they can be used to achieve goals beyond these democratic institutions. such use can reach considerable proportions and even exceed the basic purpose of these democratic institutions.

One of the main threats to the functioning of democratic institutions is particularism, which is seen as the dominance of private interests over public ones and can be a significant problem for democratic consolidation. The "rule of law" in all spheres of society, which presupposes following not only the "letter" but also the "spirit of the law," becomes the safeguard of particularism.

Key words: consolidation, democracy, institutional approach, procedural approach, deliberative democracy.

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.12>

УДК 321.01/02

Леонт'єв Іван Олегович,

аспірант Інституту політичних і етнонаціональних досліджень
імені І.Ф. Кураса НАН України

i.leontief@gmail.com; ORCID: 0000-0003-3889-7098

ПОЛІТИКО-ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ

У статті досліджуються сутнісні риси поняття «цивілізаційний вибір» та виокремлюються його онтологічні критерії в політичній сфері. Актуальність цієї проблеми зумовлена тим, що цивілізаційні розбіжності передують фундаментальним й безкомпромісним політичним конфліктам сучасності. До того ж цивілізаційний вибір впливає на все політичне життя суб'єкта вибору. Це поняття досі не було розроблене на належному теоретичному рівні. Розв'язання окресленої проблеми вочевидь сприятиме якіснішій розбудові української держави. За основу було взято визначення цивілізації як одночасно якісного критерію, яким є конкретно-історична інтерпретація буття як належного, та суспільної групи, яка структурується навколо цього критерію. Було зроблено розрізнення між онтологічним, безальтернативним і раціональним, альтернативним видами вибору. Завдяки персоналістському та структурно-функціональним підходам було доведено, що цивілізаційний вибір є онтологічним та безальтернативним типом вибору. Приймаючи певні цінності, особи живуть у відповідності з ними, використовують їх у статусі ключового онтологічного взірця й орієнтира. Аксиологічна специфіка життя призводить до корекції, еволюційних змін як загальносуспільних, так і суто політичних інституцій. Втілення цивілізаційних цінностей в інституціях є початком цивілізаційного вибору держави. Під час нього зміна інституцій призводить до зміни в інститутах. Характер змін залежить від характеру цивілізаційних цінностей, що містяться в інституціях. Такий концептуальний підхід апробований на практичному матеріалі України 2013-2014 рр. Було доведено, що і цивілізаційний вибір осіб в Україні, і цивілізаційний вибір України дійсно відбулися. Найбільший потенціал для подальших досліджень має аналіз специфіки цивілізаційного вибору України, позаяк досі не вирішене питання щодо змісту приведення українських державних інститутів і цивілізаційних цінностей у відповідність до зробленого цивілізаційного вибору України.

Ключові слова: цивілізаційний вибір, цивілізаційний вибір держави, цивілізаційний вибір України, політичне життя, політичні інституції, політичні інститути, персоналізм.

Вступ. У сучасній політичній теорії цивілізаційній проблематиці вже понад три десятиліття належить пальма першості за критерієм актуальності для практично всіх сфер суспільно-політичного життя. Як зазначають О. Рафальський та З. Самчук (2018), «в основі найбільш принципових і безкомпромісних протистоянь сучасності лежать насамперед і в основному культурно-цивілізаційні розбіжності. Саме цей фактор зумовлює появу й особливості розгортання основної маси протиріч і конфліктів на міжетнічному, міждержавному, регіональному та глобальному рівні сьогодення» (с. 82). Істотність проблематики цивілізаційного вибору як для політичної теорії, так і практики не підлягає сумніву, адже саме на основі цивілізаційного критеріального маркера відбувається класичне для політики (принаймні, згідно з концептуалістикою К. Шмітта) розмежування на «Своїх» та «Чужих» на всіх рівнях функціонування політичної дійсності – починаючи з мікрорівня міжособистісних взаємин й закінчуючи макрорівнем міждержавних, міжрегіональних і міжблокових стосунків.

Особлива перспектива дослідження цієї проблематики вбачається для політичної теорії зі залученням фундаментальних наукових принципів і методів – на кшталт наукового детермінізму (виявлення причинно-наслідкових зв'язків), принципів розвитку, системності, об'єктивності й неупередженості, методів компаративного аналізу, аналогій і екстраполяцій тощо. Додаткова складність полягає в тому, що йдеться про інтереси не просто держави й суспільства «взагалі» й навіть не конкретної держави й суспільства, а конкретно-історичного статус-кво конкретної держави й суспільства. Тобто не існує універсального інваріанта ефективного цивілізаційного вибору, умовно для всіх країн і народів – натомість існують десятки й сотні модальностей цивілізаційного вибору, які когерентні державам і суспільствам із різними конкретно-історичними ознаками; навіть для одного й того ж суспільства в різні періоди його розвитку можуть мати вирашаний ефект зовсім різні версії цивілізаційного вибору, що співвідносяться між собою ледве не як антиподи.

Переконливі відповіді на окреслені теоретико-концептуальні виклики матимуть надзвичайно цінні практичні наслідки, тому що вони сприятимуть як підвищенню рівня ефективності функціонування української держави, так і нарощуванню якості життя українського суспільства. Ще в 1998 р. М. Михальченко та З. Самчук писали: «Ми наполягаємо на потребі вироблення тривкої стратегічної концепції світобачення й світоперетворення, співвідносної духовній розпорошеності й ціннісно-етичній сегментованості доби межичасся, спроможної перекинути надійний міст у перспективне майбуття. Необхідно якнайшвидше зібрати і систематизувати всі складники й засоби позитивного історичного досвіду щодо визначеної проблематики, довівши його інтенсивність і насиченість до переконливого, досконалого рівня» (с. 261). Ці слова не втратили своєї актуальності й нині, адже за попередні чверть століття українською державою та її очільниками в окресленому напрямі були докладені мізерні зусилля, які не задовольняють масштабу наявних ризиків, викликів і проблем.

Поняття «цивілізаційний вибір» та «цивілізаційний вибір України» доволі ґрунтовно розроблені українськими науковцями. **Аналіз останніх публікацій за окресленою темою** засвідчує, що понятійному виразненню присвячено чимало праць Я. Калакури (2014), М. Михальченка (2013), Ю. Павленка (2005), С. Пирожкова (2017), О. Рафальського (2018), З. Самчука (2018, 2020), М. Шульги (2018) та інших дослідників. Питанням цивілізаційного вибору України також була присвячена Національна доповідь «Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії» (2018) за редакцією С. Пирожкова, О. Майбороди, Ю. Шайгородського, М. Шульги та Н. Хамітова. Попередні роботи тяжіють до прогностики та декларативно-доктринальних практичних висновків.

Метою статті є осмислення онтологічно-засадничих аспектів цивілізаційного вибору в політичній сфері, його зв'язку з політичним життям держави і суспільства, перевірка висновків на практичному матеріалі. Всіх проблем, пов'язаних із цивілізаційним вибором в політичній сфері, в одній статті не розв'язати, тож обмежимося двома змістовними

завданнями: якими є сутнісні риси цивілізаційного вибору й онтологічні критерії цивілізаційного вибору в політичній сфері? Відповідь на ці питання дозволить перевірити висновки на практиці, розв'язавши ще одну проблему. Істотну вагу в українському науковому дискурсі має думка, що 2013-2014 р., в найвужчому сенсі – під час Революції Гідності – цивілізаційний вибір України відбувся, проте вона не має достатнього аргументаційного забезпечення.

Методи дослідження. Поняття «цивілізаційний вибір» має нормативно-ціннісні та особистісні витoki, тому використання персоналістського підходу для визначення його сутнісних рис є доречним. Для розгляду взаємодії цивілізаційного вибору з політичною сферою використовувався структурно-функціональний метод, чия евристична цінність для тлумачення причинно-наслідкових зв'язків понятійно-категоріального апарату зарекомендувала себе на високому рівні й була перевірена часом.

Результати та дискусії. Прояснимо, що ми матимемо на увазі під поняттями «цивілізація» та «цивілізаційний вибір» в цьому дослідженні. Цивілізація – це і соціально-ціннісний критерій, який ставить суспільну групу на якісний рівень, якого зараз набула більшість людства, тобто не-варварство, і суспільна група великого розміру, яка є видом людства як роду. Цивілізація є якісним критерієм, позаяк без якісного виміру втрачається сама сутність цього поняття: цивілізацією можна буде назвати будь-яку суспільну групу. Сутнісним критерієм цивілізації може бути яке завгодно явище, тож в реальності ним є лише те, що знаходиться на вищому ієрархічному рівні за всі можливі явища – буття. Питання про те, чим саме є буття, завжди є нагальним, але воно виходить за межі будь-якого наукового дослідження. Головним для цієї роботи є те, що буття є або абсолютно повнотою, або абсолютно порожнечою, й обидві інтерпретації мають ціннісно-телеологічну складову.

Тому цивілізацій є щонайменше дві. Однак жодна цивілізація не існує поза історією. З огляду на вплив великого обсягу просторових та часових факторів, шляхи досягнення належного в різному часі та просторі можуть істотно відрізнятись навіть за умов прийняття всіма цивілізаціями однієї з двох можливих інтерпретацій чистого буття. Тому на практиці існує значно більше цивілізацій. До того ж інтерпретація буття як належного, втіленням якої є цивілізація, містить в собі й історичні, й позаісторичні елементи; і буття, й суще. Аналіз їхньої взаємодії виходить поза межі цього дослідження. Для нього вистачить того, що цивілізація містить в собі два онтологічні плани, що вона існує на межі між буттям та сущим, і заперечувати вплив жодного з них неможливо. Всі можливі конкретно-історичні інтерпретації буття є інтерпретаціями того ж самого буття, правдивість жодної з них в межах конкретно-історичних обставин не можна заперечувати. Не можна заперечувати й можливість інтерпретації буття різним чином.

Визначення цивілізаційного вибору приводить нас до важливої теоретичної проблеми, яка дотична не тільки політичній теорії, але й соціальної філософії. Ми мусимо її вирішити бо ж інакше займатися політико-теоретичною інтерпретацією цивілізаційного вибору немає сенсу. Поняття «цивілізаційний вибір України» та «цивілізаційний вибір» належить визначати за допомогою визначення вибору, бо перше поняття є видом другого, а друге є видом вибору взагалі. Зміст понять не обов'язково є тотожним родо-видовій граматичній структурі, але немає сумнівів, що змістовною рисою цього поняття в науковому дискурсі є саме вибір. Сутнісною рисою вибору зазвичай вважається альтернативність, тобто наявність двох чи більше об'єктів, проміж якими обирає суб'єкт. В українському науковому дискурсі цивілізаційний вибір часто вважається видом альтернативного вибору без жодної рефлексії. Така інтерпретація значно спрощує політико-теоретичну роботу бо ж в такому випадку цивілізаційний вибір можна наблизити до зовнішньополітичного вибору, якщо взагалі їх не ототожнити.

Проте ми не можемо її прийняти. Вибір крім альтернативного має й інший, онтологічний аспект. Першим розбіжності між цими аспектами розтлумачив С. К'єркегор, розділивши естетичний та етичний вибір, а згодом ця проблема стала центральною для екзистенціальної філософії (К'єркегор, 2011, с. 639-645, 652-654). Ці аспекти знаходяться на

різних онтологічних планах, тож вони є настільки різними, що є сенс тлумачити їх як субстанції двох незалежних один від одного видів вибору.

Під час онтологічного вибору суб'єкт постулює конкретно-історичну сукупність цінностей в будь-якій сфері життя як єдину, що існує, і заперечує реальність всіх інших сукупностей. Цінності пов'язані з конкретно-історичною інтерпретацією буття як належного, тож цей вибір робиться на межі проміж буттям і сущим. Цей вибір має деяку інтелектуальну складову, позаяк суб'єкт мусить бути здатним виокремити різні сукупності цінностей та орієнтуватися в їхній історичній складовій, але головним під час нього є сприйняття суб'єктом буття, що відбувається інтуїтивно та позараціонально.

Під існуванням цінностей маємо на увазі те, що належне для суб'єкта стає наявним. Для нього воно вказує не тільки на те, як має бути, але й на те, як є, набуваючи фактично релігійної сили. Згідно з К. Гірцем, релігійна сила і має такий самий принцип обґрунтування (Гирц, 2004, с. 149). Необхідного зв'язку тлумачення належного як наявного з ворожим ставленням до інших інтерпретацій належного немає. Їх можна поважати, не вірячи в їхнє існування. Проте конфронтаційну складову з людського життя остаточно викреслити неможливо. Як справедливо зазначив З. Самчук (2020), «потреба і здатність до розрізнення друга та ворога не є ексклюзивним винаходом політичних практик: це – універсальне явище як в історичному, так і в культурно-цивілізаційному вимірі. Приміром, на Близькому Сході існує афоризм у стилі чорного гумору: якщо десь поблизу святкують або зібралися на звану вечерю, а вас не запросили, то це може свідчити про те, що незабаром ви опинитися одним із блюд» (с. 17). Альтернативності під час онтологічного вибору бути не може. Якщо суб'єкт вважатиме сукупність цінностей, яку він обирає, лише однією з можливих інтерпретацій наявного, його вибір не буде онтологічним: буття завжди є одним, тож в конкретно-історичних обставинах правда інтерпретація буття може бути лише одна.

Під час альтернативного вибору суб'єкт обирає з двох чи більше об'єктів, зважуючи їх згідно з тією чи іншою сукупністю принципів. Цей вибір робиться завдяки розуму, позаяк принципи пов'язані з інтелектом. Він з необхідністю є альтернативним, позаяк валідних інтелектуальних конструкцій може існувати нескінченна кількість. Позаяк цивілізація – це втілення інтерпретації буття як належного в соціальній сфері, тому цивілізаційний вибір – це вибір онтологічний, предметом якого є сукупність конкретно-історичних цивілізаційних цінностей. Така інтерпретація цивілізаційного вибору містить критично важливу для політичної теорії проблему. Кожна людина здатна робити онтологічний вибір, позаяк кожна людина має доступ до буття, але держава людиною не є. Тож чи здатна держава взагалі робити онтологічний вибір? Якщо так, як ми можемо дізнатися, що цивілізаційний вибір держави відбувся; якими є його онтологічні критерії? Чи відбувся 2013-2014 рр. цивілізаційний вибір української держави?

Держава, як і політична сфера загалом, особою не є, тож в найвужчому сенсі робити цивілізаційний вибір не може. Однак настільки вузьке тлумачення відкидає критично важливу деталь на користь уможливної зручності: «держави самої по собі», поза цивілізаційними цінностями не існує. Вона зумовлена ними і ним же підпорядкована. Прийняття цивілізаційних цінностей під час цивілізаційного вибору осіб безпосередньо впливає на державу, яка змінюється згідно зі змінами в належному. Настільки прямий наслідок цивілізаційного вибору осіб на державу є більше пов'язаним з буттям, ніж з будь-яким іншим політичним явищем, тож «цивілізаційний вибір держави» є найкращим його відображенням в понятті.

Питання про онтологічні критерії цивілізаційного вибору особи та цивілізаційного вибору держави є значно складнішим. Для того, щоб краще зрозуміти напрямок пошуків, виокремимо хронологічні складові цивілізаційного вибору від сприйняття цивілізаційних цінностей особами до їхнього втілення в державі. Це підготовчий етап, сприйняття цивілізаційних цінностей, їхнє втілення на особистісному та на державному рівнях.

Цивілізаційні цінності сприймаються прямо, інтуїтивно, але не кожна людина на це здатна в дійсності, тож це сприйняття має мати передумови. Їхній пошук заслуговує на

окреме дослідження. Вельми вірогідно, що навіть за умов виконання підготовчого етапу сприйняття цивілізаційних цінностей не є необхідним, тож маркери цього етапу для нашої роботи не є надійними. До того ж саме сприйняття точно не має необхідного зв'язку з втіленням цивілізаційного вибору: можна мати ідеали, але їм не слідувати. Тому найбільш надійні маркери належить шукати на третьому та четвертому етапах вибору. Для цього ми маємо зрозуміти, як особа втілює цивілізаційні цінності, і як вони розповсюджуються на державу.

Критерії цивілізаційного вибору особи не можуть бути формальними, операціоналізованими: цінності є поняттям якісним, форма – кількісним, а якість до кількості не редукується. Розповідь будь-якого суб'єкта про цивілізаційний вибір чи цивілізаційні цінності не може бути свідченням ані про те, що цей вибір відбувся, ані про те, що це був онтологічний вибір, а не альтернативний вибір, який суб'єкт називає цивілізаційним. Та ж проблема виникає і з правом: декларативне визнання належного не свідчить про його справжнє прийняття.

Цивілізаційний вибір особи як онтологічний вибір вимагає, щоб цивілізаційні цінності були самим буттям, а не однією з його інтерпретацій, з погляду суб'єкту вибору. Суб'єкт може стверджувати це, навіть думати, що так і є, але інтуїтивно сприймати він все одно може прямо протилежне. Зрозуміти, яким є інтуїтивно сприйняття цивілізаційних цінностей особою важко, але не неможливо. Позаяк цивілізаційні цінності є ієрархічно вищими за інтелект й ірраціональні чинники, вони перетворюють життя особи в інтелектуальній та вольовій площині. Якщо людина з усіх можливих дій обирає такі, які не суперечать її цивілізаційним цінностям, без огляду на їхні наслідки, та рухається в напрямку їх втілення, вона насправді їх прийняла. Тому найкращим доказом правдивості цивілізаційного вибору особи є її життя за цивілізаційними цінностями, віра в них та за необхідності жертва собою за них. Це найсильніший тип аргументації – аргументація власним життям.

Може здатися, що жити за цивілізаційними цінностями зазвичай неможливо, бо ж людське життя насамперед є буденним, але ця теза є лише самозаспокоєнням *Das Man*. Буденності можна уникнути завжди: згадаймо хоча б, як імператорські агенти зі «Сповіді» Святого Августина покинули своє минуле життя під час прогулянки (Святий Августин, 1999, с. 137–138). Ніхто ніколи не може відібрати від особи буття, і ніхто ніколи не заважає жити згідно з ним. Інше свідчить лише про те, що особа цивілізаційного вибору не зробила.

Цивілізаційний вибір держави – це перехід цивілізаційних цінностей з особистісної в політичну площину. Держава у своїй цілості навряд чи досягне цивілізаційного ідеалу, але навіть неповних змін може бути достатньо для того, щоб якість держави змінилася. Одразу зазначимо, що цивілізаційний вибір держави – це процес значно довший за цивілізаційний вибір особи, бо ж ідеї розповсюджуються згори вкрай повільно, а намагання цей процес прискорити загрожує знищенням самої держави – детальніше це питання було розглянуто А. Вайтгедом (Уайтхед, 1990, с. 409-411).

Перетворення держави є лише одним з видів телеологічних змін. Не можна ототожнювати будь-які реформи з цивілізаційним вибором, хоч би якими всеосяжними вони не були. Наприклад, революційні Франція чи Росія кардинально змінили державний апарат за формою, але їхня сутність – цивілізаційні цінності – залишилися такими ж, тож цивілізаційного вибору держави не відбулося. Тому, щоб бути впевненим в існуванні цивілізаційного вибору держави, ми маємо бути впевненими й в існуванні цивілізаційних цінностей, згідно з якими вона змінюється. Таким чином, онтологічних критеріїв цивілізаційного вибору держави є два: життя осіб, які до того зробили цивілізаційний вибір, згідно з цивілізаційними цінностями, що вони їх обрали; перетворення держави згідно з цивілізаційними цінностями.

Перетворення є широким поняттям, відтак варто зрозуміти, як саме буття переходить в суще і втілюється в політичному житті. Класичний структурно-функціональний підхід дозволяє виокремити конкретні складові суцього, в які переходить буття, в їхній взаємодії. Структура цивілізаційного вибору держави визначається. Цей процес відбувається на межі

буття та суцього, він має викликати зміни в ієрархічно найвищих структурних елементах держави – політичних інституціях, які потім змінюють політичні інститути (Кармазіна та Шурбована, с. 13). Втілення цивілізаційних цінностей в інституціях відбувається під час цивілізаційного вибору особи, позаяк на цьому етапі має бути прямий доступ до буття, якого держава не має. Зміна політичних інститутів згідно з політичними інституціями відбувається під час цивілізаційного вибору держави, позаяк держава має опосередкований доступ до буття саме завдяки інституціям.

Функціональною площиною цивілізаційного вибору держави вже займалися інші науковці. З огляду на імпліцитне прийняття ліберально-демократичних принципів і завдяки імпліцитному ототожненню цивілізаційного вибору з найважливішими політичними рішеннями з приводу облаштування політичних інститутів (як-от зміни до основного закону чи виборчого законодавства), в українському науковому дискурсі панує думка, що цивілізаційний вибір держави може бути схваленим лише, і тільки лише завдяки консенсусу та публічному діалогу. Зокрема, на цьому наголошує С. Пирожков (Пирожков, 2017, с. 31). Однак аналогія доказом не є, а ліберальна демократія прибирає якісні фактори, наголошуючи виключно на кількісній складовій політичного життя, що суперечить і сутності самого цивілізаційного вибору, і суспільним реаліям.

Цивілізаційний вибір особи – це вибір конкретно-історичної інтерпретації буття, яка містить елементи й буття, і суцього. Буття є позараціональним планом, тож раціонального його обговорення в жодному форматі бути не може. До того ж будь-яке суспільство є фундаментально нерівним бо ж різні його члени дістаються різних за висотою онтологічних планів. Ані тип суспільної організації, ані історична формація тут жодної ролі не грають. Нерівність знищити неможливо, тому що неможливо знищити онтологічну ієрархію світу. Доступ до них є прямим наслідком різного рівня відповідальності, джерелом якої є сама особа. Неможливо й прибрати якісь з онтологічних планів з людського сприйняття. Позаяк цивілізаційний вибір особи пов'язаний з найвищим онтологічним планом, суспільного діалогу стосовно нього чи будь-якого іншого інтелектуального обговорення бути не може, позаяк не може бути спільного розуміння предмету вибору. Якщо цивілізаційний вибір особи не може відбуватися раціональним чином, позірно виглядає, що він є насильницьким. Проте дихотомія «насильство-діалог» є хибною. Насильство заперечує суб'єктність об'єкту свого впливу, воно намагається змінити його без огляду на його власну позицію. Цивілізаційний вибір особи ж цього не робить. Під час нього приймаються цивілізаційні цінності, що їх сутності суб'єкти, які дісталися лише нижчого онтологічного рівня, не можуть усвідомити, тож їхня позиція залишається такою ж самою. Цивілізаційний вибір особи не є і консенсусом: хоча він не містить ані раціонального обговорення, ані імпліцитного чи експліцитного насильства, він не містить і свідомого узгодження.

Проте, це не означає, що цивілізаційний вибір особи відбувається в ізоляції від цих суб'єктів, і він на них не впливає. Навпаки, цивілізаційний вибір має найсильніший вплив на суспільство, бо ж він має найсильнішу аргументацію – аргументацію власним життям. Якщо особа живе за цивілізаційними цінностями, вона сприймає їх інтуїтивно. Якщо вона сприймає їх інтуїтивно, вони пов'язані зі справжнім буттям як належним, тож вони варті того, щоб за ними жити. Якщо вони варті того, щоб за ними жити, ними можна регулювати й політичне життя. Людина, яка живе за цивілізаційними цінностями, набуває авторитету, який є силою, що спонукає до відповідної еволюції суспільні інституції. Після цього політичні інституції змінюють політичні інститути, і цивілізаційний вибір особи переходить в цивілізаційний вибір держави.

Перетворення політичних інституцій не відбувається миттєво, а оновлені політичні інституції не завжди гармонійно корелюють зі старими інституціями, тож на практиці цей процес є значно складнішим, проте магістральний напрямок руху в ньому саме такий. Лише той, хто має доступ до буття, може змінити політичні інституції. Це не може відбуватися ані насильницьким, ані раціональним способом, бо вони лише опосередковано пов'язані з буттям. Змінити політичні інституції, змінивши політичні інститути, теж неможливо, бо

політичні інституції вже містять в собі всі конкретно-історичні варіанти політичних інститутів як можливість; аналогічне твердження є правдивим і для явищ нижчого ієрархічного рівня. Принцип дії тут схожий з прагматизмом, бо ж істинність цивілізаційних цінностей доводиться тим, що вони працюють, але він має глибші причини, ніж сам цей факт. Вони працюють тому, що в них вірять, тому, що людина, яка живе відповідно до них, вважає їх значущими, істотними, визначальними для себе.

Функціональна складова облаштування політичних інститутів згідно з політичними інституціями під час цивілізаційного вибору держави залежить від характеру політичних інституцій, бо ж значно обмежується втіленими в цих інституціях цивілізаційними цінностями. Тому можна розглядати лише цивілізаційний вибір конкретної держави, для чого належить розуміти конкретно-історичні цивілізаційні цінності, які були прийняті під час конкретно-історичного цивілізаційного вибору.

З огляду на це, наближення до ідеальної раціональної комунікативної ситуації й пріоритет раціонального діалогу та консенсусу під час цивілізаційного вибору України є можливими, але це відбуватиметься лише за умов прийняття під час цивілізаційного вибору Україною західноєвропейських цивілізаційних цінностей. Проте Україна містить в собі православні елементи, які інтерпретують буття не так, як на Заході. До того ж історично на Україну впливала не тільки Західна Європа, а й Візантія та кочівники. Однак детальний розгляд цього питання вимагає окремого дослідження.

Життя за цивілізаційними цінностями, віра в них, жертва за них на особистісному рівні, перетворення політичних інститутів держави згідно з цивілізаційними цінностями, що втілилися в політичних інституціях, – усі ці зміни відбулися. Політичні події легко міфологізуються, тож складно встановити, чи відбувався онтологічний вибір осіб насправді, чи його «відбули» *post factum*, але люди, які 20.02.2014 р. свідомо наступали під вогнем снайперів, приносили себе в жертву. Це не випадкова смерть людей в натовпі чи від «надмірного використання» поліцією «спецзасобів». Захист України під час війни, яка почалася згодом, став насамперед результатом віри. Україна ніколи не була «державою загального добробуту», а на той час вона знаходилася в складному фінансовому становищі. Відчутної підтримки жодної держави країна не отримала: вона надійшла вже потім, після втілення цивілізаційного вибору. Значна частина мешканців мала можливість приєднатися до більш заможної Росії, з якою мала тісні культурно-історичні зв'язки. Армія була недостатньо тренувана, її функціонування супроводжували значні матеріальні й логістичні проблеми. За таких обставин раціонально обґрунтувати захист України доволі складно. Існують два класичні раціоналістські контраргументи. Вояки виконують свій обов'язок з усвідомленням не можливості смерті, а можливості вижити та зберегти життя більшій кількості своїх громадян. До того ж краще посісти вищий соціальний статус в меншій країні, ніж нижчий в більшій (варто згадати хоча б хрестоматійне мільтонівське «краще правити у Пеклі, ніж служити на Небесах»). Обидва контраргументи не є достеменно коректними. Російська війна проти України була опосередкованою, «гібридною», тож знищення за умов абсентеїзму не загрожувало жодному громадянину. Росія не вносила корекцій у вертикальну соціальну мобільність за етнічною ознакою, тому компетентний і лояльний українець мав можливість піднятися соціальними сходами.

Цивілізаційний вибір осіб в Україні мав своїм наслідком і цивілізаційний вибір України, адже їхня віра вже призвела до відповідної еволюції політичних інститутів. Російське вторгнення зупинили не стільки добровольці та волонтери, скільки відновлена регулярна армія, поліція, СБУ, СЗР, Президент, інші державні служби та дипломатичний хист. Відновлення боєздатності армії як одного з найважливіших політичних інститутів вже є вагомим онтологічним маркером існування цивілізаційного вибору України. Однак досі не втратив актуальності аспект цивілізаційних цінностей, відповідно до яких має здійснюватися перетворення політичних інститутів. Мантра про «європейський вибір» здатна дати короткотермінову соціокультурну модель розуміння ситуації, але належної аргументаційної підтримки вона не має. Не випадково О. Рафальський та З. Самчук (2018) зазначали, що

«Україна сучасного гатунку володіє лише віртуальними цивілізаційними ознаками, що існують у форматі цивілізаційного образу, який перебуває у фазі символічного позиціонування, тестування й протистояння вже усталеним, знаковим, суб'єктивним цивілізаційним орієнтирам» (с. 93). Відтак, теоретико-концептуальний потенціал подальшого дослідження цивілізаційного вибору України не вичерпано; більше того – він щоразу поглиблюється під впливом усе нових викликів і загроз, з якими доводиться мати справу на рівні як політичного праксису, так і повсякденного життя кожного громадянина.

Висновки. Предметна поліаспектність проблематики цивілізаційного вибору об'єктивно зумовлює діапазон і особливості необхідних дослідницьких засобів, а саме: ґрунтовне й аргументаційно зважене дослідження цивілізаційних альтернатив повинно бути комплексним, системним і полідисциплінарним. Тим не менше, основний масив теоретико-концептуальної систематизації цілком закономірно очікують від політичної теорії, оскільки політичний підтекст самої постановки питання про потребу цивілізаційного вибору є основним з-поміж інших тематичних контекстів.

Цивілізаційний вибір є безальтернативним онтологічним вибором. Онтологічним маркером цивілізаційного вибору є життя осіб, які роблять цей вибір згідно з цивілізаційними цінностями, сприйнятими ментально, інтуїтивно й стереотипно. Цивілізаційний вибір особи створює (чи змінює) політичні інституції завдяки авторитетності особи, яка живе за цивілізаційними цінностями, а цивілізаційний вибір держави змінює політичні інститути згідно з цінностями, втіленими в політичних інституціях. Онтологічним критерієм цивілізаційного вибору держави є приведення функціонально-інструментального потенціалу політичних інститутів у відповідність до цивілізаційних цінностей, взятих за взірці громадянами в процесі здійсненого ними цивілізаційного вибору. З огляду на істотний практичний резонанс і недостатню теоретичну розробленість проблематики цивілізаційного вибору України, її подальший аналіз засобами насамперед політичної теорії містить перспективи вагомого приросту знань за багатьма тематичними відгалуженнями.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Гирц, К. (2004) *Інтерпретація культур* (О. Барсукова, А. Борзунов, Г. Дашевский, Е. Лазарева, В. Николаев). Москва: Издательство «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН). (Оригинальная работа опубликована в 1973 году).
2. Калакура, Я. (2014). Цивілізаційний вибір України: теоретико-методологічний, історичний та освітнянський аспекти. *Україна у світовій історії*, 3, 224–241.
3. Кармазіна, М. та Шурбована, О. (2006) «Інститут» та «інституція»: проблема розрізнення понять. *Політичний менеджмент*, 4, 10–19.
4. Кьеркегор, С. (2011). *Или - или. Фрагмент из жизни* (Н. Исаева, С. Исаев). Санкт-Петербург: Издательство Русской христианской гуманитарной академии Амфора. (Оригинальная работа опубликована в 1843 году).
5. Михальченко, М. та Самчук, З. (1998). *Україна доби межичасся: Блиск та убозтво куртизанів*. Дрогобич: Відродження.
6. Михальченко, Н. (2013). *Украинская региональная цивилизация: прошлое, настоящее, будущее*. Киев: Институт политических и этнонациональных исследований им. И. Ф. Кураса НАН Украины.
7. Павленко, Ю. (2005). Структура глобальної цивілізації. *Вісник НАН України*, 3, 3–16.
8. Пирожков, С. (2017). Цивілізаційний вибір України. *Вісник НАН України*, 2017, 1, 30–35.
9. Пирожков, С., Майборода, О., Шайгородський, Ю., Шульга, М. та Хамітов, Н. (2016). *Цивілізаційний вибір України: парадигма осмислення і стратегія дії: національна доповідь*. Київ: НАН України.
10. Рафальський, О., Самчук, З. (2018). *Цивілізаційні перехрестя сучасного суспільства*. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України.

11. Самчук, З. (2020). Текст політики на тлі цивілізаційних контекстів і підтекстів як відсутній елемент освітнього дискурсу. *Освітній дискурс: збірник наукових праць*, Вип. 24 (6), 7–22.

12. Святий Августин (1999). *Сповідь* (Ю. Мушак). Київ: Основи. (Оригінальна робота опублікована 397-398 року)

13. Уайтхед А. Н. (1990). *Приключеніе идей* (М. Киссель). В: *Избранные работы по философии*. Москва: Прогресс, 1990. С. 392–498. (Оригінальна робота опублікована в 1933 году).

14. Шульга, М. (2018) Цивілізаційний вибір у поведінковому вимірі. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України*, Вип. 2, 172–188.

REFERENCES:

1. Geertz, C. (2004) *Interpretacija kul'tur* [The Interpretation of Cultures] (O. Barsukova, A. Borzunov, G. Dashevskij, E. Lazareva, V. Nikolaev). Moskva: Izdatel'stvo «Rossijskaja političeskaja jenciklopedija» (ROSSPJeN). (Original'naja rabota opublikovana v 1973 godu). [in Russian].

2. Kalakura, Ia. (2014). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: teoretyko-metodolohichniy, istorychniy ta osvitianskyi aspekty [Civilization Choice of Ukraine: Theoretical, Methodological, Historical and Educational Aspects]. *Ukraina u svitovii istorii*, 3, 224–241. [in Ukrainian].

3. Karmazina, M. ta Shurbovana, O. (2006) «Instytut» ta «instytutsiia»: problema rozrznennia poniat [«Institute» and «Institution»: the Problem of Distinguishing the Concepts]. *Politychnyi menezhment*, 4, 10–19. [in Ukrainian].

4. Kierkegaard, S. (2011). *Ili - ili. Fragment iz zhizni* [Either/Or: A Fragment of Life] (N. Isaeva, S. Isaev). Sankt-Peterburg: Izdatel'stvo Russkoj hristianskoj gumanitarnoj akademii Amfora. (Original'naja rabota opublikovana v 1843 godu). [in Russian].

5. Mykhalchenko, M. ta Samchuk, Z. (1998). *Ukraina doby mezhychassia: Blysk ta uboztvo kurtyzaniv* [Ukraine of the Intertempus Period: the Splendors and Miseries of Courtesaners]. Drohobych: Vidrodzhennia. [in Ukrainian].

6. Mihal'chenko, N. (2013). *Ukrainskaja regional'naja civilizacija: proshloe, nastojashhee, budushhee* [Ukrainian Regional Civilization: the Past, the Present, the Future]. Kiev: Institut političeskij i jetnonacional'nyh issledovanij im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Russian].

7. Pavlenko, Iu. (2005). Struktura hlobalnoi tsyvilizatsii [The Structure of Global Civilization]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 3, 3–16. [in Ukrainian].

8. Pyrozhkov, S. (2017). Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy [Ukraine's Civilizational Choice]. *Visnyk NAN Ukrainy*, 2017, 1, 30–35. [in Ukrainian].

9. Pyrozhkov, S., Maiboroda, O., Shaihorodskiy, Iu., Shulha, M. ta Khamitov, N. (2016). *Tsyvilizatsiinyi vybir Ukrainy: paradyhma osmyslennia i stratehiia dii: natsionalna dopovid* [Ukraine's Civilizational Choice: the Paradigm of Comprehension and the Strategic Roadmap: a National Report]. Kyiv: NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

10. Rafalskyi, O., Samchuk, Z. (2018). *Tsyvilizatsiini perekhrestia suchasnoho suspilstva* [Civilizational Crossroads of the Modern Society]. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. [in Ukrainian].

11. Samchuk, Z. (2020). Tekst polityky na tli tsyvilizatsiinykh kontekstiv i pidtekstiv yak vidsutnii element osvitnoho dyskursu [Text of Policy in the Background of Civilizational Contexts and Subtexts as a Missing Element of Educational Discourse]. *Osvitnii dyskurs: zbirnyk naukovykh prats*, Vyp. 24 (6), 7–22. [in Ukrainian].

12. Saint Augustine (1999). *Spovid* [Confessions] (Iu. Mushak). Kyiv: Osnovy. (Oryhinalna robota opublikovana 397-398 roku) [in Ukrainian].

13. Whitehead A. N. (1990). *Priključenje idej* [Adventures of Ideas] (M. Kissel'). V: *Избранные работы по философии*. Москва: Progress, 1990. С. 392–498. (Original'naja rabota opublikovana v 1933 godu). [in Russian].

14. Shulha, M. (2018) Tsyvilizatsiynyi vybir u povedinkovomu vymiri [Civilizational Choice's Behavioral Dimension]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Vyp. 2, 172–188. [in Ukrainian].

Ivan Leontiev,

*Ph. D. student, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies,
National Academy of Sciences of Ukraine*

Political and Ontological Aspects of the Civilizational Choice

The article explores the essential features of the concept of "civilizational choice" and highlights its ontological criteria in the political sphere. This problem is relevant as civilizational differences cause the most fundamental and uncompromising political conflicts of our time. Moreover, civilizational choice affects the entirety of its subject's political life. However, this concept has not yet been developed at the proper theoretical level. Solving the outlined problem will obviously contribute to a better development of the Ukrainian state. The definition of civilization as both a qualitative criterion – a concrete and historical interpretation of being-as-ought – and a social group that is structured around that criterion simultaneously was used. The ontological, alternativeless, and rational, alternative, species of choice were separated. With the help of personalist and structural functionalist approach it was proven that civilizational choice is an ontological and alternativeless type of choice. Having accepted certain values, individuals live in accordance with them, they use them as a key ontological model and reference point. In turn, the axiological features of life lead to correction, evolutionary changes not only in social but also in purely political institutions. The objectification of civilizational values in the institutions marks the beginning of a state's civilizational choice. During it the change of institutions leads to the change of institutes. The nature of changes depends on the nature of civilizational values that are objectified within the institutions. Ukraine in 2013-2014 was used as a practical material for testing this conceptual approach. It was proven that both the civilizational choice of persons in Ukraine and the civilizational choice of Ukraine indeed took place. The analysis of Ukraine's civilizational choice's specifics has the greatest potential for further research, as the issue of how Ukrainian state institutions and civilizational values ought to be brought into line with Ukraine's civilizational choice has not yet been resolved.

Keywords: *civilizational choice, state's civilizations choice, Ukraine's civilizational choice, political life, political institutions, political institutes, personalism.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.13>

УДК 351:659.1+324

Лікарчук Наталія Василівна,

доктор політичних наук, професор, професор кафедри державного управління

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

n.likarchuk@gmail.com; ORCID: 0000-0001-0001-7119-439X

ІЛЮЗОРНІ АСПЕКТИ ІМІДЖУ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ

Політична реклама розглядається як багатофункціональна діяльність, що входить до сфери суспільних зв'язків і відносин. Зазначається, що рекламні повідомлення формують суспільну свідомість вибірково, актуалізуючи певні структурні компоненти: пріоритети, переваги, думки, орієнтації та цілі. Імідж є невід'ємною складовою сучасної політичної реклами. Імідж об'єкта політичної реклами розглядається у якості трьохрівневої системи, що об'єднує: властивості самого об'єкту; характерні риси його оточення (конкурентів); можливості й здібності особистості споживача. Імідж формується за допомогою цілеспрямованих зусиль з метою створення позитивного ставлення споживача політичної реклами до змісту рекламного повідомлення. Зазначається, що висока регулююча сила (потенціал) іміджу обумовлюється такою характерною властивістю як «реальністю ілюзорного простору». Роль ілюзорного світу велика, його психологічна комфортність і привабливість, у порівнянні з реальним, обумовлена такими чинниками: ілюзорність принципово перевірити неможливо; ілюзорний світ гармонійний, цілісний, несуперечливий, а це дає поштовх для його позитивного сприйняття; у ньому інша ієрархія, яка сприймається особою як така, що управляється нею; ілюзія завжди доброзичливо «спрямована» на людину; ілюзорність звільняє від «мук» вибору та відповідальності – людина поводить себе як «герої» реклами». Тому саме реклама komponує міфічну ілюзорну реальність. Ілюзія визначається як помилкове неадекватне сприйняття, коли замінюється реальне, справжнє та повноцінне на вигадку, фікцію, подобу та проформу, схематичну модель або описування окремих зовнішніх якостей реально існуючих об'єктів, ігноруючи або заперечуючи суттєві й значимі якості. Сьогодні нерідко ілюзія є складовою успішного політичного іміджу, сутність якого в невідповідності публічного образу реальності. Сприйняття ілюзорного політичного іміджу забезпечується й за допомогою відповідного виконання основних параметрів медіапланування. Тобто необхідно встановити контакт із максимально граничною чисельністю цільової аудиторії за короткий проміжок часу, задіявши й відповідні способи контактування. Досить значна увага при виборі засобів нав'язування ілюзорних властивостей відводиться класифікації цільової аудиторії, але в основному це відбувається за соціально-демографічною ознакою.

Ключові слова: політична реклама, імідж, ілюзорні аспекти іміджу, політичний імідж, імітування політики.

Вступ. Політична реклама виникла разом із політикою як «мистецтво можливого». Вона створює свій умовний та неповторний світ образів, ідей, концепцій, формуючи масову свідомість. Зокрема М. Мак-Люен вважав політичну рекламу самостійним каналом впливу (Мак-Люен, 2001).

Як правило, політичну рекламу розглядають як багатофункціональну діяльність, що входить до сфери суспільних зв'язків та відносин. Зазвичай, рекламні повідомлення формують суспільну свідомість вибірково, актуалізуючи певні структурні компоненти: пріоритети, переваги, думки, орієнтації та цілі. Тобто таким чином реклама намагається структурувати суспільну свідомість.

Впливаючи на цільову аудиторію, у рекламі використовуються різні технології, механізми та канали: від емоційно-психологічних до раціонально-когнітивних. Ці аспекти ми

намагаємося висвітлити в цій статті. Відтак імідж є невід'ємною складовою сучасної політичної реклами. Сьогодні імідж об'єкта політичної реклами розглядається в якості трьохрівневої системи, що об'єднує:

- властивості самого об'єкту;
- характерні риси його оточення (конкурентів);
- можливості й здібності особистості споживача.

Імідж формується за допомогою цілеспрямованих зусиль з метою створення позитивного ставлення споживача політичної реклами до змісту рекламного повідомлення. Цілеспрямоване формування політичного іміджу диктується, в першу чергу, необхідністю досягнення соціального впливу. Для збереження влади політик повинен постійно турбуватися про формування й підтримку соціально-рентабельного іміджу й позитивне сприйняття його електоратом. Зазначимо, що сприйняття образу влади – досить складний процес, який вказує на взаємовідношення політичної системи і самої особистості. Кінцева мета політичного іміджу – вплив на соціум для отримання тимчасової, а найкраще – постійної підтримки суспільства. У такому випадку людина стає одночасно ціллю й засобом відтворення влади, оскільки в її свідомості формується образ, на основі якого вона будує свою поведінку, виражаючи її через підтримку того чи іншого політика.

Мета дослідження – здійснити аналіз ілюзорних аспектів іміджу в політичній рекламі.

Завдання дослідження: 1) визначити основні аспекти ілюзорного сприйняття дійсності в політиці; 2) дослідити особливості, напрями та механізми впливу ілюзії на формування політичного іміджу.

Аналіз останніх публікацій. Питанням політичної реклами останнім часом приділяється достатньо уваги. Серед зарубіжних дослідників слід назвати: Ч. Аткина, Х. Ашена, Дж. М. Гарромона, Ш. Мерріата, Р. Т. Коула, Б. Е. Пінклтона, Г. Хелда. Заслужують на увагу роботи таких українських авторів: В. Бокача, Л. Кочубей, С. Куцупала, М. Кушакова, К. Лебедева, Г. Почепцова, В. Редько, Н. Яцко, у доробку яких є дослідження технологій створення політичної реклами.

Філософія політичної реклами полягає у майстерності рекламного впливу, в «мистецтві приваблювати та зачаровувати» маси. Як зазначає С. Шомова, «реклама не ошукує, «не заплутує» людину безпосередньо, але вона створює умови для самообману». Зокрема політична реклама вміло працює з:

- цінностями всього суспільства;
- використовує специфічні технології логічної аргументації та емоційного впливу;
- володіє «таємницями» символізації;
- використовує прийоми сугестії (навіювання, переконання) (Шомова, 2003).

Авторка слушно зазначає, що «таємниця» реклами полягає в її умінні «продукувати не обман, містифікацію, а ілюзію» (Шомова, 2003). Подібні висновки орієнтуються на окреслення цілої низки проблем політичної реклами та пов'язаної з нею іміджології в нових суспільно-політичних реаліях.

Методи дослідження обумовлені завданнями, міждисциплінарним характером проблематики іміджу в політиці. Відтак важливим є і політико-філософський, аксіологічний підходи до трактування сутності ілюзорного в політичному житті суспільства, і сучасні маркетингові підходи до розуміння політичних явищ і процесів, зокрема й політичного іміджу, реклами політичних продуктів, брендингу в політиці тощо. Визначальним для цього дослідження є принцип науковості.

Результати та дискусії. Поняття «ілюзія» походить від латинського «illusion», що означає грати/бавитися, а також «illudere» – фальшивити, обдурювати, ошукувати. Ілюзія визначається як помилкове неадекватне сприйняття, коли замінюється реальне, справжнє та повноцінне на вигадку, фікцію, подобу та проформу, – схематичну модель або описування окремих зовнішніх якостей реально існуючих об'єктів, ігноруючи або заперечуючи суттєві й значимі якості.

Як зазначають Є. Богданов та В. Зазикін, висока регулююча сила (потенціал) іміджу обумовлюється такою характерною властивістю як «реальністю ілюзорного простору» (Богданов и Зазыкин, 2003)

Первісні основи ілюзорного сприйняття дійсності, що притаманні людству, знаходять у символічній природі людини. Зокрема К. Юнг визначає вірування у символ як шлях в ілюзорну реальність (Юнг, 1991).

Роль ілюзорного світу велика, його психологічна комфортність і привабливість у порівнянні з реальним, обумовлена такими чинниками:

- ілюзорність принципово перевірити неможливо, тому такий світ менше розчаровує людину;
- ілюзорний світ гармонійний, цілісний, несуперечливий, а це дає поштовх для його позитивного сприйняття та взаємовідносин;
- в ілюзіях інша ієрархія, яка сприймається особою як така, що управляється нею;
- ілюзія завжди доброзичливо «спрямована» на людину;
- ілюзорність звільняє від «мук» вибору та відповідальності – людина поводить себе так, як їй демонструють «герої» реклами.

Тому саме реклама komponує міфічну ілюзорну реальність. На думку О. Феофанова: «...ми постійно беремо участь у рекламному процесі, процесі формування міфів, ілюзій, вигадок, легенд, історій та рекламних казок... Рекламодавці забезпечують ресурсами (грошовою масою, ідеями) й замовляють іміджі (міфи) своєму товару» (Феофанов, 2009).

У буденній свідомості ілюзія протиставляється реальності, її можна розглядати як подобу соціальної дійсності, яка створюється в уяві людини в обмін на дійсні (справжні) знання, явища, предмети, події. Сьогодні ілюзія є необхідною складовою успішного політичного іміджу, сутність якого пов'язана з невідповідністю публічного образу реальності. Тобто форма і зміст не співпадають.

Ілюзорність політичного іміджу знаходиться у двох взаємопов'язаних позиціях:

- несумісності заявлених або продемонстрованих у політичному іміджі особистісних якостей політичного суб'єкта якостям реальної людини;
- невідповідності задекларованих політичним суб'єктом соціальних цілей реальній ситуації.

Крім того, ілюзорний світ функціонує не самостійно, а на основі «схожості» на реальний світ через схему:

- метафора – виразний образ, який легко запам'ятовується;
- герой, який уособлює та персоніфікує реальність і час;
- знак (символ) (Почепцов, 1999).

Персональні якості, свою ілюзорність актори політичного іміджу проявляють через:

- міфологізацію реальної особистості;
- створення образу героя чи супергероя, що за своєю суттю є абсурдним й прихований глибоко в архетипах людської свідомості.

Головне, у що за таким задумом повинні повірити маси, є кандидат як особа з надприродними можливостями. В імітуванні політиком поведінки особи з надприродними можливостями (героя, супергероя) окреслюється головна його стратегія – обіцяти. Зокрема, серед правил формування політичного іміджу є перетворення недоліків у переваги.

Зазначимо, як правило, політик оточений таємницями, що нерідко додає йому авторитету. Таємниця провокує ілюзії в електорату, наділяючи лідера реальною силою. Відносно авторитету, Г. Лебон вважав його тим фактором, що заважає розгледіти й оцінити реальний стан речей і паралізувати судження (Лебон, 2020).

Ілюзорність цілей видає їх надмірна орієнтація на абстрактні позитивні цінності, які прийняті в конкретному суспільстві. Інтереси політичних акторів реально не співпадають, а їх вчинки часто є малоцікавими та непривабливими при загальній шляхетності та великодушності цілей, що декларуються. Тому в публічній політичній діяльності присутня видимість досягнення позитивних цілей. Ми говоримо про політичну міфотворчість –

приведення політичного іміджу у відповідність з пануючими в соціумі позитивними культурними цінностями.

Як правило, політичний імідж потрібно не лише сконструювати, але й зробити так, щоб він адекватно сприймався масовою свідомістю (Лікарчук, 2015). Сприйняття ілюзорності політичного іміджу досягається через різні види комунікації: письмову та візуальну, рекламу в ЗМІ, політичні листівки, політичні плакати, зовнішню рекламу.

Кореляція всіх видів комунікації відбувається на рівні уяви, яка пробуджує фантазію. Вчені зауважують, що без уяви людині складно досягти єдиного сприйняття світу (Achen & Bartels, 2016).

Всі політичні моделі (на відміну від наукових) створюються через фантазію, оминаючи стадію раціонального осмислення. Головне у всіх комунікативних заходах «запалити» уяву людей, адже це ґрунт для існування ілюзії.

Досить значна увага при виборі засобів нав'язування ілюзорних властивостей відводиться класифікації цільової аудиторії, але в основному це відбувається за соціально-демографічною ознакою. Наприклад, старшому поколінню притаманна активна пропаганда власної позиції з метою схилення на свою сторону опонента. Для такої категорії важливі чутки та плітки, які передаються один одному, а далі кожний додає щось своє – неймовірне та дивовижне. Саме чутки найбільше виражають ілюзорність політичного іміджу. Чутки як вид специфічної комунікації відображають вигадані/надумані події й стають «надбанням» широкої дифузної аудиторії. Тобто чутки – це повідомлення про певні події, які офіційно чи де-юре не підтверджені, але у вербальній формі подаються від однієї особи до іншої. Серед молодого покоління, зокрема, віра в політику як дійсний спосіб перетворення реальності поєднується з «легковажністю» та сприйняттям цієї справи з бажанням розважатися. Тому й так багато в нашому комунікативному просторі не аналітичних програм, а різних шоу, в тому числі й політичних. Зрештою про особливості сприйняття ілюзорного іміджу політиків різними поколіннями варто предметніше та детальніше вести мову на основі соціологічних і статистичних даних, що є перспективним напрямом подальших досліджень цієї теми.

Сприйняття ілюзорного політичного іміджу забезпечується й за допомогою відповідного виконання основних параметрів медіапланування. Тобто необхідно встановити контакт з максимально граничною чисельністю цільової аудиторії за короткий проміжок часу, задіявши якомога більше способів контактування. Зазвичай реклама в ЗМІ здатна охопити щонайбільше аудиторії, найкраще забезпечивши головну умову існування ілюзії політичного іміджу – соціальність. Іншими словами, маси існують у різних часових і просторових межах: ілюзія проводить до того, що особа не знає, яка чисельність людей поділяють ту чи іншу позиційну нішу. Головне завдання політтехнологів: перетворити людей у масу – поєднавши її в часі та просторі політичного іміджу.

Ілюзія політичного іміджу існує на рівні суспільства й проявляється в діалозі чи в його імітації в ЗМК. Через те важливого значення набуває слово, яке є зброєю політичної ілюзії, але слова й образи – притягують одне одного (Салов і Салова, 2020). Тому ілюзія виникає за умови, якщо слово стає об'єктом, який підміняє у свідомості людей реальний об'єкт.

Відтак конструювання ілюзії політичного іміджу здійснюється через слова та інші засоби зображення з використанням сучасних способів інтегрованих маркетингових комунікацій. Проте частіше нестандартні візуальні образи (спрямовані на зорове сприйняття) – оптичні ілюзії, омана зору, зображення, які викликають зниклобість – все це змушує електорат придивлятися до рекламних повідомлень уважніше. Тож, коли споживач «кидає» погляд на рекламу декілька разів, це уже визначається як успішна реклама.

Зокрема, інтегровані маркетингові комунікації пропонують відповідний інструментарій для формування індивідуального чи групового іміджу та рекламних звернень. Такі засоби спроможні (за допомогою відповідних технологій):

- активізувати уяву;
- змінити стан свідомості;
- сформувані правила політичної гри в умовах невизначеності та сумніву.

Ілюзорне відображення реальності є неминучою умовою функціонування людської свідомості, яке спирається на недосконалі почуття та знакові системи (Морозов, 2020).

Як правило, вища міра й розвиток словесної рефлексії зумовлює більший рівень нерозуміння, плутанини, помилок і суперечок, що їх приховує ілюзія. Через те, вживаючи слова, характеризуючи будь-який процес, ми здійснюємо словесні маніпуляції з ілюзорними властивостям, називаючи це інтерпретаціями. Поняття, які формуються на рівні мови, зливаються на рівні особистості. Так й у ЗМІ вони існують – постійно інтерпретуючись. Мова наділена ідеями, прагненнями, намірами перетворюватись із знаряддя накопичення й передачі знань у спосіб їх отримання, у тому числі й зі самого себе, із тексту. Спочатку відбувається нарощування значення, змісту, сутності інтерпретації, далі – «захоплення» через інтерес, уподобання аудиторії, після чого ми спостерігаємо зворотній процес – аудиторія «тягнеться» до простішого. Саме цей рух до уточнення й кінцевого розуміння суті, породжує ілюзорність уяви. Як результат, ми втрачаємо різницю між реальністю та ілюзією.

Віра в ілюзію політичного іміджу підтримується за допомогою технології повторів. Ілюзорність політичного іміджу приховується у тексті, зображенні, відеоряді, листівках, в жанрі портрету, авторитетній думці.

Найпозитивніше сприймають політичну рекламу в офіційній пресі, на державних каналах громадяни старшого віку, особливо це стосується прихованої реклами. Наприклад, пряма реклама часто повторюється, що може викликати заперечення й несприйняття. Сучасна молодь є «носіями» візуальної культури, тобто, самим лише словом без зображення уже мало кого можливо вразити (школярам і студентам важко сприймати текст – слова не формують образи). Молодь потребує видовища, тому в умовах, коли сприйняття випереджає уяву (думки, зображення, свідомості), по-перше, управляти колективною ілюзією простіше, по-друге, пропагувати легше, оскільки все сприймається на віру.

Зокрема зниження здатності до репрезентації дає широке поле для зображення. Людина уже не споглядає предмет, а речі «дивляться» на неї з екранів телевізорів, інтернету, реклами. Вся сутність у нюансах, відтінках та коливаннях – підкреслюючи деталі, особистість можна переконати в будь-чому.

Особливо важливу роль відіграє телебачення у просуванні політичної реклами, оскільки найбільше інформації особа отримує через зір. Телебачення створює ілюзію реальної присутності при будь-яких подіях. Проте телевізійна реклама може працювати і проти кандидата: «оголюючи» його «випадання» із рамок образу; неприродньою поведінкою; адаптацією політика до ситуації; безглуздою чи недоладною гримасою в прямому ефірі тощо. Водночас радіо та друковані ЗМІ, часто навпаки – приховують чи маскують недоліки кандидата.

Політична ілюзія й ілюзія політичного іміджу створюють умови для відповідних маніпуляцій. Маніпуляція є необхідною частиною механізму корекції сприйняття, бачення чи відчуття. Сприйняття часто несе в собі вантаж (тягар) установок, які пов'язані з попереднім досвідом. Усвідомлення невизначеності/неповторності існування політичної реальності дає зрозуміти можливості конструювання її феноменів й перебудову політичної діяльності в імітаційну гру. Так, М. Бубер розглядає феномен маніпулювання в масштабах історії людства, виділяючи періоди, які приходять на зміну один одного (Бубер, 1999).

Висновки. Створення образів властиво людським уявленням про феномени зовнішнього світу. Мозок людини відображає використання такої риси як уява: добудовуючи штучні конструкції, спираючись на факти, конкретні дії, можливості й, таким чином, створюючи моделі реальності. Існуючи на рівні суспільної свідомості, такі зображення (змалювання) нерозривно пов'язані з ними й зникають зі зміною політико-культурної ситуації. Політичний імідж постає як «розумна фіксація», сприйняття якої конструюється штучно з використанням маніпулятивних технологій – коли реальні властивості об'єкта політичного іміджу зазнають суттєвих змін – подаючи його як ілюзію, яка націлена на вирішення конкретних задач. У сучасних умовах політичні технології йдуть розрізнено з моральними основами, культурою, звичаями, традиціями, цінностями, переслідуючи

політичні вигоди. Ціннісне наповнення маркетингових підходів у політиці є перспективним напрямом подальших наукових пошуків.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Богданов, Е. и Зазыкин, В. (2003). *Психологические основы публичных отношений*. (2-е изд.). Санкт-Петербург: Питер. <http://virtua.nsaem.ru:8001/mm/2008/000065519.pdf>
2. Бубер, М. (1999). Два образа веры. В М. Бубер. *Затмение бога*. Москва: Республика. https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/filosofija_religii/buber-dva-obraza-very (Оригинальная работа опубликована в 1950).
3. Лебон, Г. (2020). *Психология народов и масс*. Москва.
4. Лікарчук, Н. (2015). Політична реклама як засіб впливу на електоральну поведінку. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін. Вип. 18*, 74–81. http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22515/1/Nchnpu_022_2015_18_12.pdf
5. Мак-Люен, М. (2001). *Галактика Гутенберга: Становлення людини друкованої книги*. Київ: Ніка-Центр. (Оригінальна робота опублікована в 1962).
6. Морозов, Е. (2020). *Интернет как иллюзия. Обратная сторона Сети*. Москва: Издательство: АСТ. http://loveread.ec/view_global.php?id=43892
7. Почепцов, Г. (1999). *Имидж: от фараонов до президента*. Киев: АДЕФ-Украина. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1324930
8. Салов, Ю. и Салова, Т. (2020). Исследование феномена практической иллюзии. *Манускрипт*, (Т. 13). Вып. 5., 130-135. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-fenomena-prakticheskoy-illyuzii/viewer>
9. Феофанов, О. (2009). *Реклама: новые технологии в России*. Санкт-Петербург: Питер.
10. Шомова, С. (2003). *Политические шахматы: публичных отношений как интеллектуальная игра*. Москва: РИП-холдинг.
11. Юнг, К. (1991). Архетип и символ. Подход к бессознательному. Москва. Режим доступа: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4229/4231>
12. Achen, C. H. & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for realists: why elections do not produce responsive government*. Princeton. <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691169446/democracy-for-realists>

REFERENCES:

1. Bogdanov, E. & Zazykin, V. (2003). *Psichologicheskie osnovy Pablik rileyshnz. (Psychological foundations of public relations)* (2-e izd.). Sankt-Peterburg.: Piter. <http://virtua.nsaem.ru:8001/mm/2008/000065519.pdf> [in Russian].
2. Buber, M. (1999). Dva obraza very. (Two images of faith). V Buber, M. *Zatmenie boga. (Eclipse of God)*. Moskva: Respublika. https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/filosofija_religii/buber-dva-obraza-very [in Russian].
3. Lebon, G. (2020). *Psihologiya narodov i mass. (Psychology of peoples and masses)*. Moskva. (Original work published in 1950). [in Russian].
4. Likarchuk, N. (2015). Politichna reklama yak zasib vplivu na elektoral'nu povedinku. (Political advertising as a mean of influence over electoral behavior). *Naukovij chasopis Nacional'nogo pedagogichnogo universitetu imeni M. P. Dragomanova. Seriya 22. Politichni nauki ta metodika vkladannya social'no-politichnih disciplin. Vip. 18*, 74-81. http://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/123456789/22515/1/Nchnpu_022_2015_18_12.pdf [in Ukrainian].
5. Mak-Lyuen, M. (2001). *Galaktika Gutenberga: Stanovlennya lyudini drukovanoї knigi. (Gutenberg's galaxy: the formation of the man of the printed book)*. Kviv: Nika-Centr. (Original work published in 1962). [in Ukrainian].

6. Morozov, E. (2020). *Internet kak illyuziya. Obratnaya storona Seti. (The Internet as an illusion. The reverse side of the Web)*. Moskva: Izdatel'stvo: AST. http://loveread.ec/view_global.php?id=43892 [in Russian].
7. Pochepcov, G. (1999). *Imidzh: ot faraonov do prezidenta. (Image: from pharaohs to president)*. Kiev: ADEF-Ukraina. http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=1324930 [in Russian].
8. Salov, Y. & Salova, T. (2020). Issledovanie fenomena prakticheskoy illyuzii. (A study of the phenomenon of practical illusion). *Manuskript*. (T. 13). Vyp. 5., 130-135. <https://cyberleninka.ru/article/n/issledovanie-fenomena-prakticheskoy-illyuzii/viewer> [in Russian].
9. Feofanov, O. (2009). *Reklama: novye tekhnologii v Rossii. (Advertising: new technologies in Russia)*. Sankt-Peterburg: Piter. [in Russian].
10. Shomova, S. (2003). *Politicheskie shahmaty: pablik rilejshnz kak intellektual'naya igra. (Political chess: public relations as an intellectual game)*. Moskva: RIP-holding. [in Russian].
11. Yung, K. (1991). *Arhetip i simvol. Podhod k bessoznatel'nomu. (Archetype and symbol. Approach to the unconscious)*. Moskva. Rezhim dostupa: <https://gtmarket.ru/laboratory/basis/4229/4231> [in Russian].
12. Achen, C. H. & Bartels, L. M. (2016). *Democracy for realists: why elections do not produce responsive government*. Princeton. <https://press.princeton.edu/books/hardcover/9780691169446/democracy-for-realists>

Natalia Likarchuk,

Doctor of Political Science, Professor, Taras Shevchenko National University

Illusory Aspects Of Image In Political Advertising

Political advertising is seen as a multifunctional activity that is part of the sphere of public relations and relations. It is noted that advertising messages form the public consciousness selectively by updating certain structural components: priorities, preferences, opinions, orientations and goals. In turn, the image can be understood an integral part of modern political advertising. The image of the object of political advertising is considered as a three-level system that combines: the properties of the object itself; characteristic features of his environment (competitors); capabilities and abilities of the consumer's personality. The image is formed through purposeful efforts in order to create a positive attitude of the consumer of political advertising to the content of the advertising message. It is noted that the high regulatory force (potential) of the image is due to such a characteristic feature as the "reality of illusory space". The role of the illusory world is great, its psychological comfort and attractiveness in comparison with the real include the following factors: illusory is not possible to check in principle; the illusory world is harmonious, integral, not contradictory, and this gives impetus to positive relationships; it has a different hierarchy, which is perceived by the person as one that is controlled by him; the illusion is always benevolently "directed" at a person; illusory frees from the "torments" of choice and responsibility - a person behaves like "heroes" of advertising. That is why advertising composes the mythical illusory reality. Illusion is defined as a false inadequate perception, when it is replaced by real, real and full-fledged fiction, likeness and proforma as a schematic model or description of certain external qualities of real objects, ignoring or denying the essential and significant qualities. Today, illusion is a necessary component of a successful political image, the essence of which lies in the inconsistency of the public image of reality. That is, the form and content do not match. The perception of an illusory political image is ensured by the appropriate implementation of the basic parameters of media planning. That is, it is necessary to establish contact with the maximum number of target audience in a short period of time, using the maximum number of methods of contact. Quite a lot of attention is paid to the classification of the target audience when choosing the means of imposing illusory properties, but this is mainly due to socio-demographic characteristics.

Keywords: *political advertising, image, illusory aspects of image, political image, imitation of politics.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.14>

УДК 32.001:316 (477)

Горбатенко Ірина Анатоліївна,

*кандидат політичних наук, доцент, доцент кафедри політичних наук
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова
jacob59@ukr.net; ORCID: 0000-0002-8315-3752*

ПРОФЕСІОНАЛІЗМ У ПОЛІТИЦІ:

ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І НАПРЯМИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ

У пропонованій статті охарактеризовано основні детермінанти професіоналізму в політиці та деякі напрями його забезпечення в сучасній Україні. На основі ідей Н. Макіавеллі і М. Вебера з'ясовано контрверсійний характер впливу інтелектуальних здобутків на специфіку сучасної політичної діяльності. Розглянуто об'єктивні та суб'єктивні характеристики політичного професіоналізму. Політика як суспільний феномен виявляється у двох взаємодіючих вимірах – об'єктивному й суб'єктивному. З'ясовано, що суб'єкт політичної діяльності, з одного боку, залежний від суспільства та об'єктивних обставин, у яких відбувається його розвиток на певному історичному етапі (запитами й вимогами громадської думки, реальними потребами й інтересами соціальних груп та ін.), з іншого – його діяльність обумовлена суб'єктивними характеристиками, особистими якостями (умінням досягати поставлених цілей, досвідом державотворчої діяльності, дотриманням моральних і правових норм, організаторських здібностей). Визначено можливості й перспективи реального втілення політичного професіоналізму як невід'ємної складової модернізації українського суспільства, що передбачає поєднання науки й освіти в цілісний комплекс знань у системі підготовки на базі вищої освіти фахівців-політологів; зосередження зусиль навколо проблеми відповідності обраного фаху та внутрішньо зумовленого покликання конкретно взятої особистості з належним стимулюванням талановитих студентів; формування соціально свідомих суб'єктів політики, удосконалення їх професійних та лідерських якостей.

Ключові слова: *політичний професіоналізм, макіавеллізм, раціональна бюрократія, політична наука і освіта, професійне покликання, свідомий суб'єкт політики.*

Вступ. В умовах прискореної трансформації від авторитаризму до демократії на пострадянському просторі, в тому числі й в Україні, склалася досить ризикована тенденція – ставлення до політики як до загальнодоступної справи. Цим зумовлено панування непрофесіоналізму і навіть відвертого дилетантизму в одній із найскладніших та найвідповідальніших сфер людської діяльності. Зважаючи на цю небезпечну тенденцію, вчені-політологи та представники інших соціально-гуманітарних наук вважають, що забезпечення професіоналізму повсякденної діяльності передбачає відхід від стереотипу, згідно з яким призначенням осіб, задіяних у сфері політики, є завоювання, утримання й використання влади. Зокрема, А. Торкунов (1999) справедливо зазначає: «Саме життя повному ставить завдання у сфері підготовки компетентних політиків, політичних консультантів і аналітиків. Відповідно оновлення підходів потребує і наукова робота у пов'язаній із цим галузі політології» (с. 5). Зважаючи на це, актуальною науковою і практичною проблемою є з'ясування характеру і можливостей забезпечення реального фахового впливу на процеси державотворення, утвердження демократичної політичної культури, ефективної взаємодії влади і громадянського суспільства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До проблеми професіоналізму в політиці в різні часи привертала увагу такі відомі західні вчені як Х. Арендт, Р. Арон, М. Бердяєв, М. Вебер, Д. Гелд, І. Кант, Н. Макіавеллі, М. Фуко, К. Ясперс, та ін. Серед українських вчених слід відзначити праці таких вчених як О. Бабкіна, В. Бебик, О. Валевський, І. Воронов, Ф. Кирилук, В. Корнієнко, О. Кукуруз, Є. Мулярчук, А. Пахарєв, В. Ребкало, Ф. Рудич, В. Смірнова та ін. Зазначені вчені відстоюють наукові позиції, згідно з якими політика є: мистецтвом узгодження різноспрямованих суспільних інтересів, засобом

підвищення рівня життя населення; механізмом визначення перспектив та напрямів суспільного розвитку, узгодження елементів традиції та модернізації; чинником забезпечення ефективності управління суспільно-політичними процесами в різних галузях людської життєдіяльності; джерелом пізнання світу й саморозвитку особистості, системного опанування сукупного соціального досвіду; чинником взаємодії влади і громадянського суспільства, підготовки та рекрутування кадрів для управління державою.

Спираючись на дослідницький потенціал попередніх здобутків, у якості **мети** статті слід визначити осмислення ключових характеристик професіоналізму в політиці та виявлення основних напрямів забезпечення ефективної, соціально значимої діяльності суб'єктів політики в сучасній Україні. До основних **завдань** дослідження віднесено: з'ясування впливу інтелектуальних здобутків у дослідженні політики на специфіку сучасної політичної діяльності; виявлення об'єктивних і суб'єктивних характеристик політичного професіоналізму; визначення можливостей і перспектив реального втілення політичного професіоналізму як невід'ємної складової модернізації українського суспільства.

Результати та дискусії. Вагомий вплив на проблему професіоналізму політичної діяльності справили праці італійського мислителя Н. Макіавеллі, який досить вдало узагальнив досвід державотворчої діяльності епохи Відродження. Не заперечуючи професійного характеру його практичних порад, слід зазначити, що вони виправдовуються часом, у рамках якого відбувалися життя і діяльність Н. Макіавеллі, й, в основному, є неприйнятними для сучасного демократичного правління. Насамперед ідеться про наскрізний імператив творчості мислителя, згідно з яким «мета виправдовує засоби». Зокрема, на переконання Н. Макіавеллі, зло у політиці за певних умов можна виправдати запобіганням ще більшому злу, а необхідність утримання влади чи досягнення благих цілей допускає застосування інтриг, аморальних вчинків, демагогії, віроломства. Обґрунтовуючи політичне мистецтво управління, Н. Макіавеллі доходить висновку, що основою політики є не християнська мораль, а вигода і сила, критерієм ефективності – користь держави. Безумовно, Н. Макіавеллі був людиною свого часу й цілком справедливо вчені відзначають його заслуги в глибокому аналізі політичної влади з патріотичних позицій. Разом з тим, саме від його ідей похідне таке негативне явище, як макіавеллізм. Ф. Бурлацький (2002) стосовно нього відзначає: «У цьому слові зійшлося все найгірше, найогидніше, що можна побачити, сказати й подумати про жорстокість і лицемірство, безпринципність і хитрість, підступність і брехливість політичної людини, політичної влади. Слово «езуїт» звучить менш одіозно» (с. 11). А отже, слід постійно пам'ятати про ті трагедії, які зумовило домінування макіавеллізму в політиці тоталітарних і авторитарних режимів ХХ ст. й, відповідно, відмовитись від екстраполяції пов'язаних з ним засобів на практичне здійснення політики в умовах демократичного правління.

Значно ближчою до сучасної моделі утвердження професіоналізму в політиці є позиція німецького мислителя початку ХХ ст. М. Вебера. Згідно його підходу, існує два способи зробити політику своєю професією: 1) «жити для політики»; 2) «жити за рахунок політики» (Вебер, 2018, с. 653). М. Вебер звертає увагу на необхідність формування на всіх рівнях ділової компетентності на основі прозорих і загальнозрозумілих правил і процедур з метою досягти рівня, за якого представники істеблішменту підпорядковуються не тій чи іншій особі, а закону. Оскільки Україна з 2014 р. зробила остаточний вибір, спрямований на інтеграцію до неперехідних цінностей західної цивілізації, варто звернути увагу на основоположну позицію М. Вебера, сформульовану ним у праці «Протестантська етика і дух капіталізму»: «Узагалі держава як політичний інститут з раціонально розробленою «конституцією», раціонально обґрунтованим правом й орієнтованим на раціонально визначені засади і «закони» правлінням спеціалістів-чиновників саме в такому співвідношенні специфічних ознак відома лише Заходу, хоча певні зародки всього цього були і в інших країнах» (Вебер, 2003, с. 28). А значить ми маємо докласти зусиль, аби засвідчити відповідність нашого вибору західноєвропейським політичним цінностям, однією з яких є раціонально-легальна влада, що спирається на професійну бюрократію з

домінуванням чітко розмежованих компетенцій, правил, процедур, контролю, процесу ухвалення ефективних рішень.

Якщо розглядати політику як професію, варто насамперед з'ясувати поняття останньої. В українській соціології «професія» визначається як «сталий і порівняно широкий різновид трудової діяльності, що передбачає певну сукупність теоретичних знань і практичних навичок, набутих у результаті навчання, досвіду роботи» («Професія», с. 436). Якщо зазначені критерії не витримуються у підходах до професійної діяльності, тоді не виключені ризики і втрати, які обертаються негативними наслідками. Причому ціна помилок у політиці є надзвичайно високою, значно вищою, ніж в інших сферах. Політичні помилки здатні потягти за собою серйозні проблеми в фінансовій, економічній, банківській, військовій та інших ключових суспільних сферах. Проаналізувавши різні спрямування в діяльності фахівця у сфері політики, яким у сучасних умовах все частіше є політолог, О.Кукуруз (2020) зазначає: «Зрозуміло, що вплив політологів на розвиток країни загалом і на розробку й реалізацію політики і права зокрема, залежатиме від виду його діяльності. Різним буде вплив політолога, який працює педагогом, консультантом політичної партії, співробітником органу центральної влади чи місцевого самоврядування. Однак їхні функції однаково важливі, якщо в основу їх діяльності закладено об'єктивність і корисність для суспільства, так як це випливає з кваліфікаційних характеристик професії «політолог»» (с. 145–146).

Політика як суспільний феномен виявляється у двох взаємодіючих вимірах – об'єктивному й суб'єктивному. Вона відзначається мінливістю й суперечливістю, особливо в періоди трансформаційних процесів. Отже, суб'єкт політичної діяльності, з одного боку, залежний від суспільства та об'єктивних обставин, у яких відбувається його розвиток на певному історичному етапі, з іншого – його діяльність обумовлена суб'єктивними характеристиками, особистими якостями. Об'єктивні детермінанти пов'язані з конкретними умовами, в яких здійснюється політична діяльність певного суб'єкта, запитами й вимогами громадської думки, реальними потребами й інтересами соціальних груп, що складаються на тому чи іншому етапі розвитку держави. Суб'єктивні чинники похідні від індивідуальних якостей політичного лідера чи державного діяча – уміння досягати поставлених цілей, досвіду державотворчої діяльності, дотримання моральних і правових норм, організаторських здібностей. Незнання об'єктивних і суб'єктивних чинників та їх недооцінка на практиці зумовлює різного роду протиріччя, кризові явища та процеси.

Деякі дослідники серед індивідуальних якостей політика виділяють інтуїцію, яка «є частиною механізму творчої політичної діяльності й прослідковується в здатності як «цілісного охоплення» умов проблемної політичної ситуації, так і передбачення можливих сценаріїв і результатів її розвитку» («Інтуїція», с. 172). Інтуїцією зазвичай вважається знання, що виникає спонтанно, без усвідомлення шляхів та умов його здобуття. Разом з тим це знання зазвичай постає з попереднього досвіду, професіоналізму певного суб'єкта й таїться до пори в глибинах його підсвідомості, досить часто слугуючи первісним поштовхом до усвідомленої політичної дії. Інтуїція дозволяє долати існуючі стереотипи, формувати інноваційне знання. Так чи інакше, безсумнівно є те, що професійна інтуїція є необхідною складовою політичної творчості й допомагає задіяти потенціал неусвідомленого, прихованого знання, віднайти інноваційні моделі прийняття політичних рішень, розкрити особливості типових і нестандартних явищ і процесів.

У вітчизняних політологічних дослідженнях політична діяльність досі не отримала належного системного аналізу. Звідси постає необхідність осмислення й урахування в процесі забезпечення професійного підходу до політики особистісного, психологічного та морального аспектів, які формують зміст і форми її реалізації. Згідно досліджень науковців і досвіду забезпечення політики розвинених країн, для політичної діяльності демократичного спрямування важливими є мотивація (зацікавленість суб'єктів політики в реалізації суспільно значимих цілей), підбір компетентних кадрів (зазвичай на конкурсній основі), відповідальність (політична і юридична), контроль за процесом і результатами діяльності посадових осіб. Тоді як проблеми становлення української демократії значною мірою

пов'язані з домінуванням у соціокультурній сфері традиційних елементів над модернізаційними. Це породжує дилетантизм у політиці, нічим не підтверджені популістичні обіцянки на виборах, корупцію у вищих ешелонах влади. Гостро необхідною є потреба в якісно новому типі професіоналів-політологів, здатних оволодіти міждисциплінарними теоретичними і прикладними знаннями – правовими, соціологічними, процедурними.

Спираючись на вище визначені характеристики професіоналізму політичної діяльності, вважаємо, що до основних напрямів його забезпечення в сучасних умовах демократичного реформування українського суспільства слід віднести: поєднання науки і освіти в цілісний комплекс знань у системі підготовки на базі вищої освіти фахівців-політологів; зосередження зусиль навколо проблеми відповідності обраного фаху та внутрішньо зумовленого покликання конкретно взятої особистості із належним стимулюванням талановитих студентів; формування соціально свідомих суб'єктів політики, удосконалення їх професійних та лідерських якостей.

Політична наука і освіта в сучасних умовах покликані відігравати значну роль як цілісна науково-навчальна система стимулювання процесів державотворення і становлення громадянського суспільства. У процесі підготовки фахівців-політологів варто основні зусилля зосередити на утвердженні знань, спрямованих на утвердження громадянськості та подолання кризи ідентичності з поглибленим висвітленням специфіки функціонування транзитного суспільства та забезпеченням відповідності суми теоретичних знань майбутній фаховій практично-політичній діяльності. Характеризуючи роль політичної науки і освіти в житті країни, українські вчені зазначають: «Метою політичної науки і освіти, її наслідком постає громадянин демократичної держави, член громадянського суспільства, особа, яка відчуває й цінує свою свободу, здатна сама обирати собі пріоритети в житті, має простір для такого вибору, право на помилку в ньому і шанс на її виправлення, яка усвідомлює цінність людської гідності й сталих суспільних взаємозв'язків та функцій, спроможна їх захищати й відстоювати» (Шемшученко та ін., 2004, с. 508). Зазначене передбачає забезпечення соціального престижу політології через підвищення оплати праці наукових працівників і викладачів вузів, поглиблення професійних зв'язків із зарубіжними політологами, розширення каналів постійної комунікації між суб'єктами політичної науки і політичної освіти, органічне поєднання можливостей теоретичної та прикладної політології у процесі реформування українського суспільства.

У складний історичний період перетворення українського суспільства особливу увагу необхідно звертати на людей, які мають покликання і пристрасть до власної фахової підготовки, яким небайдужий її результат. Значну роль у цьому питанні здатна відіграти додаткова матеріальна мотивація, програми стимулювання за допомогою загальнодержавних і вузівських стипендій тих, хто здатні в майбутньому забезпечувати позитивні зміни в державі. Цих людей потрібно виявляти «за їх живим відгуком, за їх переконливими проектами для реалізації, можливо й через проведені атестації» (Мулярчук, 2017, с. 232). У процесі навчання необхідно створювати умови, за яких студенти не просто зможуть себе виявити, а й показати прагнення та покликання до певного напрямку майбутньої діяльності. Ще М. Вебер звертав увагу на важливість забезпечення феномену покликання у сфері політики. Відповідно він не повинен залишатися без уваги в умовах нагальної потреби всебічної демократизації українського суспільства. Принагідно зауважимо, що цю проблему неможливо вирішити без утворення розгалуженої системи політичної соціалізації, основним спрямуванням якої мають стати: використання інноваційного потенціалу здібних і свідомо налаштованих на служіння державі й суспільству особистостей; підвищення якості публічної інформації з висвітленням ключових проблем суспільно-політичного розвитку країни, передумов, процесу й наслідків державно-політичних і державно-управлінських рішень.

Однією з невирішених проблем в умовах модернізації в Україні залишається формування соціально свідомих суб'єктів політики. Головними умовами на цьому шляху, на думку І. Воронова (2003), є «активне засвоєння політичних знань і політичної свідомості; усвідомлення власних політичних інтересів; формування розвиненого наукового уявлення

про державну владу та шляхи впливу на неї» (с. 296). Забезпечення зазначених умов у нашій ситуації означатиме поступову професіоналізацію управлінської діяльності. Розвиток лідерських якостей у керівних кадрів поряд із фаховим знанням передбачає критичне мислення, налаштованість на впровадження інновацій, динамічне власне пристосування та пристосування свого колективу до змін зовнішнього середовища, відповідальність за результат здійснюваних перетворень. Навіть якщо в керівника присутні вроджені лідерські якості, зважаючи на складність управління в умовах демократії, йому не завадить навчання. Для цього варто налаштувати на державному рівні систему підготовки й перепідготовки керівних кадрів. Особливої уваги заслуговує навчальний курс «Концептуальні засади взаємодії політики й управління», розроблений на базі кафедри державної політики і управління політичними процесами Національної академії державного управління при Президентові України. Підготовлений колективом цієї кафедри навчальний посібник «послідовно розкриває теоретико-методологічні засади взаємодії політики й управління у публічній сфері, вплив політичного процесу на прийняття і реалізацію політико-управлінських рішень, вплив політичних партій на розвиток управлінських процесів, особистісні засади політики й управління, політичний розвиток і політичну модернізацію в контексті аналізу політичних змін, становлення нової ідентичності та її вплив на політику і державне управління, характер взаємовідносин політичної влади та управління, співпрацю органів державної влади з неурядовими організаціями як напрям політики й управління, аналіз політико-адміністративного реформування як напрям реалізації нової управлінської парадигми, аналіз особистісних засад взаємодії політики і державного управління, особливості реалізації стратегічного планування і управління, а також перспективи й умови застосування психологічного консультування в політиці й управлінні» (Ребкало, 2010, с. 4). Наявність подібного видання засвідчує невідворотний процес прагматизації політичних знань, наближення їх до практики суспільно-політичних перетворень.

Висновки. Однією з найважливіших проблем в умовах демократичного розвитку українського суспільства є формування професійних і особистісних якостей політичних діячів, політичних лідерів і державних службовців, зважаючи на необхідність подолання кризової ситуації в сучасній Україні та утвердження демократичних принципів, правил і процедур. А це, в свою чергу, передбачає цілеспрямоване формування на основі системного розвитку політичної науки і освіти не лише стійких знань про функціонування політики, а й морально-етичних переконань, спрямованих на вдосконалення держави й суспільства, уявлень про збалансовану модель державного управління, доцільну для побудови в Україні. Лише за цих умов нам вдасться подолати практику хаотичного впровадження реформ, забезпечити спадкоємність у діяльності інститутів держави, відпрацювати процедури конкурсної системи рекрутування компетентних державних службовців на всіх рівнях, сформуванню довіри громадян до системи державного управління.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Бурлацкий, Ф. (2002). *Никколо Макиавелли. Советник государя*. Москва: Изд-во ЭКСМО-Пресс.
2. Вебер, М. (1990). *Политика как призвание и профессия*. (Ю. Давыдов). Москва: Прогресс. (Оригинальная работа опубликована 1919 г.).
3. Вебер, М. (2018). *Протестантська етика і дух капіталізму*. (О. Погорілий). Київ: Наш формат. (Оригінальна робота опублікована 1905 р.).
4. Воронов, І. (2003). *Людина і політика: У пошуках гуманістичної альтернативи*. Київ: Генеза.
5. Издательство «Феникс». (1997). *Интуиция*. В. И. Коротец (науч. ред.). *Человек и общество: Краткий энциклопедический словарь-справочник (политология)*. (172). Ростов-на-Дону: изд-во «Феникс».
6. Кукуруз, О. (2020). *Взаємодія політики і права у процесі суспільної трансформації в Україні й Республіці Польща*. Київ: «ФОРМ-Подолін І. В.».

7. Мулярчук, Є. (2017). Покликання як мотивуючий розвиток освіти в Україні. *Філософія освіти. № 1(20)*. 213–234.
8. Ребкало, В., Шахов, А., Голубь, В., та Козаков, М. (Ред.). (2010). *Концептуальні засади взаємодії політики й управління*. Київ : НАДУ.
9. Торкунов, А. (1999). Профессионализм в политике как образовательная задача. *Политические исследования, № 1*, 5–9.
10. Укр. центр духовн. культури. (1998). Професія. В В. Волович (заг. ред.). *Соціологія: короткий енциклопедичний словник*. (436). Київ: Укр. центр духовн. культури.
11. Шемшученко, Ю., Бабкін, В. та Горбатенко, В. (Ред.). (2004). *Політологічний енциклопедичний словник*. 2-е вид., доп. і перероб. Київ: Генеза.

REFERENCES:

1. Burlatskyi, F. (2002). *Nykkolo Makyavelly. Sovetnyk hosudaria*. [Niccolo Machiavelli. Adviser to the emperor]. Moskva: Yzd-vo ЭКСМО-Press. [in Russian].
2. Veber, M. (1990). *Polytyka kak pryzvanye u professyia*. [Politics as a vocation and profession]. (Iu. Davydov). Moskva: Prohress. (Oryhynalnaia rabota opublikovana 1919 h.). [in Russian].
3. Veber, M. (2018). *Protestantska etyka i dukh kapitalizmu*. [Protestant Ethic and the Capitalism spirit]. (O. Pohorilyi). Kyiv: Nash format. (Oryhynalna robota opublikovana 1905 r.). [in Ukrainian].
4. Voronov, I. (2003). *Liudyna i polityka: U poshukakh humanistychnoi alternatyvy*. [A persona and politics. In search of human alternative]. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].
5. Izdatelstvo «Feniks». (1997). Intuitsiya. [Intuition]. V I. Korotets (nauch. red.). *Chelovek i obschestvo: Kratkiy entsiklopedicheskiy slovar-spravochnik (politologiya)*. (172). Rostov-na-Donu: izd-vo «Feniks». [in Russian].
6. Kukuruz, O. (2020). *Vzaiemodiia polityky i prava u protsesi suspilnoi transformatsii v Ukraini y Respublitsi Polshcha*. [Interaction between politics and law in the process of Ukraine and Poland social transformation]. Kyiv: «FOP-Podolin I. V.». [in Ukrainian].
7. Muliarchuk, Ye. (2017). Poklykannia yak motyvuiuchy rozvytok osvity v Ukraini. [Vocation as a motivating development of education in Ukraine]. *Filosofii osvity. № 1(20)*. 213–234. [in Ukrainian].
8. Rebkalov, V., Shakhov, A., Holub, V., & Kozakov, M. (Red.). (2010). *Kontseptualni zasady vzaiemodii polityky y upravlinnia*. [Conceptual bases of interaction of policy and management]. Kyiv : NADU. [in Ukrainian].
9. Torkunov, A. (1999). Professyonalizm v polytyke kak obrazovatelnaia zadacha. [Professionalism in politics as an educational task]. *Polytycheskye yssledovaniya, № 1*, 5–9. [in Russian].Ukr. tsentr dukhovn. kultury. (1998). Profesiia. [Profession]. V V. Volovych (zah. red.). *Sotsiolohiia: korotkyi entsyklopedychnyi slovnyk*. (436). Kyiv: Ukr. tsentr dukhovn. kultury. [in Ukrainian].
10. Shemshuchenko, Yu., Babkin, V. & Horbatenko, V. (Red.). (2004). *Politolohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk*. [Political science encyclopedic dictionary]. 2-e vyd., dop. i pererob. Kyiv: Heneza. [in Ukrainian].

Iryna Gorbatenko,

Candidate of Political Science (PhD), Associate Professor,

Department of Political Science, National Pedagogical Dragomanov University

Professionalism in Politics: Main Characteristics and Directions of Security in Ukraine

The proposed article describes the main determinants of professionalism in politics and some areas of its provision in modern Ukraine. Based on the ideas of N. Machiavelli and M. Weber, the controversial nature of the influence of intellectual achievements on the specifics of modern political activity is clarified. Objective and subjective characteristics of political professionalism are considered. Politics as a social phenomenon is manifested in two interacting dimensions -

objective and subjective. It was found that the subject of political activity, on the one hand, depends on society and the objective circumstances in which its development takes place at a certain historical stage (requests and requirements of public opinion, real needs and interests of social groups, etc.), on the other hand, his activity depends on subjective characteristics, personal qualities (ability to achieve goals, experience of state-building activities, compliance with moral and legal norms, organizational skills). Possibilities and prospects of real implementation of political professionalism as an integral part of modernization of Ukrainian society, which provides a combination of science and education in a holistic set of knowledge in the system of training on the basis of higher education of political scientists; concentrating efforts on the problem of conformity of the chosen specialty and internally conditioned vocation of a specific individual with proper stimulation of talented students; formation of socially conscious policy actors, improvement of their professional and leadership qualities.

Key words: *political professionalism, Machiavellianism, rational bureaucracy, political science and education, professional vocation, conscious subject of politics.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.15>

УДК 17.022.1:316.334.3:32

Гуменюк Алла Германівна,

кандидат політичних наук,

старший викладач кафедри політичної психології та міжнародних відносин

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова

alla1969.04@gmail.com; ORCID: 0000-0002-7930-3666

СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ІМІДЖУ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ ЧАСТИНИ ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ: ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ

У статті обґрунтовується необхідність подальшого політологічного аналізу проблеми іміджу. Зі зростанням демократії число суб'єктів політики також збільшується, відтак проблематика позиціонування важлива і для окремих осіб, які беруть участь у політичному житті суспільства, і для організацій, інституцій, громадських ініціатив, міжнародних мереж. Імідж осмислюється традиційно (як технологія, стратегія, реклама чи пропаганда певного образу), а також у відносно новому аспекті (як правило й норма демократичного співжиття та порозуміння). Запропонований аналіз нових тематичних наукових публікацій, переважно українських авторів. Політологічні праці останніх років вказують, передусім на конкретні суб'єкти як виразники певних іміджевих стратегій: політичні партії, окремі органи влади, державу і навіть транзитивні демократії. Проблематика формування образів у політиці розширюються аж до рівня якості та потенціалу існуючого політичного режиму, механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства. Окремо вирізняє імідж аналітичних центрів, впливовість яких зростає з утвердженням демократичних орієнтирів. Технології сучасного розвитку іміджу, зокрема його інтернет-супровід поступово стає самостійним та перспективним напрямом подальших політологічних досліджень. Суспільний запит найчастіше визначає зміст, якість та навіть кількість поширених у конкретних політико-історичних умовах іміджів. Міждисциплінарність проблеми вносить свої корективи у розуміння сутності та завдань іміджу. Зокрема посилено аргументацію на користь конструювання політичного іміджу з урахуванням відповідальності перед суспільством. Сучасний гармонійний образ в суспільно-політичному житті доповнює наукова, волонтерська, просвітницька, екологічна, аналітична діяльність.

Ключові слова: *імідж, політичний імідж, прикладні політичні дослідження, аналітичні центри, соціальна відповідальність.*

Вступ. Поняття «імідж» серед основних у сучасній політичній науці, особливо у прикладних політологічних дослідженнях, покликаних вивчати, аналізувати реалії політичного життя суспільства та напрацьовувати дієві політичні рекомендації, стратегії

політичних перетворень тощо. Це розуміння значимості образу в суспільній уяві сьогодні легко застосовують у зв'язку не лише з конкретними політичними постатями, але й щодо політичних команд, цілих інституцій, організацій, держав. Поняття швидко увійшло у вжиток журналістів, публіцистів, письменників, блогерів, ним оперують у побутовому житті, що одночасно і сприяє громадянській просвіті, і може спрощувати усвідомлення сутності самого цього явища, нарощувати стереотипні чи оціночні судження довкола нього. Водночас теорія іміджу приростає новими науковими напрацюваннями, практичними кейс-стаді, що дозволяє вирізнити декілька домінуючих тенденцій у цьому предметному полі політологічних досліджень, а також сфокусуватися на оновленій соціальній ролі іміджу.

Мета та завдання цього дослідження вбачаються, передусім, у виокремленні назрілих для наукового та політичного середовища проблем, пов'язаних із різними інтерпретаціями іміджу в політиці. Зокрема йдеться про аналіз нових публікацій з теми, особливо на межі міждисциплінарних наукових пошуків. Окремо варто приділити увагу тому, як змінюють сучасні наукові напрацювання з іміджології сучасний порядок денний передвиборчих кампаній, урядових чи місцевих ініціатив. Ці завдання орієнтують на таку **методологічну основу**, що базувалась би на принципах системності, об'єктивності, плюралізму, системному підході до розуміння ключових понять та опрацювання найновіших тематичних джерел.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На перший погляд може видатися, що іміджологія є достатньо розвинутою та не залишає нових ніш для наукового пошуку. Дійсно, у сучасній політології імідж розглядають і як невід'ємну частину політичного маркетингу, і як складову інформаційно-аналітичного супроводження виборчої кампанії, і як елемент створення партійної інфраструктури, і як стратегічне позиціонування політичного продукту, і як правило організації пропагандистських кампаній, і як технологію паблік рілейшнз, і як напрям роботи з політичного консалтингу, і як компонент системи політичного менеджменту тощо (Горбатенко, 2008). Безумовно, сьогодні теорія іміджу передусім розвивається у рамках прикладних політичних досліджень. І це логічна траєкторія осмислення проблематики, адже, як слушно пишуть дослідники: «Розвивати політологію в прикладних дослідженнях у наш час означає знаходити практичне втілення політичним знанням, протистояти псевдоекспертизі політичних явищ і процесів, дбати про споживача політичних теорій, зміцнювати / відновлювати довіру до соціальних наук загалом і політичних зокрема» (Волянчук, 2020). Дослідження актуальних політичних іміджів постає саме як відповідь на суспільний запит, коли рамки уявного, нав'язаного, маніпулятивного та реального часто сплутані й розмиті, а умовний споживач політичних проектів потребує адекватних критеріїв та принципів ідентифікації, розрізнення подібних образів. Більш того, засилля штучними образами створює потенційно небезпечну ситуацію й для ефективних, діяльних суб'єктів політики, які можуть втрачати нові можливості через спотворену політичну дійсність та відмову від сучасних технологічних засобів її сприйняття та освоєння.

Поряд з іміджем вже традиційно розглядають проблеми авторитету, бренду, реноме тощо. При чому серед сучасних українських політологів (В. Антемук, А. Голішевська, С. Денисюк, Л. Кочубей, Н. Лікарчук та ін.) в останні роки зріс інтерес саме до феномену репутації політиків, громадських організацій та органів влади. Переважно наголошується на потенціалі політико-культурного підходу до розуміння політичної діяльності демократичного типу, коли штучно набуті якості політика, його імідж загалом зрештою мусить поступитися його репутаційним здобуткам чи прорахункам (Буряченко, 2018). Така наукова позиція цілком обґрунтована та нерідко зумовлена суспільно-політичними реаліями перехідного суспільства. Водночас варто зважати і на зворотній бік проблематики – роль іміджу часто недооцінюють актори з позитивними репутаційними якостями, які мають необхідні стартові характеристики, моральні чесноти, необхідні для розвитку демократичної політики. Однак саме недоопрацювання іміджевих стратегій (нерідко через певну дискредитацію цього явища в суспільстві) створює перешкоди та навіть загрози для ефективної самореалізації в соціально-політичному житті.

Загалом цей контекст і формує наше розуміння раніше **невирішених частин обраної для дослідження проблематики**. Ціннісна, соціокультурна основа діяльності політичного суб'єкта чи функціонування політичної інституції у сьогоdnішніх умовах мусить бути доповнена виразними формами співпраці, діалогічними комунікаціями, впізнаними і символічними зверненнями, що лише у своїй сукупності складають позитивний імідж як завершений та стратегічно обдуманий образ.

Результати та дискусії. Обґрунтувати логіку останнього твердження допомагає аналіз новітніх публікацій з проблематики. Політологічні праці вітчизняних дослідників останніх років зосередженні на конкретних суб'єктах як виразниках певних іміджевих стратегій. Серед таких бачимо, наприклад, зростання інтересу до феномену іміджу політичної партії (Корнієнко та ін., 2019), який відрізняє певна сума очікувань, цілісність структури, зовнішня природа, інституційність. Політичні партії є важливими учасниками демократичних процесів, відтак їхній образ у суспільстві може як стати певним стимулом для політичної активізації населення, так і навпаки □ бути дестабілізуючим фактором політичної системи.

Прикметно, що відповідні дослідження науковців співзвучні останнім аналітичним звітам й оцінкам щодо політичних партій в Україні. Тут все ще зберігається головний акцент знову ж таки на технологічних (в т.ч. іміджевих) аспектах організації та передвиборчої боротьби, аніж на розбудові дієвих та стратегічно функціональних політичних сил, що могли б потенційно сформувані виразні та соціально цінні іміджі. Наприклад, лише напередодні місцевих виборів (25.10.2020) фахівці фіксують появу 12 нових політичних партій, а також 50 фактів з перейменування назв вже існуючих політичних сил: «Найчастіше новостворені чи перейменовані політсили – це лише інструмент і технологія для старих політиків для того, щоб утриматися при владі чи повернутися до неї. Це явище найлегше пояснити на прикладі Верховної Ради минулого скликання, коли 5 з 6 партій раніше не були в парламенті, але 44% новообраних депутатів уже були нардепами» (Фещенко, 2020). Зауважимо, що це також суттєвий ресурсозатратний процес, адже формування нового іміджу потребує щонайменше залучення електоральних рейтингів довіри, ресурсів популярності, інституційних й організаційних засобів, перегляду й оновлення певних коаліцій, угод, домовленостей, активізації інформаційних ресурсів, рекламних прийомів та майданчиків, нарощування фінансових потужностей, мобілізації лідерських якостей партійного активу, дослідницьких, консультативних, а нерідко й адміністративних послуг тощо.

Вочевидь демократизаційний контекст загалом формує виклики для оновлення сучасних знань про політичні технології, зв'язки з громадськістю, політичний ринок, громадську думку – тобто увесь той загальний практичний політичний знань, що дозволяють конструювати іміджеві стратегії та передбачати репутаційні ризики. Часто, окреслюючи актуальні проблеми демократизації, науковці звертаються до системних або/та аксіологічних її основ. Однак суттєво посилюють ці позиції дослідження практичних аспектів і технологій політики, які наближують модернізаційні орієнтири на шляху до демократії. Відтак окремими вченими у найновіших дослідженнях позиціонування політичних інститутів осмислюється серед інших важливих факторів формування іміджу транзитивних демократій (Петров, 2018). Тобто проблематика формування образів у політиці розширюються аж до рівня якості та потенціалу існуючого політичного режиму, механізмів взаємодії держави та громадянського суспільства.

Водночас не можемо применшувати й значення важливих сьогодні окремих технологій формування іміджу. Суттєву роль питанню відводять західні дослідники, орієнтуючись переважно на модерні аспекти цифрового суспільства. Зокрема у теорії іміджу вказують на утвердження так званої «нової норми» формування успішних образів політиків – соціальні медіа, при чому саме візуальні образи (нові щоденні вражаючі фото чи відео), які використовуються для утвердження позитивного уявлення в цільовій аудиторії. Вчені вказують, що як і раніше електорат шукає у своїх обранців певних якостей (чесність, розум, доброзичливість, щирість, надійність), однак тепер ці пошуки реалізуються переважно у інтернет-просторах. Відтак методи управління візуальними образами в соціальних мережах

можуть суттєво вплинути на прийняття виборчих рішень. Ті ж методи актуальні й для урядових осіб, державних службовців, тобто не лише у ході виборчої кампанії. Аватар, змістовне наповнення сторінки у соціальних мережах візуально формує стиль управління, майстерно поєднує його з особистим життям політика, інтегрує підтримку відповідних партійних цінностей, політичних ідей, соціокультурних кодів тощо (Lalancette & Raynauld, 2019).

Не втрачає актуальності серед вітчизняних політологічних досліджень і проблематика міжнародного іміджу держави. Ця тема не лише розвиває положення про внутрішні можливості іміджевих стратегій у політичному житті суспільстві, але й вказує на їхню значимість для збереження суверенітету, цілісності, міжнародної впливовості, ефективної співпраці на глобальному рівні. Сучасні українські дослідники зокрема обґрунтовують важливі позиції стосовно ролі громадської дипломатії для підтримки демократичного іміджу держави (Сухорольська та Турчин, 2019), що також досить перспективно у світлі подальшого розвитку громадянського суспільства в Україні. Співробітництво у цьому напрямку різних суб'єктів політики – уповноважених органів державної влади, політичних партій, громадських організацій та рухів – дозволяє не лише комунікувати за різними каналами щодо важливих для суспільства проблем, але й створювати більш цілісний, репрезентативний образ держави, зрозумілий та послідовний.

У цьому зв'язку не можемо окремо не торкнутися й питання аналітичних центрів, діяльності незалежних дослідницьких груп та їх мереж, які не тільки активно долучаються до вивчення назрілих проблем політичного іміджу, але й самі сьогодні потребують певної іміджевої підтримки як суб'єкти політики. Аналітичні центри прийнято розглядати частиною громадянського суспільства, у демократичному світі це переважно позаурядові компанії, що складають суттєву підтримку для належної організації та діяльності органів влади. Загалом існує декілька відмінних способів формування таких інтелектуальних центрів та їх фінансування, що також відображається й на способах і можливостях їхнього позиціонування на політичному ринку. Звіт авторитетного міжнародного щорічного рейтингу кращих аналітичних центрів світу, який готується в рамках Програми аналітичних центрів та громадянського суспільства Інституту Лаудера Університету Пенсильванії, вказує на зростання числа таких осередків в Україні. При цьому його автори зазначають що сам факт укладання такого рейтингу слугує в т.ч. деяким репутаційним важелем. Програма була заснована у співпраці з регіональними партнерами для залучення аналітичних центрів до діалогу між рівними партнерами, для обміну знаннями, розбудови потенціалу, щоб допомогти *покращити імідж*, реноме та ефективність аналітичних центрів у всіх регіонах світу (McGann James, 2020). Така амбітна та довгострокова перспектива поступово формує глобальну мережу провідних аналітичних центрів, що демонструє кращі методики досліджень, інноваційні стратегії та рекомендації для їхнього розвитку, а отже, є вже невід'ємною частиною/ціллю розбудови іміджу всякого авторитетного «think tank» у світі.

Важливий акцент до розуміння іміджу – міждисциплінарний характер проблематики. У сучасній науковій бібліотеці України зберігаються дисертації, монографії та статті з різних аспектів іміджології: імідж викладачів, вихователів та закладів освіти загалом, імідж тренерів та інших суб'єктів спорту, імідж бібліотек, музеїв, підприємств, залізниці, міжнародних організацій тощо. Цей перелік можна продовжувати, він постійно поповнюється та відкриває нові горизонти проблеми, в тому числі й для усвідомлення актуальних політичних викликів. Умовно те, що викликає певний резонанс у процесі формування та реалізації іміджевої легенди підприємства, цілком ймовірно найближчим часом відобразиться і на політичних технологіях і можливостях. За нашими підрахунками, лише в останні п'ять років захищено більше 30 дисертацій з відповідної тематики у різних галузях наук. Імпонує загальнофілософський погляд на питання, коли переглядаються основи та по-новому прочитуються змістовні компоненти в теорії іміджу (Вергун, 2017). Така концепція проектування образу розкриває його діалектичну сутність, розуміння взаємозв'язків між кількісними і якісними параметрами іміджу.

Водночас і імідж політичних суб'єктів викликає непересічний інтерес не лише у політологів, але й філософів, соціологів, культурологів, державознавців, фахівців-міжнародників, мовознавців та інших науковців. Інклюзивність політики та публічність її основних акторів актуалізує цю проблематику для багатьох галузей наук. Відтак нові публікації по темі висвітлюють, наприклад, питання мовного дискурсу іміджу окремих суб'єктів політики. Стверджується, що комунікативний імідж властивий як окремим особистостям у політиці, зокрема сучасним президентам (Чорна, 2017), так і впливовим міжнародним організаціям, серед яких ООН (Шугаєв, 2018). При цьому, незалежно від того, йдеться про політичних лідерів чи (не)формалізовані структури, різні засоби творення їхнього іміджу залежать від особливостей відповідного (українського, російського, англійського чи іншого) політичного контексту.

Важливо, що такі міждисциплінарні пошуки допомагають осмислити й проблему іміджу державної влади як частину комунікаційної системи сучасного суспільства. Прикметно, що одночасно з політологами цим питанням займаються сучасні психологи (Мачикова, 2019), фахівці з державного управління (Глуценко, 2018) та інші дослідники. Проблема досі аналізується як у широкому контексті (взаємодії органів влади з громадянським суспільством як частини іміджевої стратегії), так і поглиблюється у різних напрямках (імідж в онлайн-комунікаціях, громадських приймальнях, телевізійних форматах тощо). Образи окремих міністерств і відомств, державних безпекових структур, місцевих органів влади викликають помітний інтерес у представників соціально-поведінкових наук.

Загалом на межі різних наукових напрямків окреслюється ще один важливий вимір іміджу в політичному житті – це поєднання різних його паралельних сутностей, що особливо актуально у світлі зростання відкритості політичного процесу. Адже більшість політиків чи організацій характеризуються не лише політичними активностями та відповідним політичним образом, що формується довкола них. У політиці важливо майстерно поєднувати соціальну, професійну, культурну, економічну та інші складові діяльності, коли образ політика є цілісним відображенням одночасно соціального, військового чи інших іміджів. Політика всеохопна, інклюзивна, а тому увага суспільства прикута до різних аспектів самопозиціонування політичних суб'єктів. Часто гармонійний образ у суспільно-політичному житті доповнює наукова, волонтерська, просвітницька, екологічна, аналітична діяльності. З іншого боку, сучасне суспільство достатньо чутливе до подібних тем, відносно швидко відрізняє імітацію, фальш політиків чи їх організацій. Сьогодні широкі маси отримують доступ до все більшої кількості приватної інформації, відкритих джерел. Відтак важливе розуміння органічної єдності подібних форм активностей, розумне й послідовне донесення відповідних контекстів. Суперечливий образ (приміром, політик публічно відстоює права соціально незахищених верств населення, але при цьому не має громадської приймальні чи телефону довіри для системної комунікації з відповідними соціальними групами людей), а тим більш імітований (наприклад, образ борця за безпечне довкілля, який водночас не відмовляється від використання пластику в щоденному вжитку) є іноді загрозливішим для політичної кар'єри особи та організації, яку вона представляє, аніж простіший та ближчий до реалістичного.

Тут варто зауважити, що актуальні наукові напрацювання у цій сфері певною мірою відображаються і на динаміці політичного життя суспільства. Приміром, питання іміджу, який додається до посилення політичної ваги організації, групи депутатів, виборчого списку тощо, сьогодні не тільки розглядається серед центральних проблем іміджології, але й формує цікаві приклади застосування відповідних знань на практиці. У такий спосіб, до прикладу, аналітики громадського руху «Чесно» розцінюють балотування депутатів Верховної Ради до місцевих рад на останніх виборах в Україні. За їхніми підрахунками, йдеться про близько 60 депутатів ВРУ. При цьому за пости мерів міст змагалися 15 таких осіб, це переважно народні депутати-мажоритарники з провладної парламентської фракції (Саліженко, 2020). Аналітики доречно прогнозують, що навіть у випадку перемоги більшість таких депутатів відмовляться від місцевої влади на користь збереження вищого статусу. Але подібну політичну

технологію цілком можна розглядати як спосіб передвиборчого використання відносно стабільних і позитивних іміджів у нових суспільно-політичних умовах.

Загалом «дефіцит» довіри, почергові кризи легітимності влади створюють специфічне середовище, у якому цінний, репутаційно позитивний кадровий потенціал політиків одночасно використовується за багатьма напрямками діяльності організації, що проте не завжди є раціонально обґрунтованим. Тут гостро постає питання співвідношення фаховості та іміджевих здобутків, коли конкретні завдання потребують й конкретних професійних компетентностей, не виключаючи при цьому іміджевих. У ширшому розумінні йдеться про певну тенденцію до інтеграції знань про імідж і технології його формування у навчальні програми майбутніх спеціалістів різних галузей, потенціал яких у політиці часто недооцінений. Одночасно важливі і компетентності громадянські – політично активних, свідомих, небайдужих громадян, які у владних посадах вбачатимуть не лише формальні функції, але й реальні можливості для досягнення спільного соціального блага. Перспективи вбачаються саме у комплексному підході до проблематики, коли не виключається необхідність вивчення ані фахових, формальних, технологічних прийомів політичної діяльності і боротьби, ані ціннісних їхніх основ та морально-етичних викликів. Кожна з цих складових може стати органічною частиною іміджу успішного політика та/чи політичної організації.

Висновки. Політичний імідж все частіше сучасними політологами і політичними експертами характеризується як ресурс для соціальних, культурних, освітніх та інших прогресивних трансформацій суспільства. Наслідкування зовнішніх проявів та форм поведінки характерне для постмодерного часу. Відносно небагато людей у сучасному світі наслідують політиків, адже ця сфера діяльності вже традиційно сприймається як «брудна справа». Тут очевидну іміджеву перевагу над політиками мають селебріті, представники шоу-бізнесу. Однак саме політикам належить великий ресурс публічності, що дозволяє розвивати цей потенціал. Відтак формується виразний запит на якісно нові образи політиків, які можуть мобілізувати суспільство для не лише досягнення суб'єктивних політичних цілей, але й об'єктивно затребуваних соціумом завдань, збалансування суперечливих інтересів, пошуку адекватних сучасності політичних рішень. З одного боку, цей запит може втілитися у отриманні політичних дивідендів так званими позасистемними політиками. З іншого, це виклик і для існуючих політичних еліт, усталених процедур та шляхів їх рекрутування. Розвиток демократії вимагає ширшого репрезентативного донесення інтересів громадян, нових технологій цифрової епохи, аналітичної, дослідницької підтримки, відтак і образи політиків вже не можуть залишатися виключно в рамках застарілих технологій. Отже, проектування політичних іміджів – соціально відповідальне завдання, для якого важливе тонке відчуття часу та реальності, сучасні комунікативні навички і професійні компетентності, майстерне вміння виявляти та масштабувати цінні внутрішні ресурси.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Буряченко, О. (2018). Комунікаційні аспекти формування репутації політичної партії. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 22. Політичні науки та методика викладання соціально-політичних дисциплін, Вип. 24.* 77–81. <http://enpuir.npu.edu.ua/handle/123456789/25249>
2. Вергун, Д. (2017). *Соціокультурні контексти проектування та функціонування концепту іміджу.* [Автореф. дис... канд. філос. наук]. Київ. Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка.
3. Волянчук, О. (2020). Прикладні політичні дослідження: назустріч реальності. *Європейський політико-правовий дискурс, Том 7, Вип. 4,* 64–70. https://eppd13.cz/?page_id=1587
4. Глушенко, К. (2018). *Імідж центральних органів виконавчої влади в системі комунікації з громадянським суспільством.* [Автореф. дис... канд. наук з держ. упр.]. Київ. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Міжрегіон. акад. упр. персоналом.

5. Корнієнко, В., Антемюк, В. та Буряченко, О. (2019). *Імідж та репутація політичної партії: аксіологічні основи та шляхи актуалізації*. Вінниця : ВНТУ.
6. Мачикова, М. (2019). *Психологічні технології формування іміджу Служби безпеки України в інтернеті*. [Автореф. дис... канд. психол. наук]. Київ. Служба безпеки України, Нац. акад. Служби безпеки України.
7. Петров, П. (2018). *Модернізація політичних інститутів як чинник формування іміджу транзитивних демократій* [Автореф. дис... канд. політ. наук]. Дніпро. Дніпр. нац. ун-т ім. Олеся Гончара.
8. Горбатенко, В. (Ред.). (2008). *Прикладна політологія*. Київ: ВЦ «Академія».
9. Саліженко, О. (2020, жовтень, 22). *Імітація балотування: навіщо депутати Верховної Ради йдуть до місцевих рад?* Громадський рух «Чесно». <https://www.chesno.org/post/4278/>
10. Сухорольська, І. та Турчин, Я. (2019). *Громадська дипломатія та демократичний імідж держави*. Львів : Вид-во Тараса Сороки.
11. Феценко, І. (2020, жовтень, 13). *Цьогоріч створено 12 нових партій. 50 змінили свої назви*. Громадський рух «Чесно». <https://www.chesno.org/post/4255/>
12. Чорна, О. (2017). *Комунікативний імідж Президента*. Київ: Вид. дім Дмитра Буряго.
13. Шугасв, А. (2018). *Імідж ООН у сучасному англомовному медіа-дискурсі: когнітивно-прагматичний аспект*. [Автореф. дис... канд. філол. наук]. Херсон. Херсон. держ. ун-т.
14. Lalancette, M. & Raynauld, V. (2019) The Power of Political Image: Justin Trudeau, Instagram, and Celebrity Politics. *American Behavioral Scientist*, 63(7), 888–924. doi:10.1177/0002764217744838
15. McGann James, G. (2020, January, 28). *2019 Global Go To Think Tank Index Report*, ScholarlyCommons. https://repository.upenn.edu/think_tanks/17/

REFERENCES:

1. Buriachenko, O. (2018). *Komunikatsiini aspekty formuvannya reputatsii politychnoi partii*. [Communication aspects of forming the reputation of a political party]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Seriya 22. Politychni nauky ta metodyka vykladannia sotsialno-politychnykh dystsyplin, Vyp. 24.* 77–81. <http://enpui.npu.edu.ua/handle/123456789/25249> [in Ukrainian].
2. Verhun, D. (2017). *Sotsiokulturni konteksty proektuvannia ta funktsionuvannia kontseptu imidzhu*. [Sociocultural contexts of designing and functioning of the concept of image]. [Avtoref. dys... kand. filol. nauk]. Kyiv. Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. [in Ukrainian].
3. Volianiuk, O. (2020). *Prykladni politychni doslidzhennia: nazustrich realnosti*. [Applied political research: towards reality] *Yevropeyskyi polityko-pravovyi dyskurs*, Tom 7, Vyp. 4. 64-70. https://eppd13.cz/?page_id=1587 [in Ukrainian].
4. Hlushchenko, K. (2018). *Imidzh tsentralnykh orhaniv vykonavchoi vlady v systemi komunikatsii z hromadianskym suspilstvom*. [The image of central executive bodies in the system of communication with civil society] [Avtoref. dys... kand. nauk z derzh. upr.]. Kyiv. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy, Mizhrehion. akad. upr. personalom. [in Ukrainian].
5. Korniienko, V., Antemiuk, V. & Buriachenko, O. (2019). *Imidzh ta reputatsiia politychnoi partii: aksiolohichni osnovy ta shliakhy aktualizatsii*. [Image and reputation of a political party: axiological bases and ways of actualization.]. Vinnytsia : VNTU. [in Ukrainian].
6. Machykova, M. (2019). *Psyholohichni tekhnolohii formuvannia imidzhu Sluzhby bezpeky Ukrainy v interneti*. [Psychological technologies of image formation of the Security Service of Ukraine on the Internet] [Avtoref. dys... kand. psykhol. nauk]. Kyiv. Sluzhba bezpeky Ukrainy, Nats. akad. Sluzhby bezpeky Ukrainy. [in Ukrainian].
7. Petrov, P. (2018). *Modernizatsiia politychnykh instytutiv yak chynnyk formuvannia imidzhu tranzytyvnykh demokratii*. [Modernization of political institutions as a factor in shaping the image of

transitional democracies] [Avtoref. dys... kand. polit. nauk]. Dnipro. Dnibr. nats. un-t im. Olesia Honchara. [in Ukrainian].

8. Horbatenko, V. (Red.). (2008). *Prykladna politolohiia*. [Applied political science]. Kyiv: VTs «Akademiia». [in Ukrainian].

9. Salizhenko, O. (2020, zhovten, 22). *Imitatsiia balotuvannia: navishcho deputaty Verkhovnoi Rady ydut do mistsevykh rad?* [Imitation of voting: why do deputies of the Verkhovna Rada go to local councils?] Hromadskiy rukh «Chesno». <https://www.chesno.org/post/4278/> [in Ukrainian].

10. Sukhorolska, I. & Turchyn, Ya. (2019). *Hromadska dyplomatiia ta demokratychnyi imidzh derzhavy*. [Public diplomacy and democratic image of the state] Lviv : Vyd-vo Tarasa Soroky. [in Ukrainian].

11. Feshchenko, I. (2020, zhovten, 13). *Tsohorich stvoreno 12 novykh partii. 50 zminyly svoi nazvy*. [This year, 12 new parties have been created. 50 changed their names]. Hromadskiy rukh «Chesno». <https://www.chesno.org/post/4255/> [in Ukrainian].

12. Chorna, O. (2017). *Komunikatyvnyi imidzh Prezydenta*. [Communicative image of the President] Kyiv : Vyd. dim Dmytra Buraho. [in Ukrainian].

13. Shuhaiev, A. (2018). *Imidzh OON u suchasnomu anhlovnomu media-dyskursi: kohnityvno-prahmatychnyi aspekt*. [The image of the UN in modern English-language media discourse: a cognitive-pragmatic aspect] [Avtoref. dys... kand. filol. nauk]. Kherson. Kherson. derzh. un-t. [in Ukrainian].

14. Lalancette, M. & Raynauld, V. (2019) The Power of Political Image: Justin Trudeau, Instagram, and Celebrity Politics. *American Behavioral Scientist*, 63(7). 888–924. doi:10.1177/0002764217744838

15. McGann James, G. (2020, January, 28). 2019 Global Go To Think Tank Index Report, ScholarlyCommons. https://repository.upenn.edu/think_tanks/17/

Alla Humeniuk

Candidate of political sciences, National Pedagogical Dragomanov University

***Modern Understanding Of Image As An Integral Part
Of Political Life: Challenges And Trends***

The need for further political analysis of the image problem is substantiated in the article. With the growth of democracy, the number of political actors is also increasing, so the issue of positioning is important for individuals involved in the political life of society, and for organizations, institutions, community initiatives, international networks. The image is understood traditionally (as technology, strategy, advertising or propaganda of a certain image), as well as in a relatively new aspect (usually the norm of democratic coexistence and understanding). An analysis of new thematic scientific publications, mainly by Ukrainian authors, is offered. Political science works of recent years point primarily to specific subjects as expressions of certain image strategies: political parties, authorities, the state and even transitional democracies. The issues of image formation in politics expand to the level of quality and potential of the existing political regime, mechanisms of interaction between the state and civil society. The image of think tanks, whose influence grows with the establishment of democratic guidelines, is singled out. Technologies of modern image development, in particular its Internet support is gradually becoming an independent and promising area of further political science research. Public demand often determines the content, quality and even quantity of images common in specific political and historical conditions. The interdisciplinarity of the problem makes its adjustments in understanding the essence and objectives of the image. In particular, the argument in favor of constructing a political image taking into account the responsibility to society has been strengthened. Modern harmonious image in socio-political life is complemented by scientific, volunteer, educational, environmental, analytical activities.

Keywords: *image, political image, applied political research, analytical centers, social responsibility.*

<https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series22.2020.29.16>

УДК 342.8:323.39(477)

Науменко Ольга Михайлівна,

*кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних технологій,
ДВНЗ «Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана»,
naumenko.olya@gmail.com; ORCID 0000-0003-0136-460X*

ВПЛИВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ НА МЕХАНІЗМИ ІНКОРПОРАЦІЇ ПОЛІТИКО-УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ

Стаття присвячена дослідженню інституту виборів та впливу виборчої системи на формування політичної еліти безпосередньо через парламентські вибори. Вибори є головним механізмом в демократичному суспільстві, через який регулярно відбувається процес ротації й рекрутування персонального складу правлячої політичної еліти. Розглянуто такі поняття як «конвенційні виборчі технології», якими є гасла, бренди, соціологічні дані, а не передвиборчі програми, та «превентивна виборча система» – коли створюється політична партія та соціальні ліфти, які мають грати за правилами фінансово-промислової групи. З'ясовано, що в електоральних циклах 2014 р. та 2019 р. були використані такі переваги як невірно оформлені документи чи складена декларація, відхилення судами позовних заяв та затягування справ, повна відсутність реакції територіальних виборчих комісій на скарги. Проаналізовано, що зміна виборчої системи впливає на інкорпорацію політико-управлінської еліти в Україні. Зокрема, встановлено, що зміна виборчої системи відбувається під час каденції перебування на посаді кожного Президента України. Визначено чинники, що впливають на формування політичної еліти – фінансово-промислові групи, близькість до правлячої особи. Нещодавні, президентська та парламентська кампанії 2019 р. були зумовлені оновленням проти старих політиків і за нові обличчя при владі. В результаті чого політична партія «Слуга народу» стала правлячою у парламенті та утворила монобільшість. У висновку зазначено, що оптимальною парламентською виборчою системою для українських реалій є пропорційна із відкритими партійними списками, яка сприятиме регіональному представництву в парламенті. Здійснено аналіз практичного досвіду формування парламенту за часів державної незалежності.

Ключові слова: *інститут виборів, виборча система, парламентські вибори, інкорпорація політико-управлінської еліти України, ротація владної еліти.*

Вступ. Демократичним країнам притаманна різноманітність політичних інтересів і політичні вибори як спосіб ротації політичних еліт. Зміни у виборчому законодавстві змінюють правила та умови політичної конкуренції, що зумовлює якісне оновлення політичної еліти. Політичні вибори є представницьким механізмом інкорпорації політико-управлінської еліти. В період виборчого процесу різноманітними політтехнологічними засобами та засобами масової комунікації (друковані засоби комунікації, телебачення, радіомовлення, мережа інтернет) відбувається формування вподобань виборця в електоральному полі певного кандидата чи політичної партії. Ключовою особливістю виборів депутатів всіх рівнів є наявна виборча система, що визначає шляхи розвитку та формування політичної більшості та їх угруповань. Виборча система сприяє процесу оновлення політичної еліти та посиленню ролі основних політичних гравців. Особливої актуальності набуло питання про вплив виборчого процесу на механізми інкорпорації політико-управлінської еліти в Україні.

Трансформаційний характер сучасного суспільства зумовлений змінами політичної системи, соціальних норм і цінностей. Важливу роль відіграє політична еліта, коли відбувається перехід до демократичного політичного режиму. Тому вибори є основним інститутом демократичних режимів. «Інститут виборів – це головний демократичний механізм за допомогою якого відбувається на регулярній основі процес рекрутування та ротації персонального складу правлячої політичної еліти і за допомогою якого виборці мають можливість впливу і контролю на політичну діяльність законодавчих та виконавчих

органів держави» (Коротков, 2012, с. 43). Політичні вибори змінюють склад владної еліти у відповідності до преференцій суспільства (Коротков, 2012, с. 43). Як свідчить досвід розвинених країн, необхідною є оптимізація виборчого процесу, де від демократизму виборів у значній мірі залежить легітимність і демократизм усієї системи органів публічної влади, ступінь реалізації основних прав і свобод громадян (Стешенко, 2013, с. 102).

Метою цієї статті є розгляд і аналіз виборчого процесу в контексті його впливу на формування української політико-управлінської еліти. Серед **завдань**: дослідження виборчого процесу та аналіз виборчих систем України; значення і вплив виборів, виборчої системи на формування політичної еліти; визначення чинників, що впливають на виборчий процес у створенні політичної еліти; визначення оптимальної виборчої системи для проведення парламентських виборів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження політичної еліти через призму виборчого процесу розглядалися в працях таких дослідників як Д. Коротков, С. Рябов, Н. Селютіна, І. Поліщук та ін. Як зазначав С. Рябов (1998), «вибори є сучасною, цивілізованою, правовою формою завоювання та оновлення влади, приведення її структур і діяльності у відповідність до потреб життя. Вибори є демократичним способом формування та періодичної чи позачергової змінюваності особового складу органів державної влади чи підтвердження їх повноважень на новий та визначений строк» (с. 22–23). Українська дослідниця Н. Селютіна розглядає формальний легальний механізм формування української політико-адміністративної еліти. Основним механізмом становлення політичної еліти визначаються вибори, що й здійснюють її відбір та легалізацію (Селютіна, 2009, с. 205). На думку І. Поліщука (2005), виборчим процесом є «послідовність подій, сукупність різних форм взаємодії та послідовних дій з висунення, рекламування та голосування за суб'єктів політичної влади, персональний та структурний склад яких формується вираженням волі тієї частини населення, яка за законодавством вважається достатньою для визнання результатів виборів легітимними» (с. 143–144). Тобто, демократичні вибори є легітимним відтворенням стосунків соціального представництва у системі державного керівництва й управління. Виборчий процес за демократичного політичного режиму є формою взаємодії громадянського суспільства та держави (Поліщук, 2005, с. 143–144).

Серед останніх досліджень дисертація В. Прошин «Адміністративно-правові засади забезпечення виборчих процесів в Україні», у якій визначаються виборчі процеси як демократичні процедури, що забезпечують здійснення виборчого права та суб'єктивних прав і юридичних обов'язків його учасників, що перебувають в фокусі уваги всього суспільства (Прошин, 2015, с. 1–2). К. Турчинов досліджує оптимальні виборчі моделі задля конструктивного забезпечення проведення прозорих і чесних виборів на всіх рівнях, за участі в них головного суб'єкта виборчого процесу – політичних партій (Турчинов, 2018, с. 6; с. 84). В аналітичній доповіді «Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес: як нам захистити демократичні практики?» стверджується, що виборчий процес особливо загострює дезінформаційні кампанії. Це шкодить конкуренції та оновлюваності політичних еліт, може провокувати протиріччя і поляризацію у суспільстві, дезорганізувати політичний клас і бути поштовхом до соціальних заворушень (Дубова, 2019, с. 10–11). У колективній монографії «Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань» Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України проблема досліджується такими науковцями як С. Брехаря – потреби та інтереси українського суспільства в рік виборів; Р. Балабан – стан сучасної політичної еліти (Балабан, 2019); Г. Зеленько – реалістичні і популістичні ідеологеми в меседжах політичних партій (Зеленько, 2019); Л. Кочубей – нові та наявні виборчі технології в Україні (Кочубей, 2019), та ін.

Проблема зміни виборчого законодавства перебуває в постійному дискурсі між політиками та громадянським суспільством, а отже, потребує подальших досліджень. Оптимальна модель виборчої системи матиме суттєвий вплив на формування політичної еліти засобом виборів на різних рівнях органів законодавчої влади та Президента України.

У статті використано сукупність **методів** для аналізу впливу виборчого процесу на інкорпорацію політико-управлінської еліти України. Історичний метод показав еволюцію виборчого законодавства в Україні та зміну виборчої системи, як механізму формування політико-управлінської еліти. Порівняльний метод окреслив зіставлення типів виборчої системи в еволюції українського виборчого законодавства. Структурно-функціональний метод допоміг виокремити функціональні особливості еліти в партійному аспекті під час електоральних циклів. Системний аналіз дозволив зіставити тип виборчої системи і співвідношенню політичних сил, їхній взаємовплив.

Результати та дискусії. Інститут виборів є важливим механізмом ротації політичних еліт (Коротков, 2012, с. 46). Одним із інструментів демократії та способів формування законодавчої влади є парламентські вибори, які здійснюють значний вплив на політичну поведінку суспільства. Інститут парламентських виборів має забезпечувати їх демократичний характер, пошук оптимальної виборчої формули (Павлова, 2013, сс. 137–138). Вибори в демократичному суспільстві є одним з головних засобів рекрутації кандидатів до політичної еліти. Разом з тим, етапи становлення та трансформації політичної еліти співпадають з виборчими циклами. Під кожен парламентську виборчу кампанію, зазвичай, в українських реаліях приймається нова виборча система (Щедрова, 2015, с. 26). Вибори є правовим механізмом входження в політико-управлінську еліту. Відповідно до порівняльного аналізу Законів України «Про вибори народних депутатів України» маємо досить динамічну виборчу систему.

В еволюції українського виборчого законодавства застосовувалися різні типи виборчих систем. Парламентські вибори 1990 р. і 1994 р. (дострокові) відбулися за мажоритарною виборчою системою, вибори у 1998 р. за змішаною мажоритарно-пропорційною системою, та вибори у 2002 р. за змішаною (пропорційно-мажоритарною) системою, вибори 2006 р. та 2007 р. (дострокові) за пропорційною системою. Відповідно до Закону України «Про вибори народних депутатів України» від 17.11.2011 р. № 4061–VI проходили чергові вибори 2012 р., позачергові вибори 2014 р. та 2019 р. (дострокові) – за змішаною пропорційно-мажоритарною виборчою системою (Науменко, 2016, сс. 68-69).

Значну роль для парламентських виборів 2019 р. мав тип виборчої системи. Відповідно до соціологічних опитувань у 2018 р. 34% респондентів оптимальною для України вважали пропорційну систему з відкритими партійними списками до ВРУ. 15% найкращою вважали діючу змішану виборчу систему із закритими списками, 14% – мажоритарну виборчу систему, та 15% – пропорційну систему зі закритими партійними списками (*Українське суспільство*, 2018, с. 34). Згідно соціологічних опитувань 2017 р. відносна більшість (35 %) громадян обрали пропорційну систему з відкритими списками. Рівень підтримки чисто мажоритарної системи і наявної змішаної системи складав 16–17%. Найнижча підтримка була пропорційної системи із закритими списками (*Політична культура*, 2017, с. 7).

Прозорість та відкритість виборчій системі можуть забезпечити відкритість виборчої системи голосування до парламенту, тобто це процедура використання системи відкритих списків кандидатів. Вона надає виборцю самостійно визначити місце кандидата у виборчому списку політичної партії. Хорошою виборчою практикою є поєднання регіонального списку з відкритими списками. Результатом впровадження відкритих списків є демократизація політичних партій та посилення плюралізму всередині партії (Павлова, 2013, сс. 139-140).

В 2019 р. чинним Президентом України В. Зеленським були внесені законодавчі зміни у Проекті Закону № 1017 від 29.08.2019 р., до статей 76 і 77 Конституції України щодо парламентської виборчої системи, а саме, пропорційна системи із відкритими партійними списками та пропозиція скорочення конституційного складу народних депутатів з 450 до 300 осіб. За цю постанову 4.02.2020 р. проголосували 236 народних депутатів. Схвалена виборча система сприятиме регіональному представництву в парламенті.

Сама пропорційна система в своїй основі містить «олігархізацію» політичних партій. Оскільки кандидати, які обираються за партійними списками, здобувають місце в списку, які є у розпорядженні партійного апарату, а не залежать від голосів виборців. Обираючи

політичну партію, насамперед виборець обирає її партійний апарат. Як зазначав М. Дюверже, за пропорційної системи країна стає одним виборчим округом (Афонін, 2008, сс. 213-214). Вибір будь-якої з виборчих систем – мажоритарної, пропорційної чи змішаної, зумовлений результатами голосування та взаємозалежний від суспільних цінностей. Відповідно до світового досвіду, якщо наслідком голосування є обрання законодавчого органу, що призначає уряд для проведення політики, яка засновувалася б на національних інтересах, то пріоритет надається системі виборів за більшістю голосів. Коли виборча система покликана гарантувати представництво політичних сил суспільства на національному рівні й віддзеркалювати в парламенті співвідношення цих сил в суспільстві, доцільною є система пропорційного представництва (Кочубей, 2010, с. 31).

Взаємодія еліт в Україні здійснюється у відповідності до двох моделей: 1) горизонтальна модель – збільшує роль політичних еліт, появу елементів поліархії, посилення політичної конкуренції, послаблення впливу центру на перебіг політичного процесу; 2) вертикальна модель – передбачає сильну президентську владу, за якої функціонування держави та оновлення еліти підлягають позасистемним правилам гри.

Несформованість громадянського суспільства, недотримання принципів чесної політичної конкуренції сприяє розвитку патримоніально-клієнтальних зв'язків (Мачуський, 2019, с. 333). У виборчому циклі 2019 р. вже знані засоби передвиборчої агітації не дали очікуваного результату. Натомість, відбулася виборча кампанія зі застосуванням не досить конвенційних виборчих технологій (гасла, бренди, соціологічні дані), а не передвиборчих програм. «Феномен Зе-команди» є поєднанням інформаційної кампанії, політичних технологій, вдалого апелювання до найуразливіших верств населення (Зеленько, 2019, с.115).

Політтехнологічними засобами президентської агітаційної кампанії 2019 р. були кампанії П. Порошенка, Ю. Тимошенко, О. Ляшка, як лідерів політичної реклами і сфери зв'язків з громадськістю. Поширеною формою агітації на президентських виборах 2019 р. відповідно до територіального охоплення стала політична реклама на зовнішніх носіях по всіх регіонах країни. У регіональній пресі українські політики досить часто вдавалися до чорного піару. Окрім рекламних матеріалів кандидати розповсюджували інформаційно-пропагандистську політичну продукцію, як розповсюдження друкованих матеріалів і встановлення наметів, зокрема, в кампаніях О. Ляшка, Ю. Тимошенко, А. Яценюка.

За винятком агітації в засобах масової інформації та розповсюдження політичної реклами, кандидати в президенти активно відвідували регіони, що на кінець грудня 2019 р. становило 79 візитів. Найчастіше Україною здійснювали подорожування П. Порошенко та О. Ляшко. Відкрито під час президентської кампанії цій діяльності в Одеській і Чернігівській областях перешкождали А. Гриценку. Здебільшого кандидати відвідали Київську, Чернігівську, Тернопільську, Харківську і Дніпропетровську області. Початок агітаційної кампанії кандидатів на пост Президента України співпадав з початком підготовки до чергових парламентських виборів (Кочубей, 2019, сс. 139–140).

Українські політтехнологи основну увагу звертали на фейсбук, оскільки, цей канал комунікації має найбільший контент і найдешевший. Хоча офіційна піар-кампанія кандидатів у Президенти України розпочалася 31.12.2018 р., та близько 20 потенційних кандидатів почали свою агітацію ще за місяць до офіційного старту виборчої кампанії, використовуючи такі канали комунікації, як телебачення, фейсбук та інстаграм. Найбільше уваги приділялося В. Зеленському в інстаграмі та фейсбуці. Хоча багато інших кандидатів використовували активно платформу «Інстаграм», та стратегічний план команди В. Зеленського спрацював найефективніше (Кочубей, 2019, сс. 148–149).

У ВРУ IX скликання сформувалася однопартійна більшість із представників політичної партії «Слуга народу». Політична партія «Слуга народу» не є класичною політичною партією, а політичним проектом, сформованим на основі інтересів фінансово-промислових груп, представниками так званої «партії миру» та просто випадковими людьми, які потрапили до партії на основі власної впізнаваності чи близькості до особи В. Зеленського, під час його роботи в шоу-бізнесі (Зеленько, 2019, с. 115, 117).

Виборча система, як механізм інкорпорації політичного класу, використовувала фінансово-промислові групи для входження своїх представників у органи представницької влади, парламент, обласні й районні ради. Саме цьому сприяла мажоритарна складова виборчої системи та політичні партії як суб'єкти виборчого процесу. В Україні програми політичних партій є штучними та створюються відповідними фахівцями. Така політична програма є не самою партією, а частиною відповідного політичного проєкту.

Українська дослідниця Г. Зеленько розкриває таке поняття як «превентивна виборча система». Для олігархічного політичного режиму створюється визначена політична партія, специфічні соціальні ліфти та механізми інкорпорації політичного класу. Політична партія, яка прагне пройти до парламенту, має грати за правилами фінансово-промислової групи. Превентивну роль на виборах виконувала й мажоритарно-пропорційна виборча система. Мажоритарна складова надавала можливість повністю скуповувати голоси виборців в мажоритарних округах, а відтак і в парламенті за рахунок мажоритарників досягати необхідних результатів голосувань. Також на етапі виборчої кампанії відбувалося «витискання» офіційних опонентів бажаних кандидатів через такі формальні причини, як невірно складена декларація чи оформленні документи, відсутність відповідної реакції територіальних виборчих комісій на скарги, відхилення судами позовних заяв на порушення прав потенційних опонентів на користь потрібних кандидатів, затягування розгляду цих справ, нехтування компетентними органами масових порушень виборчого процесу, формування «правильних» складів виборчих комісій тощо. Ці переваги були використані в електоральних циклах 2014 р. та 2019 р. Специфічним механізмом інкорпорації політичного класу характерним для неопатримоніальних політичних режимів є належність до певного клану як особиста відданість. До влади потрапляють особи, які не проявили себе ані публічними заявами, ані ефективними менеджерськими діями, легалізації у владі яких посприяла фінансово-промислова група. Таку практику використала політична партія «Слуга народу», через яку до вищих органів державної влади пройшли особи без належних навичок, фаху, досвіду роботи, випадкові в політиці люди (Зеленько, 2019, сс. 120–123).

Як зазначено в політичній програмі кандидата в Президенти України В. Зеленського, призначатися на посади мають високоінтелектуальні люди та професіонали в сфері суспільно-політичного розвитку, «де підставою призначення на посаду є розум, освіта, талант і совість, а не те, що разом хрестили дітей» («Передвиборча програма», 2019). Зі зміною реальності нових якостей має набувати й еліта (Балабан, 2019, с. 21).

В розумінні суспільства обрання позасистемного кандидата в Президенти України В. Зеленського стало успіхом новоутвореної політичної партії «Слуга народу». На перший план вийшов фактор іміджу політичного лідера, тоді як такі інші чинники мали незначний вплив: адміністративний ресурс, скуповування голосів виборців – чому суперечила позиція Міністра внутрішніх справ А. Авакова, масовий підкуп виборців, як в попередніх електоральних циклах (Зеленько, 2019, сс. 125–126).

В ході парламентської та президентської виборчої кампаній 2014 р. відбулося номінальне оновлення політичної еліти, новими в парламенті стали такі політичні сили як партія «Блок Петра Порошенка» та політична партія «Народний фронт», на зміну попередньої партії влади «Партії регіонів».

Президентська та парламентська кампанії 2019 р. пройшли під брендом оновлення проти старих політиків і за нові обличчя. Оновлення політичної еліти відбулося на основі політичної партії «Слуга народу», що стала правлячою більшістю в парламенті. До складу парламенту увійшла нова політична сила Політична Партія «Голос» (Балабан, 2019, с. 22).

Повільний трансформаційний та економічний розвиток, соціальні стандарти стали потребою в «новому лідері» та оновлення політичної еліти. З іншого боку, таке оновлення аргументується як компенсатор нереалізованих очікувань (Балабан, 2019, с. 23).

Причиною позачергових парламентських виборів 2014 р. став указ П. Порошенка за відсутності коаліції впродовж одного календарного місяця, підставою чого був спланований вихід з парламентської коаліції фракцій Політичної партії «УДАР (Український

Демократичний Альянс за Реформи) Віталія Кличка» та політичної партії Всеукраїнське об'єднання «Свобода». Причини дострокових виборів мали політичний характер і запит суспільства щодо оновлення складу парламенту. Стрімке формування партії «Блок Петра Порошенка» після перемоги її лідера, задля збільшення представництва у депутатському корпусі, прагнуло призначення позачергових виборів через високий політичний рейтинг П. Порошенка. На чергових президентських виборах у 2019 р. колосальна підтримка виборцями В. Зеленського у 73,2%, стала запитом виборців на «справжність образу політика» і оновлення політичної влади. Причиною на дострокові парламентські вибори 2019 р, як в 2014 р. стали політичні мотиви, вимога населення щодо стрімких змін владних кіл та посилення позицій пропрезидентської партії «Слуга народу» (Яковлева та ін., 2019, с. 97). З політтехнологічної точки зору, парламентські вибори 2014 р. і 2019 р. були наслідком президентських кампаній 2014 та 2019 рр. Основна стратегія базувалася на необхідній президенту команді, яка спроможна впровадити стратегічний курс та утвердити його на законодавчому рівні (Яковлева та ін., 2019, с. 98).

Політичні програми президентської кампанії 2019 р. майже всі мали соціал-демократичне ідеологічне спрямування. Сучасний виборець голосує не за політичну програму, а за гасла на бігбордах та зовнішній вигляд кандидата (Балабан, 2019, с. 27; 30).

Політичні вибори є не стільки безпосереднім вибором («choise») й оновленням («rotation»), основа яких є обрання («election»), наділення політичною владою, делегування повноважень, визнання авторитету лідера, ватажка чи певної посадової особи, а є зосередженням волі багатьох в одному обраному представникові. Політичні вибори є масовою кампанією, різноманітністю заходів і процедур формування та ротації керівних органів в державі. В Україні суть виборів зводиться лише до акту голосування на виборчій дільниці. Окрім обрання й оновлення, важливою ознакою виборів є добір конкурентних представників (Коротков, 2012, сс. 59-60). Тож вибори є засобом оновлення політичної еліти, механізмом прямої демократії.

Висновки. У статті розглянуто входження до політичної еліти за допомогою політичних виборів. Недоліком сучасного виборчого процесу є постійна змінюваність під кожні вибори виборчого законодавства та парламентської виборчої системи. Парламентські вибори повинні забезпечувати демократичність та оптимальну виборчу формулу, якою має стати пропорційна системи із відкритими партійними списками, що ініціюватиме регіональному представництву в парламенті. Зокрема, вибори народних депутатів сприяють оновленню політичної еліти та ротації владної еліти в Україні.

Президентські та парламентські електоральні кампанії 2014 р. і 2019 р. внесли запит на політичні зміни, трансформацію та оновлення політичної еліти. Значний вплив на виборчий процес здійснювали соціальні платформи «Інстаграм» та «Фейсбук», створивши колосальний результат підтримки серед молодшої категорії українського політичного ринку. Перспективою подальших досліджень є вплив пропорційної виборчої системи на формування політико-управлінської еліти опосередковано через політичні партії в сучасних українських умовах, та розроблення можливих рекомендацій щодо поліпшення відкритості входження громадянина у сферу публічної політики.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Афонін, Е. (Ред.). (2008). *Політичні партії як суб'єкт формування політико-управлінської еліти в умовах політичної модернізації*. Київ: Парламентське вид-во.
2. Балабан, Р. (2019). *Країна в очікуванні нової еліти*. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 19–35.
3. Дубова, В. (Ред.). (2019) *Фейки, пропаганда, дезінформація та виборчий процес: як нам захистити демократичні практики?* Київ: ТОВ «Видавництво сталь».
4. Зеленюк, Г. (2019). *Застосування реалістичних, популістських і волюнтаристичних ідеологем в українському електоральному циклі-2019*. Виборчий процес 2019 року в Україні у

світлі суспільних очікувань. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 115–135.

5. Коротков, Д. (2012). *Політична еліта України: становлення та розвиток у виборчому процесі: монографія*. Харків: Вид. ХНЕУ.

6. Кочубей, Л. (2010). Виборча система як передумова формування політичного класу в сучасній Україні. *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, Вип. 6 (50)*. 26–37.

7. Кочубей, Л. (2019). *Нові і традиційні виборчі технології в Україні*. Виборчий процес 2019 року в Україні у світлі суспільних очікувань. Київ: Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 136–149.

8. Мачуський, В. (2019). *Політична еліта України у визначенні стратегій розвитку держави*. Україна у пошуку стратегій суспільно-політичного розвитку (1991 – 2018 рр.). Київ: ППІЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України. 324–349.

9. Науменко, О. (2016). *Механізми рекрутування у політико-управлінську еліту України в умовах незалежності*. [Дис... канд. політ. наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України]. ResearchGate.

10. Павлова, Л. (2013). Парламентські вибори як механізм консолідації демократії в сучасній Україні. *Політологічні записки: Збірник наукових праць, Вип. 1 (7)*. 135–141.

11. *Передвиборча програма кандидата на пост Президента України Володимира Зеленського* (2019). Команда Зе! <https://program.ze2019.com/>

12. *Політична культура громадян України: стан, особливості, тенденції*. (2017). Національна безпека і оборона, № 3–4. 3–73. http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD171-172_2017_ukr.pdf

13. Поліщук, І. (2005). Виборчий процес як детермінанта сучасної політики. *Політичний менеджмент, № 3*. 137–146.

14. Прошин, В. (2015). Адміністративно-правові засади забезпечення виборчих процесів в Україні. [Автореф. дис... канд. юрид. наук]. Дніпропетровськ. Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ.

15. Рябов, С. (1998). *Політичні вибори: Навчальний посібник*. Київ, Тандем.

16. Селютіна, Н. (2009). Вибори як механізм формування політичної складової політико-адміністративної еліти. *Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, Вип. 23. «Соціологічні дослідження сучасного суспільства: методологія, теорія, методи», № 844*. 205–209.

17. Стешенко, Т. (2013). Актуальні питання виборчого процесу в Україні і зарубіжних країнах. *Державне будівництво та місцеве самоврядування: зб. наук. пр., Випуск 25*. 102–113.

18. Турчинов, К. (2018). Політичні партії у виборчому процесі: актуальні питання законодавчого забезпечення. Київ: Інститут законодавства Верховної Ради України.

19. *Українське суспільство напередодні року виборів*. (2018). Національна безпека і оборона, № 3–4. 20–34. http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD175-176_2018_ukr.pdf

20. Щедрова, Г. (2015). Виборча система як чинник ефективності ротації еліт і демократичних зрушень в Україні. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія : Філософія. Соціологія. Політологія, № 4*. 24–30.

21. Яковлева, Н., Коломієць, Т. та Северинчик, О. (2019). Президентські та парламентські виборчі кампанії в умовах однорічних електоральних циклів доби незалежності України. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»: Політологія. Соціологія. Право : зб. наук. пр., Випуск 4 (44)*. 95–101.

REFERENCES:

1. Afonin, E. (Red.). (2008). *Politychni partii yak sub'iekt formuvannia polityko-upravlinskoi elity v umovakh politychnoi modernizatsii*. [Political parties as a subject of formation of political-

- power elites in the conditions of political modernization]. Kyiv: Parlamentske vyd-vo. [in Ukrainian].
2. Balaban, R. (2019). *Kraina v ochikuvanni novoi elity*. [The country is waiting for a new elite]. *Vyborchyi protses 2019 roku v Ukraini u svitli suspilnykh ochikuvan*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 19–35. [in Ukrainian].
  3. Dubova, V. (Red.). (2019) *Feiky, propahanda, dezinformatsiia ta vyborchyi protses: yak nam zakhystyty demokratychni praktyky?* [Fakes, propaganda, misinformation and the election process: how can we protect democratic practices?]. Kyiv: TOV «Vydavnytstvo stal». [in Ukrainian].
  4. Zelenko, H. (2019). *Zastosuvannia realistychnykh, populistyskykh i voliuntarystychnykh ideolohem v ukrainskomu elektoralnomu tsykli-2019*. [Application of realistic, populist and voluntaristic ideologues in the Ukrainian electoral cycle-2019]. *Vyborchyi protses 2019 roku v Ukraini u svitli suspilnykh ochikuvan*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 115–135. [in Ukrainian].
  5. Korotkov, D. (2012). *Politychna elita Ukrainy: stanovlennia ta rozvytok u vyborchomu protsesi : monohrafiia*. [The political elite of Ukraine: formation and development in the electoral process: a monograph]. Kharkiv: Vyd. KhNEU. [in Ukrainian].
  6. Kochubei, L. (2010). *Vyborcha systema yak peredumova formuvannia politychnoho klasu v suchasni Ukraini*. [The election system as a prerequisite for the formation of the political class in contemporary Ukraine]. *Naukovi zapysky Instytutu politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy*, Vyp. 6 (50). 26–37. [in Ukrainian].
  7. Kochubei, L. (2019). *Novi i tradytsiini vyborchi tekhnolohii v Ukraini*. [New and traditional election technologies in Ukraine]. *Vyborchyi protses 2019 roku v Ukraini u svitli suspilnykh ochikuvan*. Kyiv: Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 136–149. [in Ukrainian].
  8. Machuskyi, V. (2019). *Politychna elita Ukrainy u vyznachenni stratehii rozvytku derzhavy*. [Ukraine's political elite in determining state development strategies]. *Ukraina u poshuku stratehii suspilno-politychnoho rozvytku (1991 – 2018 rr.)*. Kyiv: IPIEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy. 324–349. [in Ukrainian].
  9. Naumenko, O. (2016). *Mekhanizmy rekrutuvannia u polityko-upravlinsku elitu Ukrainy v umovakh nezalezhnosti*. [The mechanisms of recruitment in political-power elites of Ukraine in the circumstances of state independence]. [Dys... kand. polit. nauk, Instytut politychnykh i etnonatsionalnykh doslidzhen im. I. F. Kurasa NAN Ukrainy]. ResearchGate. [in Ukrainian].
  10. Pavlova, L. (2013). *Parlamentski vybory yak mekhanizm konsolidatsii demokratii v suchasni Ukraini*. [Parliamentary elections as a mechanism for consolidating democracy in modern Ukraine]. *Politolohichni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats*, Vyp. 1 (7). 135–141. [in Ukrainian].
  11. *Peredyborcha prohrama kandydata na post Prezydenta Ukrainy Volodymyra Zelenskoho* (2019). [Election program of the candidate for President of Ukraine Volodymyr Zelensky]. Komanda Ze! <https://program.ze2019.com/> [in Ukrainian].
  12. *Politychna kultura hromadian Ukrainy: stan, osoblyvosti, tendentsii*. (2017). [Political culture of citizens of Ukraine: state, features, tendencies]. *Natsionalna bezpeka i oborona*, № 3–4. 3–73. http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD171-172_2017_ukr.pdf [in Ukrainian].
  13. Polishchuk, I. (2005). *Vyborchyi protses yak determinanta suchasnoi polityky*. [Electoral process as a determinant of modern politics]. *Politychnyi menezhment*, № 3. 137–146. [in Ukrainian].
  14. Proshchyn, V. (2015). *Administratyvno-pravovi zasady zabezpechennia vyborchykh protsesiv v Ukraini*. [Administrative and legal bases of ensuring election processes in Ukraine.]. [Avtoref. dys... kand. yuryd. nauk]. Dnipropetrovsk. Dnipropetrovskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. [in Ukrainian].
  15. Riabov, S. (1998). *Politychni vybory: Navchalnyi posibnyk*. [Political Elections: A Textbook]. Kyiv, Tandem. [in Ukrainian].

16. Seliutina, N. (2009). Vybery yak mekhanizm formuvannia politychnoi skladovoi polityko-administratyvnoi elity. [Elections as a mechanism for forming the political component of the political and administrative elite]. *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. V. N. Karazina, Vyp. 23. «Sotsiologichni doslidzhennia suchasnoho suspilstva: metodolohiia, teoriia, metody»*, № 844. 205–209. [in Ukrainian].
17. Steshenko, T. (2013). Aktualni pytannia vyborchoho protsesu v Ukraini i zarubizhnykh krainakh. [The actual issues of electoral process in Ukraine and foreign countries]. *Derzhavne budivnytstvo ta mistseve samovriaduvannia: zb. nauk. pr., Vypusk 25*. 102–113. [in Ukrainian].
18. Turchynov, K. (2018). Politychni partii u vyborchomu protsesi: aktualni pytannia zakonodavchoho zabezpechennia. [Political parties in the electoral process: current issues of legislative support.]. Kyiv: Instytut zakonodavstva Verkhovnoi Rady Ukrainy. [in Ukrainian].
19. *Ukrainske suspilstvo naperedodni roku vyboriv*. (2018). [Ukrainian society on the eve of the election year]. *Natsionalna bezpeka i oborona*, № 3–4. 20–34. http://razumkov.org.ua/uploads/journal/ukr/NSD175-176_2018_ukr.pdf [in Ukrainian].
20. Shchedrova, H. (2015). Vyborcha systema yak chynnyk efektyvnosti rotatsii elit i demokratychnykh zrushen v Ukraini. [The electoral system as a factor in the efficiency of rotating elites and democratic changes in Ukraine]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Serii : Filosofiia. Sotsiologhiia. Politolohiia, № 4*. 24-30. [in Ukrainian].
21. Yakovlieva, N., Kolomiets, T. & Severynchuk, O. (2019). Prezydentski ta parlamentski vyborchi kampanii v umovakh odnorichnykh elektoralnykh tsykliv doby nezalezhnosti Ukrainy. [The presidential and parliamentary election campaigns in the conditions of one-year electoral cycles in the independent Ukraine]. *Visnyk Natsionalnoho tekhnichnoho universytetu Ukrainy «Kyivskiy politekhnichnyi instytut» : Politolohiia. Sotsiologhiia. Pravo : zb. nauk. pr., Vypusk 4 (44)*. 95–101. [in Ukrainian].

Olga Naumenko,

*Ph.D. in Political Sciences, Docent of The Political Technology Department,
Kyiv National Economic University named after Vadim Hetman*

***Influence of the Electoral Process on the Mechanisms of the Incorporation
of the Political-Power Elites in Ukraine***

The article is devoted to the study of the Institute of elections and the influence of the electoral system on the formation of the political elite directly through parliamentary elections. Elections are the main mechanism in a democratic society, through which the process of rotation and recruitment of the personal composition of the ruling political elite is regularly carried out. Such concepts as «conventional electoral technologies», which are slogans, brands, and sociological data, rather than election programs, and «preventive electoral system» – when a political party and social elevators are created, which should play by the rules of a financial-industrial group, are considered. It was found that in the electoral cycles of 2014 and 2019, such advantages were used as incorrectly executed documents or a declaration was drawn up, the courts rejected claims and delayed cases, and the complete lack of response of territorial election commissions to complaints. It is analyzed that changes in the electoral system affect the incorporation of the political-power elites of Ukraine. In particular, it is established that changes in the electoral system occur during the term of office of each President of Ukraine. The factors influencing the formation of the political elite – financial-industrial groups, proximity to the ruling party-are identified. The recent presidential and parliamentary campaigns of 2019 were driven by an update against old politicians and for new faces in power. As a result, the political party «Servant of the People» became the ruling party in the Parliament and formed a monomajority. In conclusion, it is stated that the optimal parliamentary electoral system for Ukrainian realities is a proportional system with open party lists, which will promote regional representation in Parliament. The article analyzes the practical experience of forming the Parliament during the period of state independence.

Keywords: *the institution of elections, the electoral system, parliamentary elections, the incorporation of the political-power elites of Ukraine, the rotation of the ruling elite.*

ЗМІСТ

ПРОБЛЕМИ ДЕМОКРАТИЗАЦІЇ**Новакова О., Пашина Н.**

КОМУНІКАТИВНА ЕВОЛЮЦІЯ ПОЛІТИЧНИХ ІНСТИТУТІВ ЯК УМОВА ПЕРЕХОДУ ВІД ПАТРИМОНІАЛЬНИХ ДО СУЧАСНИХ СУСПІЛЬСТВ.....5

Тараненко Г.

CONFLICT IN UKRAINE AS A MANIFESTATION OF TRANSITIONAL SOCIETY CHALLENGES.....13

Тоцицький М.

ПОЛІТИЧНА КУЛЬТУРА СУСПІЛЬСТВА В УМОВАХ «ГІБРИДНОГО» ПОЛІТИЧНОГО РЕЖИМУ: СТРУКТУРА ТА ФУНКЦІЇ.....21

МІЖНАРОДНІ ПРОБЛЕМИ ТА ЄВРОІНТЕГРАЦІЯ**Гуменюк Б.**

ДЕРЖАВНА ПОЛІТИКА УКРАЇНИ В СФЕРІ ОСВІТИ, НАУКИ ТА КУЛЬТУРИ У КОНТЕКСТІ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....30

Буренко Н.

ЕВОЛЮЦІЯ РОЛІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я.....39

Лікарчук Д.

ТЕРОРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ КОНФЛІКТОЛОГІЧНОГО СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО ЗІТКНЕННЯ.....48

Хоменко Г.

МОДЕРНІЗАЦІЯ ПІВНІЧНОАМЕРИКАНСЬКОЇ УГОДИ ПРО ВІЛЬНУ ТОРГІВЛЮ ЯК ПРИКЛАД НОВОЇ МОДЕЛІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ІНТЕГРАЦІЇ.....55

Гаврилюк В.

КОНФЛІКТ У ПІВНІЧНІЙ ІРЛАНДІЇ: ДОСВІД ВРЕГУЛЮВАННЯ ДЛЯ УКРАЇНИ.....63

ЦІННІСНІ ОСНОВИ ПОЛІТИКИ**Вонсович С.**

ПОНЯТТЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ: УКРАЇНСЬКИЙ ДИСКУРС.....74

Мостіпан О.

«НІХОН САНДАЙ ДЖІЦУРОКУ» ЯК ПІДСУМКОВИЙ ТРАКТАТ ДЕРЖАВНОЇ ІСТОРІЇ ЯПОНІЇ У СКЛАДІ «ШЕСТИ НАЦІОНАЛЬНИХ ІСТОРІЙ» 82

Руденко Ю.

КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ ПОНЯТТЯ «ДЕМОКРАТИЧНА КОНСОЛІДАЦІЯ» У СУЧАСНІЙ ПОЛІТИЧНІЙ НАУЦІ.....92

Леонтъєв І.
ПОЛІТИКО-ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ 98

ПОЛІТИЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ

Лікарчук Н.
ІЛЮЗОРНІ АСПЕКТИ ІМІДЖУ В ПОЛІТИЧНІЙ РЕКЛАМІ.....108

Горбатенко І.
ПРОФЕСІОНАЛІЗМ У ПОЛІТИЦІ: ОСНОВНІ ХАРАКТЕРИСТИКИ І НАПРЯМИ
ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ.....115

Гуменюк А.
СУЧАСНЕ РОЗУМІННЯ ІМІДЖУ ЯК НЕВІД'ЄМНОЇ ЧАСТИНИ ПОЛІТИЧНОГО
ЖИТТЯ: ВИКЛИКИ ТА ТЕНДЕНЦІЇ 121

Науменко О.
ВПЛИВ ВИБОРЧОГО ПРОЦЕСУ НА МЕХАНІЗМИ ІНКОРПОРАЦІЇ ПОЛІТИКО-
УПРАВЛІНСЬКОЇ ЕЛІТИ УКРАЇНИ.....129

CONTENT

DEMOCRATIZATION PROBLEMS*Novakova O., Pashina N.*

COMMUNICATIVE EVOLUTION OF POLITICAL INSTITUTIONS AS A CONDITION FOR THE TRANSITION FROM PATRIMONIAL TO MODERN SOCIETIES.....5

Taranenko A.

CONFLICT IN DONBAS AS A MANIFESTATION OF TRANSITIONAL SOCIETY CHALLENGES 13

Tochitsky M.

POLITICAL CULTURE OF SOCIETY IN THE CONDITIONS OF «HYBRID» POLITICAL REGIME: ITS STRUCTURE AND FUNCTIONS.....21

FOREIGN POLICY ISSUES AND EUROPEAN INTEGRATION*Humeniuk B.*

STATE POLICY OF UKRAINE IN THE FIELD OF SCIENCE, EDUCATION AND CULTURE IN THE CONTEXT OF EUROPEAN INTEGRATION.....30

Burenko N.

EVOLUTION OF THE EU ROLE IN HEALTHCARE POLICY-MAKING AND IMPLEMENTATION.....39

Likarchuk D.

TERRORISM AS AN INSTRUMENT OF CONFLICT SOCIO-POLITICAL CLASH.....48

Khomenko G.

MODERNIZATION OF THE NORTH AMERICAN FREE TRADE AGREEMENT AS AN EXAMPLE OF NEW MODEL OF REGIONAL INTEGRATION.....55

Havryliuk V.

THE CONFLICT IN NORTHERN IRELAND: A SETTLEMENT EXPERIENCE FOR UKRAINE.....63

VALUE BASIS OF POLITICS*Vonsovykh S.*

NATIONAL IDENTITY: UKRAINIAN DISCOURSE.....74

Mostipan O.

«NIHON SANDAI JITSUROKU» AS THE FINAL CHRONICLE OF THE STATE HISTORY OF JAPAN IN THE «SIX NATIONAL HISTORIES».....82

Rudenko Yu.

CONCEPTUALIZATION OF THE CONCEPT OF «DEMOCRATIC CONSOLIDATION» IN MODERN POLITICAL SCIENCE.....92

Leontiev I.

POLITICAL AND ONTOLOGICAL ASPECTS OF THE CIVILIZATIONAL CHOICE.....98

POLITICAL TECHNOLOGIES

Likarchuk N.

ILLUSORY ASPECTS OF IMAGE IN POLITICAL ADVERTISING.....108

Gorbatenko I.

PROFESSIONALISM IN POLITICS: MAIN CHARACTERISTICS AND DIRECTIONS OF SECURITY IN UKRAINE.....115

Humeniuk A.

MODERN UNDERSTANDING OF IMAGE AS AN INTEGRAL PART OF POLITICAL LIFE: CHALLENGES AND TRENDS.....121

Naumenko O.

INFLUENCE OF THE ELECTORAL PROCESS ON THE MECHANISMS OF THE INCORPORATION OF THE POLITICAL-POWER ELITES IN UKRAINE.....129

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція колегія приймає до розгляду **рукописи** раніше не опублікованих наукових праць, що представляють результати **сучасних досліджень в галузі політології**, зокрема з історії політичних вчень, теорії політики, порівняльної політології, проблем політичної модернізації та транзитивних процесів, прикладної політології, політичної аналітики та прогнозування, методики викладання політичних наук, науково-педагогічного досвіду вітчизняних та зарубіжних політологів тощо. Рукописи приймаються до друку за умови їх відповідності вимогам до публікацій у наукових фахових виданнях. За точність цитування та наведених у статтях наукових фактів, цифр, інших відомостей відповідають автори. Редколегія може не поділяти світоглядних переконань та концептуальних позицій авторів.

Мова рукопису – українська, англійська.

Важливо дотримуватися пропонованої структури статті: УДК, прізвище та ім'я автора, науковий ступінь, вчене звання, посада і місце роботи; електронна пошта, ORCID; назва статті, анотація та ключові слова українською мовою, текст статті, використані джерела; прізвище ініціали автора, назва статті, анотація та ключові слова англійською мовою (не менше 1800 знаків). У **вступі** варто врахувати такі елементи: формулювання проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; **мета і завдання** статті; **аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання обраної проблеми і на які спирається автор; **виокремлення не вирішених раніше частин** загальної проблеми, котрим присвячується стаття; **методи** дослідження. У **результатах та дискусіях** – основний матеріал із повним обґрунтуванням отриманих результатів. У **висновках** – підсумки проведеного дослідження та перспективи подальших розвідок. Вимоги для оформлення тексту: текст набирається в редакторі Microsoft Word for Windows; поля: верхнє та нижнє – 20 мм, праве – 10 мм, ліве – 30 мм; шрифт Times New Roman, кегель 12 пт, інтервал – 1; абзацний відступ – 10 мм. Вирівнювання тексту: по ширині (переноси слів не допускаються, між словами зберігається тільки один пробіл, табуляцію не застосовувати). Рукопис статті подається у форматі .doc або .rtf. Рисунки і таблиці оформляються згідно чинного держстандарту. Обсяг основного тексту статті зазвичай становить не менше 20000 знаків з пробілами.

Посилання на джерела в тексті, а також список використаних джерел і транслітерованій список оформлюються за APA Style (7th edition). Перелік джерел розташовується з підзаголовком «*Використані джерела*» та оформлюється мовою оригіналу. Джерела в переліку нумеруються вручну (без використання функції меню Word «*Формат – Список – Нумерований*»). У бібліографічному описі джерела рекомендується відображати цифрові ідентифікатори (DOI) (за наявності). У разі, якщо DOI відсутній, слід використовувати для електронних ресурсів URL-посилання на джерело. Детеальні вимоги на сайті: <https://sj.npu.edu.ua/index.php/pnsprd>.

Стаття супроводжується **авторською довідкою**: прізвище, ім'я, по батькові, наукові звання та ступінь, посада, місце роботи, контактний телефон, адреса електронної пошти, місто та країна. Ця інформація надається українською, англійською мовами. Обов'язковим є зазначення ідентифікатора ORCID.

Видавець забезпечує якісне **незалежне рецензування** поданих для публікації матеріалів вченими, які здійснюють дослідження за спеціальністю, мають публікації у фахових виданнях (в т.ч. у закордонних виданнях, включених до Web of Science Core Collection та/або Scopus тощо). Організація внутрішнього та зовнішнього рецензування рукописів покладається на редакційну колегію збірника. У разі необхідності редакційна колегія може відправити статтю автору на доопрацювання. Редакція залишає за собою право редагування текстів статей, а також відхилення рукописів, якщо вони не відповідають вимогам чи тематичному спрямуванню видання. Прізвища, імена та електронні адреси, що надаються користувачами сайту видання, використовуються лише для реалізації внутрішніх технічних завдань; вони не будуть поширюватися та передаватися стороннім особам.

Наші контакти: sj.politicalsciences@gmail.com, +38(044) 486-25-83.

Наукове видання

НАУКОВИЙ ЧАСОПИС

**НАЦІОНАЛЬНОГО ПЕДАГОГІЧНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
ІМЕНІ М. П. ДРАГОМАНОВА**

*Серія 22. Політичні науки та методика викладання
соціально-політичних дисциплін*

Випуск 29

Матеріали подані мовою оригіналу.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.

Головний редактор – Т. В. Семигіна
Відповідальний редактор – О. В. Бабкіна
Відповідальний секретар – О. Я. Волянчук
Технічний секретар – А. Є. Меньшеніна

Підписано до друку *24 грудня 2020 р.* Формат 60x84/8.

Папір офісний. Гарнітура Times New Roman.

Ум. др. арк. 11,75. Облік. видав. арк. 8,44.

Наклад 300. Зам. № 064

Віддруковано з оригіналів.

Видавництво Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова. 01601, м. Київ-30, вул. Пирогова, 9
Свідоцтво про реєстрацію ДК № 1101 від 29.10.2002. (044) 234-75-87
Віддруковано в друкарні Національного педагогічного університету
імені М. П. Драгоманова (044) 239-30-26

Продажу не підлягає.